

JÓKAI ERDÉLYBEN

A LEGNAGYOBB MAGYAR REGÉNYÍRÓ
SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK FORDULÓ ÉVÉBEN

ÖSSZEÁLLÍTOTTAK:

TABÉRY GÉZA

ÉS

INCZE ERNŐ

M -V-C-C-C-C-X-X-V

NYOMATOTT
SONNENFELD HDOLF RÉSZVÉNYTÁRSASÁG GRAFIKAI MŰINTÉZETÉBEN
ORADEA-MARE

„EGY AZ ISTEN”

ÍRTA:

TABÉRY GÉZA

Jókainak erdélyi emléke, az erdélyi magyarságnak pedig emlékeztetője legyen ez a könyv.

A legnagyobb mesemondó születésének századik éve telt be az idén és félszáz esztendővel ezelőtt írta Jókai azt a regényét, amely nemcsak meséjében, de a benne kifejezésre lombosodó gyönyörű pacifizmusában inkább mint valaha időszerű programja, rendeltetés-szerű útmutatója lehet a mi mai, romániai életünknek. „*Egy az Isten!*”

Sokszor van úgy, hogy az ember vagy a tömegek lelkébe bele-vésődik egy szemük előtt lejátszódó esemény, tudatában felraktározódik egy futólag olvasott gondolat, aminek a jelentőségére az egyén évek múlva, a tömegek emberöltők múlva ébredeznek.

* * *

Jókai erdélyi napjai után loholóban hallottam ezt az előbbmondottakra élénken rávilágító történetet:

/Innak a Sárdi Sámuel unitárius papnak egyik leszármazottja, aki a magyar szabadságharc idején, tehát Jókai „*Egy az Istenének*” napjaiban Torockón lelkészkedett, gyermek kora óta fülébe csengett egy idegen vezényszó:

„*Sicsász*”.

Sárdi Sámuel leszármazottja, Sárdi Lőrinc gyermekkorában Torockó főterén hallotta ezt a komandót, amikor a Jókai által leírt torockói csatározások után az orosz kozákok bevonultak s békét teremtettek az unitárius bányavároskában.

És Sárdi Lőrinc élete végéig megőrizte az orosz bevonulás élményeit. Mintha tegnap látta volna: emlékezett hatvan év múlva is a kozákok bozontos bőrsüvegére, pikáikra, apró hegyi paripáikra.

És emlékezett a fülig hasító vezényszóra is, mely 1849 augusztusának egy felejthetetlen reggelén oly értetlenül hasított a torockói menybolt kékségébe:

„*Sicsász, sicsász.*”

Férfivé cseperedve aztán Sárdi Lőrinc sokat kutatta e szónak jelentését. Átböngészett egy csomó orosz szótárt, faggatott oroszul tudó embereket, de sem a könyvektől sem az emberektől nem tudott magyarázatot kapni a *sicsász* jelentésére.

Teltek az évek, sőt az évtizedek is. Lassan lassan feledés vont fátylat a vénülő Sárdi történelmi fejtörőjére, a megfejthetetlen kozák vezényszóra. Mígnem egyszer, immár élete alkonyán, föl nem bukkan előtte újból a gyermekkori két titokzatos szó.

A történetíró Szádeczkinék egy Kaukázusban tett tanulmányútjáról olvasta Sárdi Lőrinc valamely budapesti lapban a beszámolót. Szádeczki egy addig alig ismert ázsiai törzset, a kabarokat ismertette leírásában s foglalkozott velük etnográfiai és nyelvi szempontokból. S a kabar törzsnek a magyarral rokon eredetét Szádeczki többek között éppen a *sicsász* igeen keresztül etimologizálta, amely ige a magyarban a „vigyázz”-nak felel meg.

Így adta a véletlen Sárdi Lőrinc kezébe egy rejtélynek a kulcsát, aminek a jelentőségére egyébként sohasem sikerült volna rájönnie.

* * *

Ugyanabban a Jókai regényben, amihez gyermekkori élményén keresztül Sárdi Lőrincz élete fűződött, ugyanebben az *Egy az Istenben* írja le a mi halhatatlan regényírónk egy torockói származású legényekből rekrutált osztrák zászlóaljnak egy csodaszép haditényét a solferinói híres ütközet keretében a *Madonna della Scoperta* magaslat ellen.

Elevenítsük emlékezetünkbe ezt a leírást:

„. . . Manassé társainak a ciprusok alján *lábhoz a fegyvert!* volt vezényelve; nekik a halmot kellett megtartaniuk.

Sárdi Sámuel arcképe.

(Mezey festőművész rajza után készítette a hetvenes években íj. Sárdi István. Sárdi Sámuel volt 1849-be tehát Jókai „Egy az Istenének” története idején Torockó város unitárius lelkésze).

Manassé egy letört koronájú ciprusfának vetve a hátát s fegyverét ölében tartva nézett a lőporfüst ködében úszó tájképen végig.

Most egy parancs szó érkezett a fővezérségtől.

„Az a zászlóalj, mely a ciprusok halmát tartja megszállva, foglalja el a *Madonna della Scoperta*”. A zászlóalj parancsnok azt mondja: kézbe a fegyvert s aztán előre fiúk!

Az egész hadsor Manasséra néz.

És ha Manassé a fejét tagadó intésre fogja mozdítani, az egész zászlóalj bizonyára lábhoz csapja a fegyvert s azt fogja mondani: ma nem!

És a parancsnok vitéz katona ugyan, de azért tudni fogja, hogy a mi másnak lehetetlen volt, az neki is lehetetlen, sokszor megtörténik az, hogy az ütközet hevében a halálba vezényelt csapat ahelyett, hogy mozdulna, leül a földre.

Manassé felnézett a lőpor ködtől nehéz égre és nagyot sóhajtott.

Tehát itt az óra, amelyben sorsa vaskeze előtt meg kell hajolnia. Neki a béke apostolnak bele kell rohannia a vérontás munkájába.

— Legyen meg a te akaratod!

Azzal a fegyverét közepén kapva kilépett a sorból s oda kiálta testvéreinek:

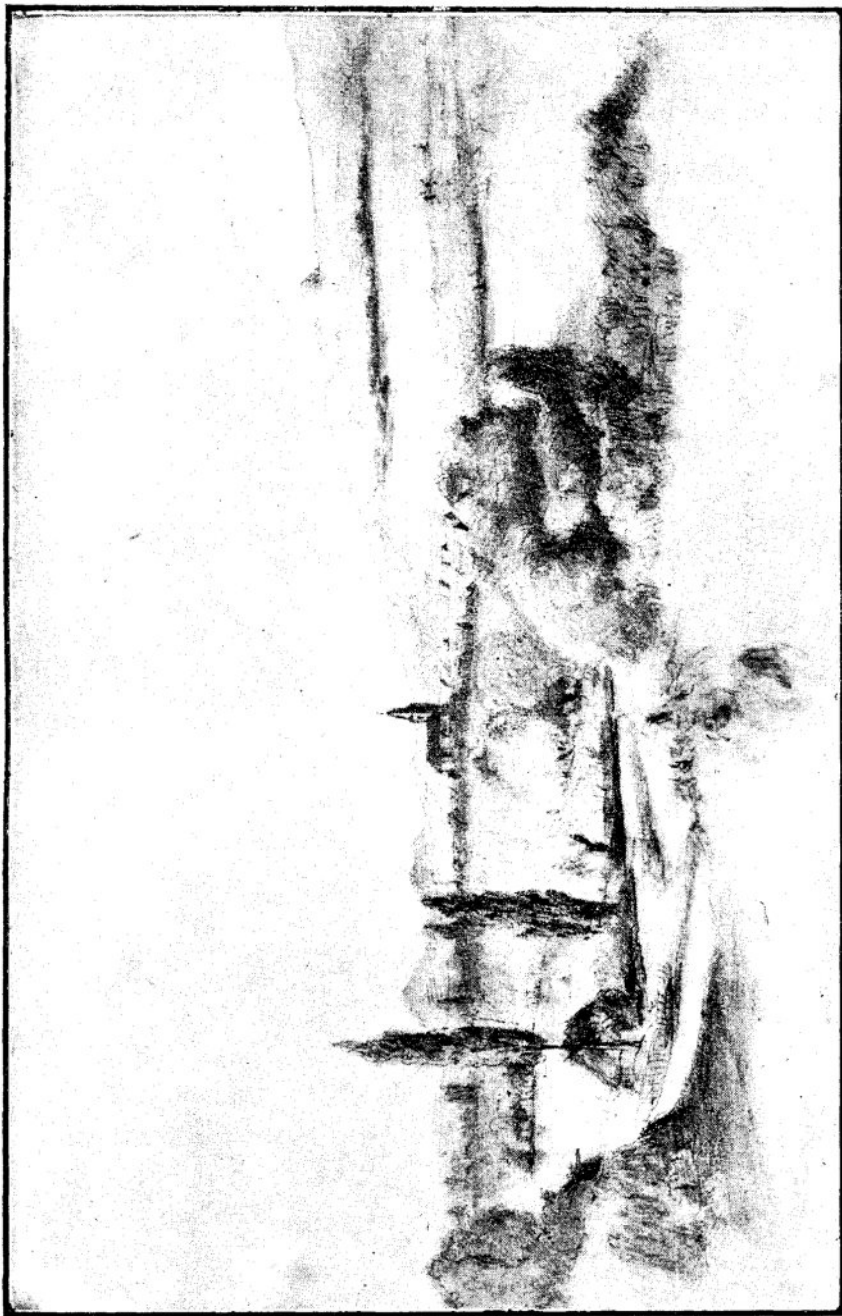
— Előre testvérek!

S arra mindannyian fegyvereiket súlyegyenbe kapva megindultak utánna. Egy éneket kezdtek el: „*Erős várunk nekünk az Isten!*” Azzal indultak el az ostromra.

De ők nem azt az utat követték, amit az előttük kísérő csapatok, a lehető, hanem neki vágtak a lehetetlennek. Egyenesen szemközt mentek a „*Madonna della Scoperta*” teraszfalának, fel a meredeken, ahol egy fa, egy bokor nem védte meg őket.

és nyomultak előre s egy lövést nem tettek azalatt.

A falakról gyilkos tüzelés fogadta őket. A hű fiuk közül sok nem végezte be a megkezdett éneket. Társai átléptek a holttesten s tovább énekelték: „*Hit megvéd a kísértet ellen!*”

Torockó látképe Borév felől.
(Sárdi István festőművész ceruzarajza 1877-ből).

Oly gyorsan, mint a gondolat elérték a teraszfalat.

S a fal nem állította meg őket.

Az összefogott kezek, az egymásba vetett vállak, a falba döfött szuronyok képezték a lépcsőt. Mikor a zsolozsma utolsó sorát énekeltek, már fenn voltak a falon. Manassé, volt a legelső.

És¹ az egész ostrom alatt egyetlen lövést sem tettek! A nap-hosszat vitatott Madonna della Scoperta el volt foglalva. A zászlóalj parancsnok magánkívül volt örömeiben, diadalában! Manassét megölelte és megcsókolá. Hanem az ellenfél nem hagyta abba a dolgot.

Minden oldalról megindultak a francia csapatok a major épületet visszafoglalni. Támadásra hívó trombiták recsegése hangzott a magaslatok fedett utain. A dobok riadót vertek. Maga a császárgárda jelent meg a csatatéren.

— Hadd lőjjenek! szólt a parancsnok. Tízszeres erővel is megküzdünk itten. Visszaverjük őket míg saját csapataink utánunk érkeznek! Tüzet fiúk!

Most aztán Manassé csendesen ingatva a fejét, tagadólag intett s arra minden katona lábhoz ereszté a fegyvert.

— Mi ez? szólt elbámulva a parancsnok. Manassé fölemelte az öklét és égfelé fölnyújtott hüvelykujjal azt mondta:

— *Egy az Isten.*

S arra társai is mind azt tették és azt mondták:

— Egy az Isten.

— De hát mit jelent ez?

— Az Isten aki megtiltotta az emberölést.

— De ti katonák vagytok, csatatéren álltok!

— Megálljuk helyünket, megyünk ahova küldenek, meg tudunk halni, de embert ölni nem.

— De hisz akkor az ellenség öl meg benneteket.

— Azt ő teheti.

A parancsnok fenyegetőzött, sírt, könyörgött, mind hasztalan. Mindenre azt felelték neki, hogy „*Egy az Isten*”, parancsolni lehet,

hogy lőjenek, de az csak lőpor vesztegetés lesz, ők a levegőbe fognak lőni: „*Egy az Isten*”!

És senki sem tett egy lövést is a közeledő ellenségre.

Azt megdöbbené a kimagyarázhatlan nyugalom. Kelepcét gyanított benne. S ez alatt körül fogni igyekezett a majort, a császári gárda elfoglalta a ciprusok halmát és ágyukat vontatott fel oda, de csodálatos jelensége a sors intézkedéseinek, azokkal nem a Madonna Delia Scopertát kezdte el lövetni, hanem a „*Spia d'Itáliát*”. A gránátok háromezer lépésnyi távolságból csapkodtak le a fellegvár falai közé.

A túlsó félről új osztrák hadcsapatok siettek rohamlépésben a fenyegetett major felé.

Egy végső elkeseredett tusa volt készülöben azon épületcsoport körül, melyet egy férfi had tart elfoglalva, aki nem akar embert ölni.

Akkor meg kell nekik halni mind! Vagy az ellen, vagy a jóbarát kezétől.

Arra is készen vannak.

S már közel volt a Catalauni tömeggyilkoláshoz hasonló katasztrófa, amidőn egy harmadik harcoló fél elegyedett az ütközetbe. Egy harmadik, aki eddig hallgatott.

Nem nézhette tovább.

A havasok felől irtóztató fergeteg rohant alá, odavetve magát a két harcoló ellenfél közé, az feltépte a véres homokot a küzdőtérről s oda vágta a küzdők arcába. Az kitépte kezeikből a zászlókat, az éjszakát csinált körülöttük porfellegből, hogy ne láthassák egymást, s villámostoraival csapkodott jobbra úgy mint balra, az elnémitá mennydörgéseivel az ágyúdörejt, az folyammá árasztá a patakokat a küzdő felek között, az eltörülte az embercsinálta haditervet a csatapiacról s ezt ordítá mind a két fél fülébe: „Vége!” Egyik fél sem nevezheti magát győztesnek, a harmadiké marad a csatatér.

Harcról nem volt már többé szó, csak menekülésről. Egyes előre tolt csapatoknak a vihar, vész, porfelleg közepett a saját jó-

szerencsájükre kellett megkísérteni, a visszavonuló táborral való egyesülhetést. A zápor szakadt s a villámlobbanásnál, mintha tengerfenék volna, úgy tűnt elő a táj, minden irányba siető embercsoportjaival s mikor a villám pihent, még fel-fel világított egy pontján a csatatérnek a vérvörös lobbanások fénye. Ott még két hadsereg folytatja az éjsötétben a felhőszakadásban az emberharag harcát, nem törődve az Isten haraggal s a halmokon túl egy égő város veti a nyugtalan égre görögtűz világát. Dobpergés, trombita recsegés, népordítás vegyül a menydörgés közé.”

* * *

. . . Hányszor olvastuk ifjú kíváncsisággal, békekereső mohó férfiassággal az *Egy az Istennek* eme felülmúlhatlan lapjait, anélkül, hogy a solferinói egyoldalú ütközet igazi jelentőségére ráeszmélünk volna!

Mint ama Sárdi Lőrincnek, a torockói unitárius papsarjnak a *Sicsász*, a mi fiatalágunkból nekünk is sokszor felködlött, ha nem is a magunk élménye, de az olvasmány átélésének erejével: *Solferino*.

. . . „Harcról nem volt már szó, csak menekülésről ... s a zápor szakadt ...”

Az erdélyi magyarság létért való küzdelmében a fegyvertelen szóé a legszentebb szerep. A mi Solferinónk elfoglalandó Madonna della Scopertája egy mainál jobb, becsületesebb kisebbségi életstandard. Ebben az ütközetben amelynek Manassé-szerepére senki sem lehet méltóbb mint Jókai: *ebben a harcban csak dalolva győzhettünk, mint ahogy ő dalolt, szelíden és mesélt rendületlenül egy életen át.*

Akiknek asztalára oda helyezzük ezt az emlékkönyvet, sohase felejtsek Solferinot, sem az *EgyazIstent*, sem pedig azt a kötelezettséget, amivel az erdélyi magyar kultúra fenntartásának tartoznak saját érdekükben.

REGÉNYÍRÁS ÉS TÖRTÉNETÍRÁS

ÍRTA:

Dr KARÁCSONYI JÁNOS

püspök

a Magyar Tudományos Akadémia tagja

Személyesen nem ismertem Jókai Móricot. Sokszor volt alkalmam, hogy vele találkozzam s beszédbe eredjek, de nem használtam ez alkalmakat. Tudtam már akkor, hogy a személyes ismeretség az a jobbik félre nézve csak fájdalmas lett volna, mert ő reá csakugyan illet, amit a személyes érintkezést kerülő író magáról mondott: „*Aspectus minuit famam*”, a nevezetes embernek meglátása kisebbíti azoknak hírét.

Én tehát csak azon hatásról számolhatok be, amelyet reám ifjú koromban Jókai Móric művei gyakoroltak.

Mint történetírónak tulajdonképen haragudnom kellene Jókaira, mert az ő csapongó képzelete annyira bevonja rózsaszínű köddel a múlt idők személyeit és eseményeit, hogy aki az ő műveit olvassa, hamis fogalmakat alkot a személyek valódi tetteiről, az események igazi okairól. Nehéz az olyan embereket, akiket a Jókai képzelete lenyűgöz, akik nem tudják, hogy amit Jókai mond az csak mese és nem való, kiábrándítani.

Csakhogy az embereket — sőt mint a lefolyt háború megmutatta, a nemzeteket is nem az ismeretek, hanem az érzelmek vezetik. Hiába tanítjuk az ifjúságot a legszükségesebb, leghasznosabb ismeretekre, ha mások elébe állítanak egy tündöklő, nagyratörő, nagy dolgokért küzdő személyiséget — már akár férfiút, akár nőt — kivált ha oly szép, ragyogó mezben állítják azt elébe, mint ahogyan azt Jókai szokta, félre teszi a józan, higgadt ismereteket és lelkesedéssel az önfeláldozásig, sokszor az Örülésig menő tett-vágglyal kísérli meg a tőle kiválasztott, megszeretett jellem utánzását.

Abban látom Jókai irodalmi működésének legszebb, legállandóbb hatását, hogy a magyar nemzet elé nemzetük javáért szívós akarattal, csüggedetlen kitartással küzdő, dolgozó jellemeket állított. Mondják, hogy e jellemek szertelenek, túlzók, hogy Kárpáthi Zoltánok, Tatrangi Dávidok az életben nem for-

dúlnak elő. De kinek van joga a költő szárnyait levagdosni s hogyan lehet másként az emberi lelkeket gyönyörködtetve lelkesíteni, bátorítani?

Jókai az önkényuralom szomorú napjaiban írta legszebb, örökbecsű műveit. Azokkal a múlt, jelen és jövőből vett gyönyörű elbeszélésekkel, regényekkel nem csupán irt csepegtetett a fájó sebekre, hanem százakban és ezrekben gyújtott szent elhatározást tűrni, szenvedni, de egyszersmind dolgozni, áldozni a magyar nemzet megmentéséért, felvirágoztatásáért.

Ebben látom én Jókai Móric legszebb hivatását és legnagyobb érdemét.

A MAGYAR PASSZIÓ HELYÉN

ÍRTA

SPECTATOR

Sikari Máj. 1849.

Állt a szárnyas és lihegő történelmi eposz bölcsőjénél piros virágzatú lelkével, ott kellett állnia kialudt reménységekkel a koporsó ácsolásánál is. A vérmes, túlfűtött vagy vakmerő magyar politikusoknak a XIX. század ideges viharaiban mind meg kellett érniök vesződéseik halálát, vagy örületbe, vagy kietlenbe, vagy önvérükbe zuhanniok. A Martinuzzi korai végzete halmozottan tódul fel a mi százesztendőnkben a Széchenyi, Kossuth, Tisza, Károlyi elomlása során. A kis, műkedvelő politikusnak, a márciusi ifjúnak is egyszer, órákra meg kellett szenvednie a keserű füveken hízott végzet taszításait. Mialatt a pesti fiatal forradalomnak nagy hőse, a töretlen lángú Petőfi elnyúlt a fehéregyházai tarlón, Jókait a bukás tornádója elsodorta a zöld csütörtök komor kínjai közé Aradra, a készülődő Golgothára. Kiegészve, reménytelenül bolyongott, nemcsak a bánatos kavargásban, hanem elméjében is bujdosott, mint azt gyermekkori verse előre énekelte. És megrakodott a lilás párázatban művész lelkének minden mosolya a sápadt fájdalom mindazon izgalomával, amiből nagy képek, nagy látások, nagy gondolatok, nagy szavak szoktak kikelni. Az annyiszor „látható isten”-e, kiről joggal állapíthatta meg, hogy munkás szorgalommal nyúlt minden veszedelemkor életébe, most is, 1849 sátáni idején tervszerűséggel vezérelte Aradra, talán Világosra is, mert az illius tristissimae noctis imago minden főünnepen csak vissza-visszajárt íróasztalához és sugallta a fekete hattyúnak a Politikai divatok, számos novella, visszaemlékezés véres frissességű és temetkezésű pompájú oldalát. Ezerrel sütötte be Jókai nevét a magyarság örök tudatába; Aradon át Aradba és a halhatatlan magyar tragédiába horgonyzott le örökkévalón, mert a napfényes hír és lassan ért dicsőség elsugárzik, de a fájdalom foszforeszkálásába takart művészet megbirkózik a múlandósággal. A mosoly kérészetű, a bánat halhatatlan.

Az osztrák fősereget a szent tavasz kitakarította és az ifjú Jókai Debrecenből, hol mint újságíró veszedelmesen kockázott a politika asztalánál, 1849 tavaszán felloholt Pestre újságokat csinálni. Inni akart az új öröm billikomából és ehelyt a hibás mohósággal sürgetett budai vár ostromának veszedelmeibe sodródott. A várhegy bevételének mómora hamar eloszlott és újságjai: a Pesti Hírlap és Esti Lapok gyorsan elfonnyadtak. Hamar letántorgott az

egész új köztársasági együttessel a drámai tetőpontról. A sors a bukásra kezdett harangozni. Egy nappal Budavárának bevétele előtt kiadott cári manifesztum gyilkos vezényszavára az orosz csapatok hömpölyögni kezdtek a Kárpátok felé és június 18-án átlépték a büszke tarajt. Mire a nyár hivatalosan beköszöntött, Kossuth már népfelkelést, keresztes hadjáratot hirdetett és jul. 2-án általánossá lett a kétségbeesés riadója: Szegedre kell húzódni. A bukott szerkesztő megint vándorútra kelt 100 forinttal a zsebében és kiadójának ama bölcs tanácsával, hogy mindig a nagy urakhoz kösse magát. Előbb Kecskemétre futott Pestvármegye magistratusával, majd egyik legjobb emberének, rokonának, külön jótét lelkének, a kitűnő Nyáry Pálnak nyomában tovább az emberáradattól előntött Szegedre. Itt mindjárt befönták komor jósjelek és lelke reménysége beborult egészen: lengyel katonák lovai megérezték a látogatóba jövő földrengést, megvadulva eltépték ponyváikat és világgá futottak; aztán a szegedi lóporraktár robbant fel és a pernye ráborult a szívére is. Livius babonái a trasumenusi katasztrófa előtt juthattak eszébe. Nemcsoda, ha ebben a feszült, remegéstől tikkadt levegőben, egy beteges vízió szárnyán elébe sietett Arad jelenése. A költők, mint az állatok, kifinomodott ösztönükkel kísértetiesen előre ráéreznek jövő területekre. Egy napon maga előtt látta a június végén végre forradalmi kézre jutott aradi várat, elgondolkozott az ottan lekötött kombattáns csapatok felhasználási lehetőségén és elhatározta, hogy önkénteseket toboroz és felváltja velük a lekötött aradi erőket, levonul a Marospartra népfelkelő szolgálatra. Az aradi látományt elmosták új, csüggesztő áradatok, melyek akkor szaporán nőttek. De az aradi jelenés helyett meg kellett látnia magát a valóságos Aradot, futnia kellett zavaros ölébe, mert a végzet most már nem habozott. A Szemere-kormány július 30-án Aradot jelölte ki új székhelynek, az orosz és osztrák gyűrű halálos öleléssel fenyegette Szegedet és csakugyan aug. 1-én délután 4 órakor a 9 hónapos ostromtól megviselt Arad város megdőbbsent tanácsának hivatalosan jelentették, hogy még aznap megérkezik Kossuth, a kormány s a képviselőház töredéke. Megjöttek és óriási uszály mögöttük: a menekülők ezrei. Arad lett az ország vonagló szíve, nemcsoda ha költők is odagyűltek hallgatni kihagyásos dobogását. A fájdalmak városában az idősebb irodalmat Bajza és Vörösmarty képviselték, a fiatalabbat Jókai, ki előbb feleségét Gyulára vitte és aztán aug. 2-án vagy 3-án tántorgott be a városba. Miért? Hajtotta a kerek kompozíció ösztöne, látnia kellett a függöny legördültét. Megint a szilárd és nyugodt Nyáry Pálhoz kötötte vékonyszálon függő sorsát. Mindig szüksége volt egy sziklára, akihez tapadjon, mert törékeny lelkülete és finom szellemisége hajlamos volt a belső epilepsziára.

Mi mindent élhetett át?! A csüggedten és elsötétültén lüktető Aradon a benyomások falkája rohant rá szüntelen és zűrzavarosán s kavarodottan fészkelődött be az emlékezetébe. Jókai lázalt a lázasokkal, töprengett, felriadt, kétségbeesett. Szenvedte az ostromból megtépázott város periklesi zsúfoltságának nyavalyáit, elsősorban a rapid drágaságot, amit a szétszedett és részben Lúgosra szalajtott pénzsajtó szünetelése miatt a kis címletű bankjegyek és váltópénz hiánya okozott. Adatok nem szólnak Jókai aradi lézengéséről. Ki is törődött volna a fiatal, szőke íróval a nagy összevisszaságban, mikor a hatalmasok is kezdtek összezsugorodni? Saját, olykor ellenmondó visszaemlékezései sírják el az „életem legszomorúbb napjait”. Az ő szívét is megtaposta a kín, mikor híre jött, hogy a sorstól csonkává, rumpf-é lett parlament aug. 4-ki értekezletén Hajnik által tett megnyugtató után másnap elveszett a szőregi ütközet és Kossuth az országgyűlés küldöttségének azt a hiób kijelentést tette, hogy Aradon 24 óráig sem biztosíthatja Pálóczy korelnök kis csoportjának a biztos lélegzést. A képviselők javarésze megérezte, hogy a gyűlölt és jégre szánt Görgei táborában van az utolsó lehetőség és a hatalom a komor vasember markába fog átcsúszni. Nyáry Pál kiadta a jelszót: Görgeihez! Kezdődött az első oszlás Aradról, a szekerek százain futottak az „idegenek” Nagyvárad felé vagy szerteszét. Megint Nyáry nyúlt Jókai karja alá és vitte magával. Egy másik kocsin — „két Pegazus húzta” — Vörösmarty és Bajza indult a keserves bujdosásnak. Simádon szembejövő áradatba ütköztek, mely a debreceni vereséget újságolta, hogy cserébe hallja az „aradi” hullámtól a szőreginek hírét. Egymás reményeit törték össze, mégis mind a két szekérfolyam folytatta hömpölygését a megkezdett irányban: „mindegyik fél nagyobb-nak találta azt a bajt, amely elől fut, mint amelynek elébe megy.” Jókaiék a zerindi éjszaka után Nagyszalontára értek és felkeresték Arany Jánost, kinek érzékeny szíve már kezdett a nagy mélabúra erjedni. Nem régen ment el innét Petőfi a halálba, mely már az Arany házban meglegyintette, mikor egy nézegetett pisztoly elsült és golyója a fehéregyházai temető jegyesének füle mellett sívított el a falba. „Megkerülte tulajdon sírját.” Az ő meleg helyére ült Jókai, de sehogysem ment a szórakozás. Hallgatagon vált meg a nagyidai cigánytól is. Nagy Sándorral töltött órák után Görgeivel vacsorázott és Leiniggennel beszélgetett. Mind a bukás vagy halál körmei közt voltak. Másnap a szakadó eső dacára is teljes rendben visszavonul Görgei sereggel ment vissza Arad felé. A szekerek és menekülők szomorú öve fogta körül a csapzott honvédeket. Augusztus 9-én este a moslék időtől megáztatva újra Aradon volt Jókai, a lamentációk karának teljességében árnyékosabb kedvvel, mint valaha.

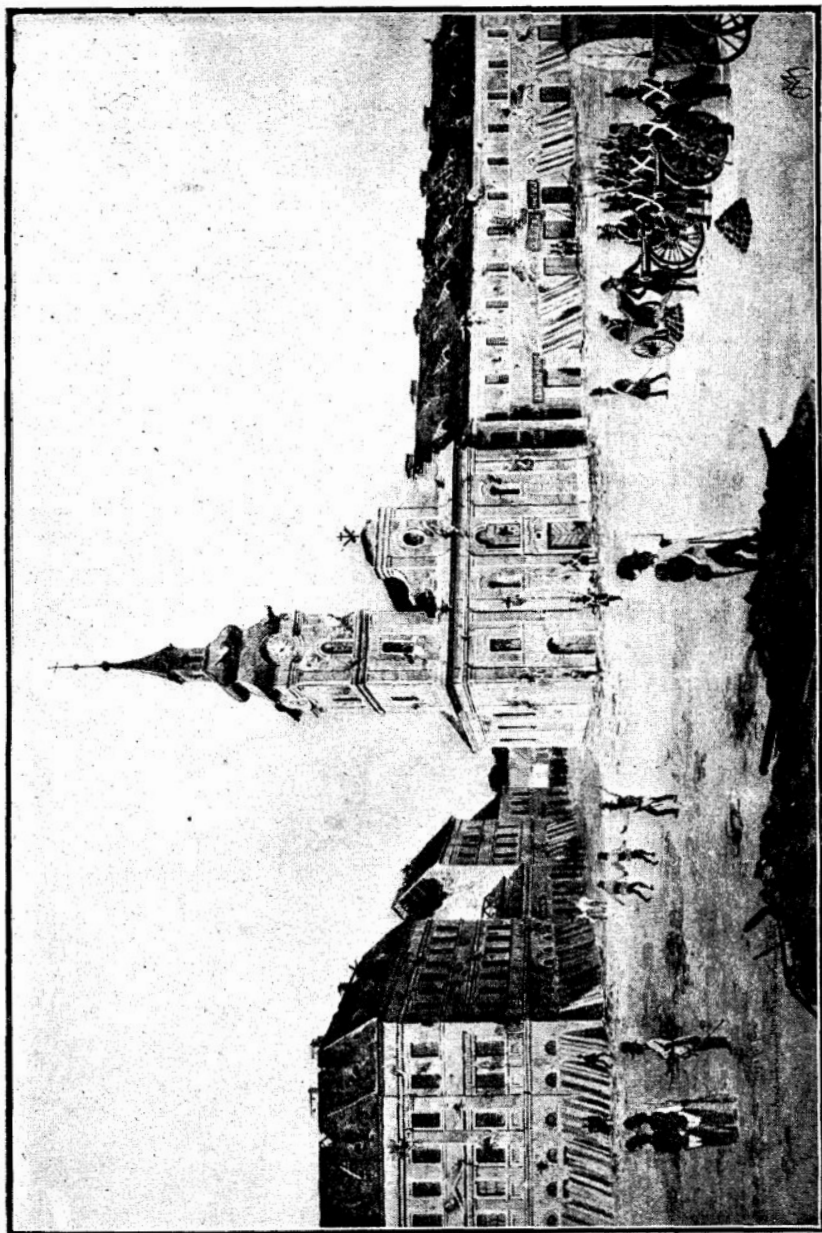
A hol az ólommal való „plombálás” veszedelme kísértett és mindenki az athéni bírák halálra szóló lyukasztott céduláját szorongatta markában, északról az orosz, délről az osztrák vasölelése között Jókai most ott ül a történelem maszatos műhelyében. Soha ilyen közélről nem érezte forrd lélegzetét. Nem csoda, ha közel volt az észvesztéshez. Együtt lakott Nyáry Pállal. Szobájuk Csányi László közlekedési miniszter két fülkés szállására nyílt és a nemes öreg kis lakásában volt az összminisztérium, mely izzott az utolsó munkától és rajzott, mint a méhkas. Szomszédjuk volt az elegáns Kiss Ernő tábornok. Emelettel feljebb húzódik meg a vezérkar és lakott Görgei, ki aug. hó 10-én

A régi aradi városháza

Koszkol Jenő festménye után. Ebben a házban folytak a magyar kormány utolsó tanácskozásai a világsi katasztrófa előtt. A házban Jókai is többször megtfordult.

és 11-én vívta utolsó csatáját Kossuthal. Míg legyúrhatta, Csányi volt a Görgei bizalmasa, összekötő orgánuma és az apostoli ember már látta a nyakán a kötelet, melyet meg fog csókolni: „Hazámért ezt is szívesen”. Az események szakadatlanul peregtek, az összeomlás üteme szédületes volt. Jókai mindent látott és hallott, hol az utcára törve, hol a miniszteri szobákba ögyelegve, mint a vendég, a ki a boszorkánykonyhába téved és nézheti a sátáni kotyvasztást, a mit a millióknak le kell nyelni. Aug. 10-én Nyáry Pállal és Kiss Ernóvel „örmény” ebéden volt Dániel képviselőnél, mikor egyszerre ágyúszó dörmögött a fogások közé. Schlick győzött Német-Ság és Újarad között és átszaladva a Maroson a szegény convivák még látták a csata utolsó jelenetét. Az óriások csemegéje lehet ilyen a lakoma végén. Másnap hajnalban Nyáry felverte Jókait

*Arad főtere a világsi fegyverletélt köbélő napokban
(Koszkol Jenő festménye után)*

álmából, mert megjött Guyon jelentése Bem temesvári csatavesztéséről és azt Kossuth átküldötte Görgeihez. Hallotta, a mint Csányi azt mondta: ez a vég kezdete és látta, a mint átmegy a várba Kossuthhoz, hogy átruházhassa a diktatúrát Görgeire, a ki a Jókai feje felett írja meg rideg levelét a kormányhoz a diktatúra követelésével. Megtudja aztán első kézből az utolsó vári minisztertanács lefolyását és bizonyára Nyáry mesélte, vagy a karzaton ő maga nézte végig, hogy a 10 megmaradt képviselő — óriási kör! — mint gyült össze siratóra és hallgatta néma kétségbeeséssel a vén Pálóczy László bejelentését a fegyverletétel elhatározásáról. Vagy csak vízió volt az izgalomból és a gall betörés szenátorainak emlékeiből szűrve, a mi később jutott eszébe? „A képviselők, a kik elhatározták ottmaradni, ott ültek sorban a piacon, a fal mellett, a boltok lépcsőin, a puszta földön, búsan, szótlantul.” Aztán jönnek még a fokozottabb izgalmak gége fojtogatóan, szemetcsípően. Jókai szemtanúja a keserűen mosolygó Szemere és a polgári hatalom lemondását végre kicsikard Csányi utolsó találkozásának. Előtte írják meg a miniszterek a lemondó nyilatkozatokat, melyek aug. 11-én délben végét vetik az eddigi kormányzati formának. Frissében olvasta azt a kiáltványt, mely este 8 órakor a Kossuth és a kormány visszalépését tudatja. Hallja, hogy 9 órakor fog a falragaszokról beszélni az összeomlott néphez az új katonai diktátor, ítéleti idők, órák és percek és fekete betűk között ül a hír, hogy d. u. 2 órakor Kossuth üveges hintón Radna felé vágatott, Szemere a vasládával Lúgosra, hogy Damjanich bezáratta az aradi vár kapuit és megkezdték az aradi híd kiszedését. A Jókai gyöngéd szíve vérzett, mialatt Csányi nyugodtan adomázott, hagyakozott, rendelkezett, szökésre biztatott mindenkit, nem törődve Nyáry szilaj ellentmondásával: „Maradjunk együtt, várjuk be nyílt homlokkal, a mi nek történni kell, de legalább ne fogdossák össze a nemzet képviselőit a kukoricásokban, mocsarakban, mint egy szétszaladt guerillacsapatot.” Hétfő este megjött a virrasztó házba Pöltenberg tábornok az orosz táborból a halálos üzenettel: föltétlen megadás. Istenünk, most már igazán vége „a komédiának”. Az emeletről sűrű lábdobogás hangjai ömlöttek le hozzájuk; haditanács volt. Aztán . . . aztán éjjel megindultak a csapatok Világosra és 12-én reggel kiürült a viharos ház, melynek soha sem voltak ilyen nagy vendégei: Görgei, Nyáry, Csányi és a kezdő legnagyobb: Jókai Mór. Mind elmentek a lakótársak Görgeivel a Hegyalja sarkára, talán Jókai is velük, hiszen Nyáry Pál is a vezérkarral tartott a nagy kivonuláskor a Sikoly mezejére, Jókai pedig az utolsó pillanatig holdja volt Pestvármegye napjának.

Mi minden rohamozhatott át a halottas ország aug. 13-i delelőjekor a Jókai fogékony művész-lelkén, melynek viasza soha sem tudott megkemé-

nyedni és méze megáporodni? Egy hosszú élet írói munkájára, ezer szakajtójára való. Talán igaz, a mit visszaemlékezéseiben ír, hogy az ő agyára is rákúszott a kígyó, az öngyilkosság gondolata, mint annyi máséra, mint volt ügyvéd principálisára, Molnár Imre véstörvénytörvényes elnökére, a ki Jókai szemeláttára lőtte föbe magát. Azt mondja az egyik helyen, hogy Nyáry, a másikon hogy Csányi és Kiss beszélte le a végzetes gondolatról, talán még Aradon, talán már Világoson, az „utolsó napon”. Miért is ne lehetett volna ilyen hangulata, mikor a világosi ebéden „olyan társaságban volt, melynek minden tagja tudta már, hogy a fejét eljátszotta.” Nagy kortyokban ivott „kóstolót az örök kárhozatból” és aggodalommal gondolhatott az ő politikai jelentéktelenségében is élete áldozati mivoltára, mikor „az óriás elesett, meghalt, porrá lett és az elesett óriás hamvának egy atomja volt Ő is.” így jogosan kapcsolta az utolsó délelőtti hangulatait a Politikai divatokban a maga személyére, Lávay Béla alakjára: „Van egy várom az aradi szőlős hegytetőn, melynek neve lucus a non lucendo. E várrom alatt egy kastély . . . tömérdek vendégsereg ... és a vendégek mindegyike olyan különös munkával van elfoglalva.” Így tovább, míg Lávay megírja búcsúlevelét, de jön váratlanul Judit, kiveszi a pisztolyt kezéből és elviszi magával. Judit asszony azonban ezúttal Rákóczy János volt, a kivel való menekülését aug. 12-én délután vagy este Gyulára így vázolja fel „Az én életem regénye”-ben: „Volt egy jó barátom, Rákóczy János, Kossuth titkárja. Halál kandidátusa, mint én. Annak volt két lova, szekere. Menjünk együtt. Hová? A hol az asszonyomat feltaláljuk: Gyulára. („Életemből” című kötetében így módosul a jellemzés: „Ekkor egyike legelkeseredettebb politikai ellenségeimnek odatoppan elém, paraszt kocsinak átöltözve és azt mondja: a szomszéd városban van a feleséged, a ki utánad jött Pestről, ülj fel a szekerekre, vizlek.”) Fényes nappal, széles országúton szekereztünk végig, keresztül az elvonult orosz táboron. Szembe találtuk a kozák ezredeket, a tűzéséget, gyalogságot; a vezénylő tisztek kardjukkal intettek, hogy mehetünk bátran.” Gyulán felesége kész tervvel várta. Határozattá lőn, hogy Jókai Tardonára vonul, a „barátfalvi levita” magányába, a borsodi Bükkbe, az antik fenségű Csányi László miniszter védő szárnyai aldl a másik Csányi, az egyszerű Béni csöndes házába. Rákóczi oda is szívesen vitte vala őket.

Az oroszokon át való menekülés emléke számos művébe hímzett be gyönyörű lapokat. Hogyan is szakadt volna le múltjának jegyzeteiből, a mi rémes, haját őszítő volt? A Bükkbe húzódás táplálta a Bujdosó naplója sűrű bánatból lett csupa szertelen képét és jajgató szavát; az égett lélek füstje borong mindenik során. Ma is keserves olvasmány. De ebből a nagy fájda-

lomból jött az a fény, melyből a mi ünnepelt Jókaink lett. A sötét oldalát azonban mi, egy másik földre zuhant ivadék és most inkább, mint valaha, igazában tudjuk méltányolni. Vonaglunk vele és meg tudjuk érteni emlékezete zűrzavarát. Frissnek és igaznak érezzük, a mi látszólag elavult. Mert még körmösebb vérzésben ragadtunk a kietlenségbe. Aradon, két nagy fájdalom találkozó helyén meghatottan járunk a Jókai eltakart lábnyomain. Sok kőrakás van még, a mire ijedt szeme könnyes rebbenése tapadt. Fájd szemünk találkozik, ölelkezik, eggyéforr a visszamaradt sugarakkal. Ma inkább, mint tegnap.

KÉT RÉGI VERS

EMLÉKEZÉS JÓKAI LÁTOGATÁSÁRA

(Deézs 1853)

IRTA:

MEDGYES LAJOS

*Épp kertemben kapálgaték,
Midőn hozzám jövel:
A lantnál — úgy gondolám —
Most jobb a kapanyél.*

*Megnéztél mélyen, hosszasan,
Csak nevem ismered;
A nagy múltból egy fennmaradt,
Egy roncsolt töredék . . .*

*Hozzád futék, kezet fogánk,
A két hon gyermeke,
S szemünkből nem tudom miért
Nagy könnycsepp pörge le.*

*Kisded szobámba vittelek,
Hol egyedül lakom;
Melyet Árpád épített
Az ősi várfokon.*

*És ablakomból bámulád,
A roppant kőpadot,
A hét vezér a harc felett
Ahol tanácskozott.*

*És bámulád az oszlopot,
Hol az első sereg
Háromszor Istenhez rivait,
Hogy e hont nyerje meg.*

*Körül oltárként állanak
Tömör szirt lábakon
A Rózsa-, Béla-, Hubahegy
Regékkel gazdagon.*

*S Csicsó várát és távolabb
Cserhalmot mutatóm,
Honnan a hon ős hírneve
Romokban néz reánk.*

*S te ennyi szent helyek között
Irigyléd lakomat:
Mint ki jár rejtett kincseken
S nem tudja mi van ott.*

*És feddél, hogy mért hallgatok,
Lantom mért dobtam el
„Szöjjük be a sötét jelent
A múltnak fényivel”.*

*Amely nemzetnek ajkain
Dicsőség dalja él,
Sírjából az mint a Phönix
Szebb fényben újra kél.*

*Mint éj, a csillagezred
Amelyre leragyog,
Nagy hősiezen a honfi szív
Új lánggal fellobog . . .*

*Te mondád: Kaliforniánk
Az érzésben vagy —*

*Kolozsvárig kísértelek;
Ott nőd is láthatám,
S melyen ezüst tollat nyertél,
Voltam a lakomán.*

*— Másnap mentél... s nem félhet az
Az út veszélyitől,
Ki művésznőt visz karján
S ezüst tollal repül.*

*MedgyesLajos déési református költőpap,
akit Jókai 1853-ban meglátogatott*

Jókainé Laborfalvy Róza
(Barabás műve után)

JÓKAINÉ LABORFALVI RÓZÁHOZ

(Leszórattak Kolozsvári 1853 május 28-iki jutalomjátékánál).

I.

*Napok óta sírunk s örülünk már veled,
Honunk bájleánya s még nem is idvezlénk,
Bár szívünk repesett láttodra s könnyezénk:
Szavunkat leköté édes művészeted.*

*Ki szólna, míg ajkad szép szavát hallhatja?
Ez érzet hangjába ki rejthet annyi báj?
Ki ád az eszmének oly szívrázó hatájt,
Mint te magyar szónak égi megbizottja.*

*Tavasza virágival jövel te mihozzánk,
De művész valóddal jöve szebb tavaszunk;
Ennek virágitól már-már fosztva vagyunk;
Testvér! a távolból gondolsz-e többé ránk?*

*Oh gondold ránk is és kis hazádba jöjj el,
Mint jó gyermek szegény, de édes anyjához.
Míg férjed Mór vezet Erdély szép múltjához:
Bájold jelenünk a szó művészetével.*

II.

*Mi érzemény, mely lényünkön háborog?
Honnan, mi hang, mely elszáll s visszazeng?
Te vagy s lelkednek élő szózata;
Mely mint az éj legfényesebb csillaga,
Egész valónkon búerővel zeng.*

*Úgy tetszik, mintha minden gondolat
Ajkadról nyerne élet meleget:*

*S az elborult színeköltő álmait
Mely bajban is szeretni int s tanít. . .
Bájosra festi nemes szellemed.*

*Remegve nézünk a bűn képletin.
Kín és szerelmen együtt osztozunk:
S fájó érzelmid rezgő alkonyán
Mint elnémult, mint vérző csattogány
Együtt veled bú-, s gyászkönnyűt sírunk.*

*Ha művész lelked fönségében állsz,
Lényünk lényedbe foly és átomol:
S a zsarnok is mint megtört lomb maga,
Mint szétzilált rőtfehérek oszlopa,
Szívben megrendül s mélyen meghajol.*

*S ha a kétség sötét hullámzatán
Sápadtan kelsz ki mint egy árnyalat,
Vérünk eláll: és szent üdvöd román
S valódnak égő- s omló sátorán,
Élő halottnak félve mondanak.*

*Ilyen nagy ihlet, s ily sok érzetért
Ismerhetünk-e hübb- s nagyobbnak el,
Miként ha lelkünk minden szózata
Azt mondja, azt s a költő lángdala,
Te vagy, te vagy a magyar nagy Rachel.*

JÓKAI KOLOZSVÁRT

ÍRTA:

GYALUI FARKAS dr.

egyetemi magántanár
egyetemi könyvtárigazgató

I. EZÜST TOLL ARANY GONDOLATOKÉRT.

Jókai Mór 1853-ban látogatta meg először Erdélyt. *A pesti lapok* híre szerint „kedvelt novella írónk” 1853 május 5-én indult el Pestről nyilván egyenesen Kolozsvárra, hol felesége, (kit a kolozsvári közönség legutóbb mint Laborfalvi Rózát látott) április 28 óta vendégszerepelt, Scribe *Lecouvreur Adriennejében* lépvén föl először, magával is hozván több újdonságot. Kolozsvárra Jókait május 7 vagy 8-ára várták. Hogy mikor érkezett ide, azt forrásomból (Hetilap, Berde Áron szerkesztésében) nem tudom megállapítani. Később látni fogjuk, hogy Jókai útja az esőzések miatt Szolnoktól Nagyváradig majdnem öt napig tartott, Kolozsvárra tehát összesen egy hétig. Kolozsvárra vald megérkezése másnapján „gróf Kemény Sámuel nyitá meg termeit számára, hol tisztelt vendégül a legszívélyesebb elfogadtatásban részesült. A nemes gróf maga volt a megtettesült erdélyi vendégszeretet. Fényes asztala Erdély kalászeit s gerezdeit mutatá be. Íróink közül többen jelen voltak. A toastokat a szíves házi Úr nyitá meg, szokott humorával köszöntvén Jókait, mint „Erdély aranykora” íróját. Erre irodalmunk maecenása (a házi Úr) lett köszöntve. Hogy aztán mint köszönté a gróf Jókainét s minden egyes vendégét, minden vendége a házi úrt és Jókait: hosszas volna elmondani”.

(Ezt bizony elég kár volt kihagynia a derék újdondásznak, de szerencsére a legföbbről valami keveset megírt, amint következik.)

A néhány óráig tartó asztalozás vendégünket a legderültebb kedélyhangulatban tartá s többek közt szolt:

„Én nem panaszkodhatom a két haza szeretete ellen. míg kifele jöttem Magyarországból, mondhatni egének könnyzáporában fürödtem, hogy gyakran bőromig áztam. Hogy Erdély földére léptem, derült ég s mosolygó arcok fogadtak. Szeretem Magyarhont, de Erdély volt mindig lelkem édes álma. S örömmel tapodom e földet, melynek mindent köszönhetek, mi legkedvesebb nekem: írói legszebb gondolataimat, legjobb barátaimat s szeretett nőmet” stb. stb.

Talán fölösleges, de megjegyzem, hogy a sajnós „*stb. stb.*” a tudósító hibája. „A barátságos kört — folytatja tovább a tudósítás — a késő éj bontá

fel. Jókai néhány napi itt mulatása után már május 14-én tovább folytatá utazását, melyen Erdély Régiségei s Ritkaságai írója kíséré.” A kísérő tehát Kövály László történetíró volt, akivel Jókai meleg barátságot tartott fenn. Jókainak 1851 július 16-án datált levele van előttem, melyet Pestről irt Kövály-nak: „Kegyed ajánlatát (írja többek közt) hogy ha Erdélyről írok, Önnek utasításait használjam, a legnagyobb köszönettel elfogadom s legközelebb igen hosszadalmas kérdezősködéssel leendek Önnek terhére egy munkában lévő regényem ügyében, melynek főszemélyei Apafy Mihály, Bánfi Dénes, Teleky Mihály, Béldi Pál stb.”

Íme Erdély aranykorának egyik eleven forrását tudjuk meg.

Június 1-ről datálva megtudjuk Jókai itineráriumának további érdekes adatait:

„Május 28-án érkezett vissza Jókai városunkba körútjáról. Elindult volt Tordán, Károlyfehérváron át Benczencznek, hol gróf Lázár Kálmánnal találkozáskor vele visszatért s Marosvásárhelyen keresztül behatoltak a Székelyföldre. Megjárta Maros, Udvarhely, Háromszék nevezetesebb pontjait, meg Brassót, Fogarast és Szebent. Ez utóbbi városból aztán egyenesen városunknak tártá”.

„Útjában mindenütt legmegelőzőbb szívességgel fogadták s ennek díjául csak azt kötötték ki, hogy térjen mielőbb újra vissza, mit ő annyival nagyobb készséggel ígért meg, mert Erdély vidékeiben fantáziáját megvalósulva látta. Vasárnap és hétfőn ünnepelt nevével vendége volt jobb családaink közül néhányanak, hol a legkedélyesebb kör gyűlt fel körüle. Hétfő este június 3-án Kövály László kíséretében Deésre* rándult, azonban ma délre visszavárjuk, mert városunk műbarátai szíves bucsulakomát rendeztek a csütörtökön tőlünk nevével távozd tiszteletére. Mi előre örülünk a szellemi nyereségnek, mely Jókai utjából Erdélyre háramlik. Aki e földet nem látva is oly vonzd szépnek tudá festeni, mivé lesz annak keze közt a valóság, ha láng képzelmével dolgozza át! Rövid ideig mulata körünkben, de hihetlen sok tapasztalattal tér vissza, — mintegy százhatvan helységet járt meg — s azon ígéretét hagyá itt, hogy tán még ez év folyamán újra meglátogat s akkor a regényes Hát-szeget veendi tanulmánya tárgyául.”

Jókai búcsúja Kolozsvártól érdekes és megható volt.

„Amint Deésről megérkezett — írja valószínűleg Kövály László a Hetilap június 4-éről datált számában — búcsulakomák várták. Délután 5 órakor

* Jókai deési látogatásának főcélja az volt, hogy felkeresse Medgyes Lajost, az ott élő református költőpapot. Jókai Medgyest kertjében kapálva találta. Erre a találkozásra vonatkozik Medgyes Lajosnak az a verse, mit pár nappal később, amikor Jókai Erdélyből elutazott, irt meg „Emlékezés Jókai látogatására” cím alatt.

Kövány László történétíró

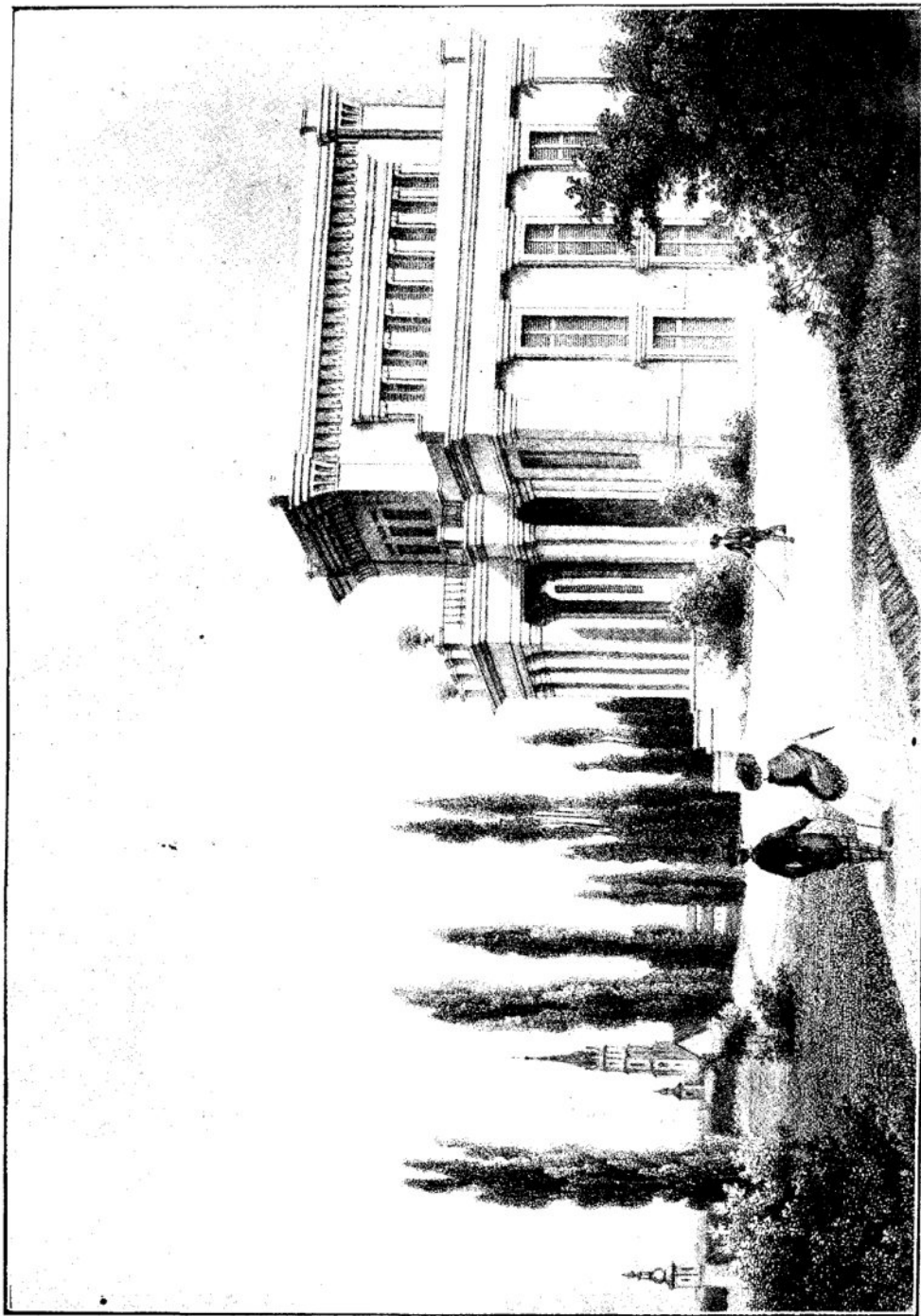
gróf Teleki János kertjében egy hatvan teritékes ozsonya várta s egy társaság, melyben a legmagasabb körök is képviselve voltak. Barátságos nyíltság jellemzé az egészet, mit a mi patikáriusunk Salamon bandája fűszerezett. Az

Gróf Lázár Kálmán, Jókai benczenci házigazdája

ozsonya végefelé az ünnepély megbízottja egy aranyozott ezüst tollat emele fel s következőleg köszönté poharát:

— „Tisztelt barátunk, ünnepelt hazánk fia! A kolozsvári illetőleg az erdélyi olvasd világ egy részéről édes-keserű megbízatásom van. Tolmácsolni

Gróf Mikó Imre nyári laka 1853-ban

a közörmöt, melyet megjelenése nekünk hoz, tolmácsolni a közfajdalmat, melyet távozása okoz.”

Majd így folytatta:

— „Ön megy tisztelt barátunk, vegye tisztelői s barátai kézszorítását, egy kézszorítást, mely ne legyen a búcsú kézszorítása, hanem kézsorítás arra, hogy e látogatása nem volt utolsó. Vigye tisztelőitől, barátaitól és véreitől e tollat: ezüst tollat Erdély Aranykoráért, csak ezüst tollat arany gondolataiért. Szerelnék arany tollakat adni sasröptű szellemének, de mily aranyat adhatnánk, mely jelképezze azt a méltánylatot, mellyel költői lelkének ezüst hangjai iránt Erdély viseltetik.”

A beszéd végén a toll „háromszoros éljenzés közt átnyújtott.”

Erre Jókai emelte föl szavát s így szolt:

— „Huszonkilenc éve annak, hogy a világban járok, huszonkilenc napja, hogy Erdélyben járok. Huszonkilenc év alatt nem láttam annyi szépet, nem érzett szívem annyi kedvességet, mint a huszonkilenc nap alatt Erdélyben. Minden táj, amelyre léptem újabb tanulsága volt annak, hogy miért szeretik az erdélyiek oly nagyon hazájukat? S mindenki, akivel találkoztam, férfi, hölgy, még a gyermek is meggyőződött afelől, hogy Erdély nem szűnt meg bölcsője lenni minden szépnek és nemesnek. Most midőn Önöknek szíves barátsága ez alig érdemelt kitüntetésben részesít, óhajtanám bár lenne e kezembe adott toll képes mind ez érzelmeket, e látott alakokat oly ragyogó színekkel adni vissza, minőkkel azok szívemben vannak felírva s bár ha erőm messze marad óhajtásom mögött s bár erősen érzem a török példa-szó erejét: hogy a kimondott szó ezüst, az elhallgatott szó arany, annyit mégis szabad legyen Ígérnem, hogy soha e tollat oly szó el nem hagyandja, mely a két örökké szent eszmét: szeretet és becsület megsértené. Fogadják Önök legihlettebb köszönetemet azon szíves fogadtatásért, melyben részesítenek. Én Erdélyt és erdélyi kedves rokonainkat el nem hagyom soha, mert szívemben lelkemben mindenütt magammal viszem.”

Ezek után — folytatja a tudósítás — a társalgás visszaszállt előbbi élnétségébe s hosszasan tart, ha Jókait egy más lakoma nem várja. A Jókainak adott tollat Erdődi kolozsvári ezüstműves csinálta s rajta ezek a szavak voltak olvashatok:

„*Jókainak emlékül Kolozsvár június 12, 1853.*”

„A búcsú koránt sem ért véget. Este kilenckor gróf Mikó Imre ünnepélyesen világított kertű laka (az, amelyet 1859-ben az, erdélyi Múzeum céljára adományoz) várt Jókaira. Az írók közül Salamon József (1790—1871), Kriza János, Nagy Péter tanárok, (a két utóbbi később felekezeteik püspöke) és Kövály

László voltak jelen. Vacsora előtt a gróf fejedelmi bevezetésül egy eposzal lepte meg vendégeit, melyet saját kezűleg éppen akkor másolt s később 1854-ben kiadott: Debreczeni Mártonnak (1802—1851-ig) „A kióvi csata” című művét. A nemzeti kincslelés öröme közt folyt le a vacsora s éjfél volt, mikor a kocs elállt s Jókait a gróf irodalmunk és nemzetiségünk legtevékenyebb pártfogója a Biazini vendéglőbe küldé, tehát Jókai és felesége ugyanabban a szállóban lakott, melyben Petőfi volt szállva s mely mai napig is létezik. A Biaziniból pár óra múlva Jókai gyorsszekeren visszautazott. Jókai és Jókainé egyszerre hagyták el Kolozsvárt. Nem tudjuk melyik nagyobb művész, melyik a szebb jellem, de hogy meglátogattak, az legnagyobb örömünk?”

Jókainéről megjegyzi a tudósítás, hogy az utolsó napok alatti gyöngéledése miatt nem játszott, sem „ünnepünk örömét nem oszthatá férjével.”

Jókainé ez alkalommal

a következő darabokban aratott nagy sikert s ünnepezték a nagy művész nejét: április hó 28-án: Lecouvreur Adrienne, május hd 1-én Dalma Jókai Mór drámája, május hd 5-én Schiller Stuart Mária, május hó 8-án Jósika Miklós: Két Barcsai, május hó 10-én a Koldus nő, francia dráma, május hd 12-én Szőrei Agnes dráma 5 felvonásban, május hd 19-én Corneille Cidje, 19-én Donna Diana, május hd 22-én Angolul, vígjáték Krönertől, Színésznő, vígjáték egy felvonásban, 23-án Cid másodszer, 24-én ugyanaz mint 21-én, május 28-án Lady Tartuffe jutalomjátékul. Koszorúk, üdvözlések. 29-én Szapári Péter.

Debreczeni Márton, a „Kióvi csata” írója

A KOLOZSVARI NEMZETI SZÍNHÁZ FÉLSZÁZADOS JUBILEUMA.

Az első látogatás az abszolutizmus alatt folyt le s a költő, akár a próféta, népét vigasztalta is, csüggedésében bátorította, amint erről adataink vannak.

Második ízben, már az alkotmányos korszakban, 1871 március 31-én érkezett Kolozsvárra feleségével, Laborfalvi Rózával, résztveendő a kolozsvári nemzeti színház megnyitásának félszázados jubileumi ünnepén. Természetes, hogy nemcsak Kolozsvár, hanem vidéke is lelkes érdeklődéssel várta. Kalotaszeg értelmiségének nagyszámú képviselői Csúcsán, Erdély határán várták Jókaiékat, kiket Gyarmati Zsigmond bánffyhunyadi birtokos üdvözölt meleg beszéddel.

Erre a beszédre Jókai (a Magyar Polgár tudósítása szerint —) elmondá, hogy e szíves fogadtatást neje részéről — kinek ő most csak kísérelje, — köszönettel fogadja. Neje veszélyes beteg volt, gyógyulni jött Erdélybe, hisz Erdély oly sokszor gyógyította ki Magyarországot, midőn ez nagybeteg volt. Ő Erdélynek sokat köszönhet, hisz Erdélyből kapta, ki neki mindenek felett legkedvesebb *nejét*.

„Az *indóház ét-csarnokában* a vendégeket *Haszoné* úrasszony ismert vendégszeretete várta pompás reggelivel, mely alatt Jókai poharat emelt Kaszónéra, ki 1848-ban, midőn egész Erdély Csúcsából állott, annyiszor vendéglelte meg az erdélyi magyar hadsereget.”

Bánffyhunyadon Ignác Károly ref. lelkész üdvözölte Jókaiékat. „A hunyadi polgárok nagy számmal jöttek tiszteletüket kifejezni. Házasszonyok, leányok szép kalotaszegvidéki viseletükben ünnepélyes dísszel, bokrétát nyújtottak át Jókainénak, ki egész elragadtatással nézte e szép népet és festői ruházatát. Jókai itt is melegen üdvözlé az erdélyieket, kik őt ennyi barátsággal fogadják. Kolozsvárra délután 3 órakor érkezett a vonat s az indóháznál Jókaiékat nagy számmal várták tisztelőik, nők és férfiak, szegény és gazdag egyaránt, A szívélyes éljenzéssel fogadott Jókai előtt *Szász Gerő*, ref. pap és költő mondott üdvözlő beszédet, melyre Jókai többek közt ezeket monda:

„Van egy francia példabeszéd, mely a világ minden nyelvére le van már fordítva s így szól: „Az ember visszatér első szerelméhez!” így vagyok én is, visszatértem a földre, mely nekem első szerelmem, *hisz Erdély volt az az ország, melyben költészetem első lelkesedését mérité*. Erdély bércei voltak, hol költészetem első felszárnyalását nyerte. Politikámnak is Erdély volt első szerelme tárgya, a jogos védelem, a szabadság e fészke, mely mindig

Szigligeti Ede

Szigligeti Ede arcképe és aláírása

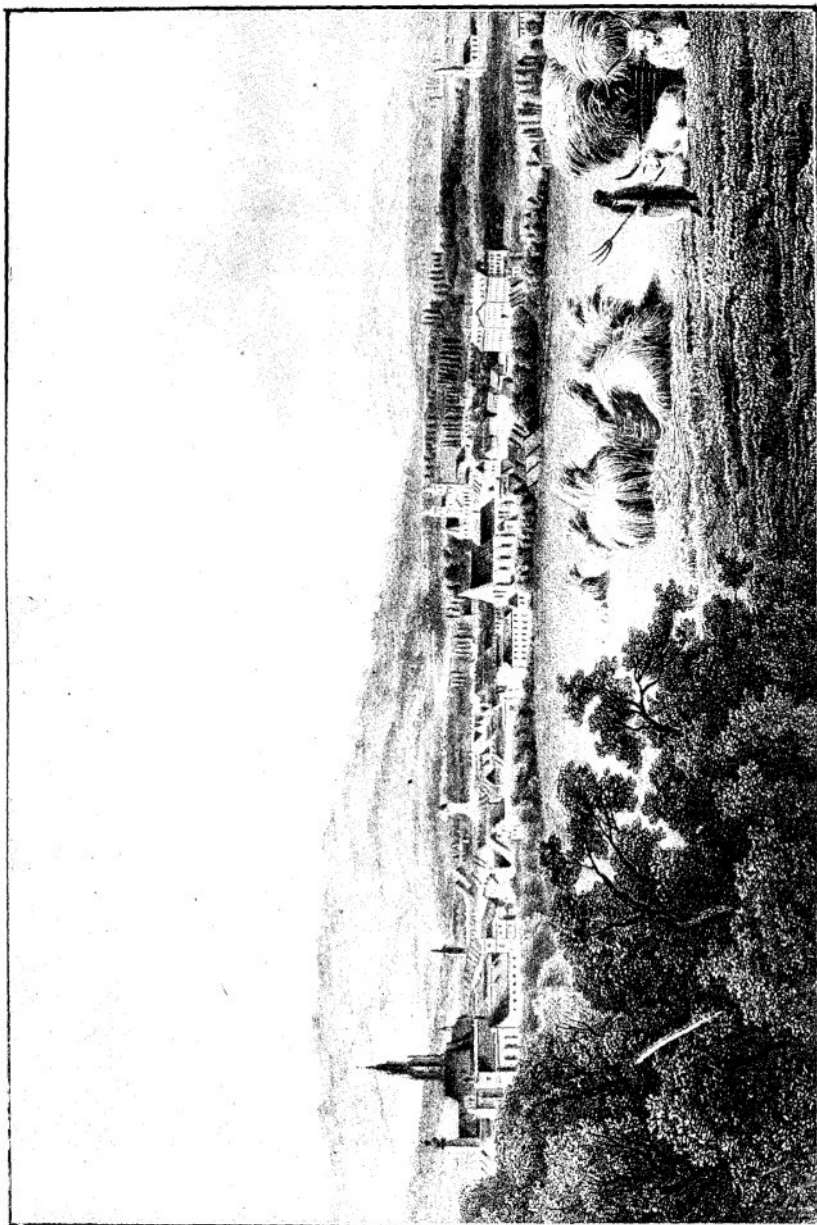
küzdött a nemzet függetlenségéért karddal és ésszel; s midőn a kard kiesett kezéből, midőn nem volt képes Magyarország felszabadítására hadsereget küldeni, ekkor elővette szellemi fegyvereit s azokkal harcolt tovább, kiküldé tudósainak, művészeinek szellemi táborát a felvilágosodás és műveltség terjesztésére. De kedves előttem Erdély azért is, mert családi boldogságomnak legjobb napjait is neki köszönhetem”.

Már délután 4 órakor fényes díszebéd volt az ünnepélyre idejött vendégek tiszteletére. Ezek közt voltak Jókain kívül *Szigligeti Ede*, *Szerdahelyi Kálmán*, *Feleki Miklós* és neje. A királyhágóntúli sajtó képviselői közül fel kell említenem *Ábrányi Emilt* és *Hornéit*. A vendégeket a házigazdának felkért *Szabó Károly*, a múzeumegylet könyvtárigazgatója s nagynevű bibliográfus fogadta. A pohárköszöntők sorát *Péchy Manó* gróf királyi biztos kezdte meg, a királyi párra, *Szabó Károly* pedig a színház jövőjére emelve poharát. A színházat *Szabó Károly* is a *művészet szentélyének tartja*, melynek oltárán *a szép, jó és igaz* örök eszméinek tiszteletére lobogó láng mindig tisztán, mindig díszően, századok hosszú során át kiolthatatlanul égjen.

Jókaira és nejére *Szász Béla*, a Kelet szerkesztője, a későbbi kiváló tudós, egyetemi professzor mondott köszöntőt, mint akik költészettel, művészettel ébrentartották a nemzetet a nehéz napokban.

Jókai Mór Erdélyt köszöntötte fel. Beszédének legalább kivonatát kénytelenek vagyunk a Kelet és Magyar Polgár egymást kiegészítő tudósításából összeállítani. „Nem magyar az, monda *Jókai*, kinek szíve fel nem dobban midőn Erdély szent földére lép, a szép, a nemzeti, a vitéz Erdélyért, mely mindig előharcos volt a szellem küzdelmeiben, mely küzdött karddal s ha kiejtje azt kezéből folytatta a küzdelmet ésszel, tollal. Erdély volt a magyar nemzeti műveltség szülőföldje, mely mint Athéné szétküldé bölcseit a világba, de nem járt úgy, mint Athéné, melynek nem maradtak bölcsei, mert Erdélyben mindig állottak elő új harcosok s nemhogy fogytak volna, de mentől többet küldött szét, csodásan annál több maradt helyükben otthon is. Erdélyt — úgymond — Magyarországgal sem a kard, sem a törvény, sem a korszellem nem egyesítette, hanem a közszellem. Végül felköszöntötte egybefogva, — „nem mintha három pohár bort is el nem bírt volna, vagy fősvénykedne a szóban, hanem mert szoros kapcsolatban vannak”: Erdély íróit, művészeit és lelkes közönségét.

Jókainak még több köszöntőjét említik föl a tudósítások „a nemzetiségi viták sirjának begyepesedéseért,” majd a nőkért. A természet nem volt miért, hogy márciusi hóval fogadja útján, mert az erdélyi nőknek nincs szükségük szépítő szerekre; majd *Szabó Károly*ért ürített poharat: amilyen szépen meg-

Kolozsvár látképe az ötvenes-hatvanas években

írja ő Magyarország történetét, legyen neki oly szép története a hazában. Végül a honvédekért köszöntött Jókai, kinek felesége azonban nem vett részt a banketten, melyről ép úgy Prielle Kornélia is hiányzott. Ott voltak azonban másnap valamennyien a Péchy Manó kormánybiztos által rendezett lakomán, mely a Jókai-pár tiszteletére adatott. Az ebéd háziasszonya gróf Esterházy Kálmánné (férje akkor Kolozsmegye főispánja volt), a minap 90 éves korában elhunyt úrinő. A királyi biztos az ebéd során felköszöntötte Jókainét „a nemzeti színművészet legnagyobb büszkeségét, gyöngyét, Magyarország legfényesebb elméje és szellemének lelkesítőjét.”

Jókai Erdély jövőjére emelt poharat s többek között monda: mindig dicserjük, magasztaljuk, hogy milyen szép, milyen fenséges regényes ország ez, milyen fényes múltja van, de egyet elhallgatunk mindig, hogy milyen szegény! Nem elég szeretetet áldozni Erdélynek, hanem minden erővel odaadni, hogy dússá, gazdaggá, boldoggá legyen. Volt egy nemzeti fejedelme, Erdélynek, ki ezt a jelszót választá magának: „Fata inveniant viam”: A sors majd eligazodik, — a másodiknak ez: „Non currentis, non volentis, sed miserentis Dei.” Jók voltak ezek akkor, de ma már nem elég — magunk erejére vagyunk utalva, nekünk kell tenni mindent, amit csak meg lehet. Szóló maga részéről ígéri, hogy jövőre mindig és mindenütt, hol szava és alkalma lesz, küzdeni fog Erdély érdekei mellett, mert Erdély földje igazán a magyar nemzet védbástyája, ez a mi várnégyszögünk, erre kell támaszkodnunk. Élteté tehát Erdély jövőjét.

Bármennyire csábító is az alkalom, csak a legrövidebben lehet ezúttal említést tennünk a színházi ünnepélyekről, melyek két napon át tartottak. Az április 1-én tartott díszelőadáson Szász Gerő prologusát E. Kovács Gyula szavalta el, aki majd három évtized múlva, szemem előtt roskad össze a fehéregyházi síkon, miután emberfölötti erővel még elmondta Jókai Mór versét Petőfiről s párnapos vívódás után ott hal meg. A színházi előadás élő képleteiben részt vettek Gödé István és Véb Mária, akik a színház 1821. évi megnyitására is közreműködtek. (Véb Máriát még én is ismertem. Itt Kolozsvárt élt és halt meg 1884-ben, 85 éves korában.)

A jubileum második napján, mint lapjában K. Papp Miklós előre jelezte, „Jókainé fog versenyezni Jókaival afelett, hogy a „Szigetvári vértanúk”-ban Anna szerepe szebben van-e írva, mint eljátszva lesz?” Erről az előadásról nem kisebb tanút, mint *Herman Ottó*t idézhetem, a természettudóst, aki akkor az Erdélyi Múzeum természetrajzi múzeum őre volt. Jókainéről ennyit ír: „Jött, fellépett és győzött. Mit mondjunk még?” „Az első felvonás után megindult a taps és kihívás vihara: Jókai, Jókainé!!! s amidőn az ünnepelt pár

„Kassainé“
akiből Jászai Mari néven Európa legnagyobb tragikája lett

kilépett, oly éljenek hangzottak, aminőkben csak a lelkesedéssel párosult igaz szeretet és tisztelet nyilatkozik.” „Színház után díszfáklyás menet világított Jókaiéknak — írja Hermann — s a szállás előtt az éljenek csak akkor szüntek meg, amikor Szász Domokos ékes szónoklata megkezdődött, mely Jókainé érdemeit kiemelve, ügyes fordulattal Jókaira tért át. Jókai meleg szavakban válaszolt — a fáklyák kialudtak — az ég ragyogott a csillagoktól, keblünk pedig a nagy est emlékeitől.”

Egy érdekes epizódot nem hallgathatunk el. A színtársulat tagjai közül „Kassainé alakja, játéka és hangja magának Jókainénak is felhívta a figyelmét s Kassainéről, mint olyan tehetségről beszélt, ki előtt szép jövő áll. ígéretet tett K-nénak személyesen, hogy ha vissza tér Kolozsvárra, az ősz folytán készséggel lesz útmutatója, tanácsadója. El lehet gondolni, hogy az ígéretet Kassainé milyen hálával fogadta.” Jókainé jóslata fényesen bevált. Kassainéból Jászai Mari lett, nemcsak Magyarország, de Europa egyik legnagyobb tragikája.

(Itt főlemlítem, hogy Jókainé Kolozsvárt legelőször még mint Laborfalvi Róza 1839 szeptemberben és októberben lépett föl nagy sikerrel.)

* * *

Április 3-án a tordaiak meghívásának engedve, hajnalban két tordai polgár s több kolozsvári, valamint néhány vendég kíséretében oda rándult. A sóbányát nézte meg. A banketről, melyen Jókai Torda városát köszöntötte és egyéb ünneplésről nem szolok, főlemlítem azonban, hogy egy szegény aszszony a bányából kijövő költőnek tordai pogácsát adott át, „mint olyant, mely tiszta szívből nyújtatik.” Kirándulást is tettek Jókaival Torda környékére. Este már Kolozsvárt volt Jókai. Alig jött haza Tordáról, ugyanaznap este Szász Gerő vendége volt, a pesti vendégek nagyrészével.

Szigligeti Ede (aki Kolozsvárt előbb mint színész, majd most mint ünnepelt színműíró szerepelt), kezdte meg a köszöntők sorát. „És ezután a felköszöntések egész keresztüzét állotta ki Jókai, folytonos derült hangulatban. Visszaköszöntött és többször, s különösen egy toasztban éltette Magyarország ifjúságát, kire szebb jövő, de nehezebb kötelességek várnak.

Másnap, április 4-én Jókaiék látogatást tettek. Az intézetek közül meglátogatták a múzeum éremtárát (és régiséggyűjteményét), valamint a természetrajzi gyűjteményeket. Jókai kijelentette, hogy még az év júliusában Koltóra megy gróf Teleki Sándorhoz. Tudtommal csak 1876-ban, mikor Kolozsvárt és Torockót újból meglátogatta, teljesíthette ezt a szándékát. Ez estén Szász Domokos vendége volt a Jókai-pár. (A ház fia Károly, aki a napokban halt

meg, akkor 8 éves volt.) Április 5-én reggel Jókaiék visszatértek Pestre. A vasútnak köszönhetjük — írja elégedetten a M. P. — hogy „vizontlátásig a legközelebbi időben”. Távozása után a Jókai-párnak következő búcsusorai jelentek meg a helyi lapokban:

„*Búcsú és hálaszózat Kolozsvár mélyen tisztelt közönségéhez!*

Nem válhatunk el Kolozsvárról anélkül, hogy azon baráti és honfíúi szívességért, mellyel minket Erdély fővárosa lelkes hölgyei és férfiai elhalmoztak, forrd hálánkat ki ne fejezzük. A hazai irodalom és művészet megbecsültetéseként fogadtuk mindazt, és pályánk legmagasb jutalmát találjuk benne. Holtig megőrizzük ez örömnepok emlékeit és holtig viszonzozzuk azt, a lelkes Erdély közönsége iránt táplált szeretetünkkel. Kolozsvár, 1871. Április 5. Igaz tisztelőik *Jókai Mór és Jókainé Laborfalvi Róza.*”

A Jókai-pár hazaérkezése után pár nappal a Jókai-családnak Pesten örömnepje volt: Hegedűs Sándor, a Hon nagytehetségű munkatársa tartotta esküvőjét Jókai Mór unokahúgával, Jolánnal, (Jókai Károly leányával). Az esküvőn Jókai nővére Vali Ferencné is jelen volt, szép ezüstös régi magyar főkötőben. Az akkor fiatal hírlapíró új férj fényes pályafutása ismeretes.

Jókai azonban a legközelebbi vizontlátásra csak öt év múlva jött le, 1876-ban, tanulmányokat tenni Egy az isten regényéhez Torockón és környékén.

III.

TANULMÁNYÚT EGY AZ ISTEN REGÉNYÉHEZ.

Harmadízben 1877 augusztus 4-én érkezett Jókai Kolozsvárra. Az indóháznál számos tisztelője várta Jókait, akit *Sámi* László, a történettudós üdvözölt a kolozsvári közönség nevében, melyre Jókai röviden megköszönte a fogadtatást. Ezután Jókai éljenzés közt lép ki az indóházból és Sámi Lászlóval, meg Szász Domokossal az első kocsiban „egész ünnepélyességgel” vonul be kocsisor kíséretében a városba. A Nemzeti Szállodába (a mai Newyork-szálló helyén) szállott, hol 1871-ben is lakott. Délután 6 órakor, a városi képviselőtestület ülése után *Simon* Elek polgármester vezetése mellett küldöttség tiszteleg nála és Simon Elek mint kedves vendéget üdvözli meleg, szeretetteljes szavakban. Erre a beszédre Jókai így felelt:

— Tisztelt polgártársaim! Meghatva veszem a megtiszteltetést, fogadják érette hálás köszönetemet! A tisztelt szónok helyesen monda, hogy nemcsak magas politikai állású férfiak, hanem az irodalom munkásai is, kik a létrának egy alsóbb fokán dolgoznak, működhetnek a haza javára. Ez eszmén tovább

haladva, én ki is nyilatkoztatom, hogy utazásomnak semmi politikai célja nincs. Egyszerűen azért jöttem, hogy irodalmi céljaim kivételére tapasztalatokat, ismereteket szerezzek s föl is kérek mindenkit, aki valamivel a célomat megkönnyítheti, méltóztassék segítségemre lenni. Mert mint napjaink példája is bizonyítja (a török-szerb háborút érti Jókai), apró állam nehezen tartja meg függetlenségét s mélyen meg vagyok győződve arról, hogy mi is csak a műveltség alapján tarthatjuk fenn magunkat. A külföld is nem harcaink és vitézségünk emlékéért, hanem a művelődésben tett józan haladásunkért vehet tekintetbe, mely művelődésnek különösen a kis erdélyi nép is oly szép példáját mutatja. Részemről biztosítok mindenkit, hogy minden erőmet hazám művelődési céljaira szentelem s kedves városuk iránt a legőszintébb érdeklődéssel viseltetem. Tartsanak meg szíves emlékülken, ajánlom magamat őszinte barátságukba.”

Korbuly Bogdán színházi intendáns meghívta Jókait a Faust operaelőadására, melyre a fáradt Jókai nem mehetett el, de megígérte, hogy darabja, a Milton augusztus 8-iki előadásán ott lesz. Másnap, augusztus 5-én indult útjára, melyen Várady Károly tanár, később tanfelügyelő kísérte s ugyanő részletes és érdekes leírását adja Jókai kirándulásának, mely augusztus 5-től 8-ig tartott.

Az elindulás estéjén Tordára érkezett Jókait itt ünnepélyesen fogadták s az elmaradhatatlan bankettet br. *Kemény* György főispán adta. Természetes, hogy a tósztok sem hiányoztak. Másnap reggel 5 után már szekerén ültek, hogy a vasárnapi isteni tiszteletre (melyet oly szépen irt le regényében) pontosan megérkezessenek Torockóra. Az út a Keresztes-mezőn és az Aranyos festői szűk völgyében vezet Borévig. Itt Jókai sétát tett gyalog a Jára-patak völgyében. Jókai — Várady följegyzése szerint — elmerengett a táj szépségein, melyek közül egy pár érdekesebb részletet egész könnyedséggel be is rajzolt írónjával útitárcájába. A borévi rozzant hídhoz visszatérve, Jókai egy póznán olvasta ezt a figyelmeztetést: „5 forint büntetést fizet az, aki e hídon 5 mázsánál nagyobb teherrel átmegy.” „A szent merengést s az előbbi ünnepi csendet homéri hahota váltotta föl s ettől fogva majdnem Torockóig csaknem szünet nélkül élveztük az Üstökös szerkesztőjének kifogyhatatlan tréfáit, szikrázó humorát.”

Borév határán túli néhány rókaprêmes mentébe öltözött lovas előlovaglása után tisztelgő küldöttség jött Jókai elé Torockó bányaváros nevében üdvözölni Jókait. Zsákó István gyulafehérvári törvénybíró, torockói születésű, köszönti Jókait, aki „előre is üdvözölte azt a népet, mely szorgalmával és iparával jólétet teremtett magának a kopár sziklák közt is s mely nyelvét, ruházatát s ősi szokásait — idegen elemek közé zárva is — híven megőrizte.”

Torockó lát képe a Tílalmassal és az Ordaskővel

Egyik lovas előre rohan hírt adni, a többi kocsija körül helyezkedik el kísézőnek. Reggel 8-kor Torockóra érkeznek. Minden esemény, mit most Várady leír, olyan, mint egy mag, melyből később színes virágcsodák fakadnak Jókai lelkéből a következő regényében. Eleven zöld cserfagalyakból díszkapu fogadja, a Székelykő szikláiba fűrt mozsarak s a piacon felállított mozsárágyúk dördülnek meg, zászlókat lobogtató ifjúság, a tisztas presbitérium, bevonulás a paplakba, majd megszólal az unitárius templom harangja s az egyház tisztas presbiterei meghívják a költőt templomukba.

Ott színről-színre láthatta a torockói szép népet, a maga festői öltözetének egész teljességében s kezdetétől végig kísérhette s valóban végig is kísértc figyelmével azt az egyszerű és megható istentiszteletet, amelyet talán most látott életében először. Templomozás után legelőbb a fiú- és leányiskolát látogatta meg többek kíséretében Jókai ... A lelkes torockóiak 12 szegény fiút tartanak és élelmeznek közköltészen iskolájukban. Ezt az alkalmat Jókai fölhasználta arra, hogy őket szorgalomra, kitartásra és háladatosságra buzdítsa. Jókai pénzt is adott tanítójuknak könyvekre, vagy más szükségekre. „Teremtsetek ti is magatoknak — mondotta többek közt a kis, leendő iparosmestereknek — s a környéknek, melyen élni és munkálni fogtok, éppúgy, mint jötevőitek egy-egy kis paradicsomot.”

Ezután magánházakba vezetik a költőt, aki minden berendezést, bútort megnéz, tudakozódik mindenről. Ebéd után táncot néztek meg, majd szekerre ültek s kirándultak Torockó-Szentgyörgyre. *Thoroczkay* Sándor birtokossal és fiával útközben találkoznak s ők örömmel csatlakoznak Jókaihoz, aki a Kőközt, az Enyedre vezető úton levő sziklás áttörést is megnézi, majd a várlakot tekinti meg Szentgyörgyön, hol szeretettel vendégelik meg s meghívásra az éjrt is ott tölti. A háziúr kertjében alkalma nyílik Jókainak, mint kertésznek is bemutatnia magát. Vacsora után a szentgyörgyi fiatalság táncát s kivált *Lányi* cigányt élvezi. Ő sokszorosan összetákolt és sokat hányódott-vetődött hegedűjén, melyen gúzzsal erősítgetett nyirettyű táncolt, nemcsak egész lelkéből húzta, de szájának pattogatásával és dobolásával is kísértc s emellett még lábával is ugyancsak kirúgta a csárdást, amelyre a legények s lányok szép táncára Jókai ezt mondja: Életemben sem láttam ilyet.

A *Lányi* cigány alakja halhatatlanná válik a Jókai regénye által. Még a nevét is meghagyja. — Ő hegedül Adorján Manassé és Blanka lakodalmán, még a hegedűjét is részletesen leírja a poéta, később is nagy szerepet ad neki Manassé mellett (II-ik kötet). De kell-e mondanom, hogy Manassé alakja s a többi is mind ekkor fogamzottak meg az eredetiekről a költő lelkében.

Aug. 7-én reggel visszaindultak Torockóra, hol megszemlálték a torockói kohókat és verőket. Jókai bár a kohók berendezése kezdetleges, bámulta a nép találékonyságát és útitársa szerint Torockót és népét nemcsak hogy megszerette, de lelkesülni is tanult érte. Délfelé érkeztek vissza Tordára. Jókai megnézte az unitárius iskolát, majd a templomot. Itt egy padban Jókai énekes-

Az unitáriusok temploma Torockón

könyvet vett kezébe és egész özönével mondotta behunyt szemmel a gyermekkorában tanult zsoltárokat. „Mondta, sőt halkán magában, még a nótáikat is egyre dúdolgatta.” Majd a tordai sósfürdőkhöz rándultak ki, előbb átesvén a Koronában rendezett banketten. Jókai a zárt fürdők egyikében sós vízben megfürdött s nevét is beírta a fürdő emlékkönyvébe.

Estére Várady Károly anyósánál, özv. Miklós Miklósnénál (kinél Petőfi is 1849-ben megszállott, otthagya feleségét, gyermekét, midőn utolsó útjára indult) volt vendég Jókai s itt megbeszélték a másnapi kirándulást a tordai hasadékhoz, melynek káprázatosan színes leírása nem maradhat ki az Egy az Isten-bőli. Esőzések után, vízmosások közt tették meg a fárasztó kirándulást (akkor még nem volt gondosan csinált túristautja és hídja a hasadéknak). „Mi ez egy magyarnak?”, mondogatta tréfásan útjában nem egyszer a fáradságokra Jókai. Három-négyórái kínos vándorlás után felvergődtek a monastériához, hol ősi szokás szerint, nagy áldomást ittak és majdnem egész az összecsókolásig (mai visszaemlékezések szerint a többszörös összecsókolózásig) fraternizáltak román testvéreinkkel, akik egész táborként gyűltek össze ide a közeli falvakból. A szeretetet, melyet Jókainak adtak, viszonzozza már regényében is, hol néhány igazán rokonszenves, nemesen rajzolt román alakot festett, köztük a tragikusan szép Zenobiát. *)

* * *

* Ugyanezt a kirándulást Szentimrei Jenő részletesen így rekonstruálta kutatásai alapján:

A hasadékban jegyzeteket csinált Jókai, majd afölött vitakozott a társasággal, hogy ez a gyönyörű természeti csoda vulkanikus eredetű-e, vagy a víz munkája. Őmaga azon az állásponton volt, hogy csak vulkáni eredetű lehet.

A hasadék innenső nyilasához közel, a malom melletti fűzesben, ebédhez ült végül is a fáradt társaság. Bors Albert volt a szíves házigazda és természetesen felvonult az obligát tordai pecsenye és tordai pogácsa, megfelelő mennyiségű és minőségű borok kíséretében. Veress Dénes alkalmasnak látta az időt, hogy köszöntőjébe egy kis politikát is belekeverjen, tekintettel a jelenlevő román jegyzőkre. Ünnepelte Jókait és a napot, azután a két szirtfalra mutatott, melyeket hajdan hatalmas viharok választottak ketté, de egyek voltak valamikor s ma sem tagadhatják meg egészen együvé tartozásukat. így a viharok elválaszthatták a két népet, de íme Jókaiiban együtt tudnak ünnepelni, a kultúrában találkozni tudnak és találkozni fognak. A sikerült beszéd nagy hatást tett a jelenlevőkre, mely alól Jókai sem vonhatta ki magát.

Az egyik román jegyző azonban igen finoman kitért a kérdés érdeme elől válaszában. Ők, úgymond, Jókait ünnepelni jöttek és Jókaiiban a költőt ünneplik anélkül, hogy ebbe az ünneplésbe politikai vonatkozásokat is be kívánnának kapcsolni. Egyébként azonban Jókai is szemmel láthatólag jó hatást tett a román urakra. Kitént ez akkor, mikor a költő az ebéd végeztével csókkal búcsúzott a társaság minden egyes tagjától, akik sorba állottak fel és voltak köztük néhányan, akik nagy meghatottságukban nem elégedtek meg egy csókkal, hanem ismét a sor végére kerültek, hogy még egyszer megérintse arcukat a költő ajka. Ezek között román urak is voltak.

Maga Jókai is meg volt hatva. Visszajövet így szólt Antal Jánoshoz:

— Meglátjátok milyen szépet fogok én rólatok írni.

De a tréfáskedvű pap nem hagyta befolyásoltatni magát a hangulattól s csak úgy foghegyről szólt vissza:

— Meglátjuk ecsém, mit tudsz l

Augusztus 8-án este érkeztek vissza Kolozsvárra, hol Milton előadása, Jókai tiszteletére várta a költőt. A színház megtelt a legdíszesebb közönséggel. Már megkezdődött az előadás, mikor Jókai az intendáns páholyában megjelent. A közönség zúgó tapsal fogadta és éljenzéssel. Jókai nagy figyelemmel nézte az előadást. Különösen E. Kovács Gyula játéka nyerte meg tetszését és felvonásközben a színpadra menvén, a többi szereplőknek is (Boér Imre, E. Kovács

A tordai hasadék

Gyuláné, Szacsvey Imre, Mátrai Béla és Szentgyörgyi István) egyenként köszönetet mondott. *R* harmadik felvonás után „a közönség unisono hívta a szerzőt”, kinek engednie kellett az általános óhajtásnak. Mikor Jókai a színpadon megjelent, oly hatalmas éljént kapott, a minő talán még soha nem volt a kolozsvári színházban”. Háromszor hívta ki a közönség Jókait, roppant lelkesedéssel. Másnap, 9-én Simon Elek polgármester adott ebédet Jókai tiszteletére. Megkísérlették Jókait még egy napra itt marasztani, de hiába és egy bankett is elmaradt még aznapról, Jókai pedig másnap, 10-én reggel utazott el Teleki Sándor gr. ezredes kíséretében Koltóra.

Teleki Sándor a világ egyik legérdekesebb írója, kinek kötetei, sajnos, aligha tartalmazzák mindazt a sok gyönyörű cikket, amit ő megírt életéből. Egy *Jókai-regényhős*, aki maga is igazolja Jókait, midőn *azokkal szemben, akik azt írják róla, hogy mesealakokat ír le*, (sőt olyan is akadt magyar ember, aki szemrehányást tett Jókainak, hogy miért írt irreális alakokról!) hogy „idealista”, így felel: „Hogy rendkívüli alakokat szokatlan helyzeteket rajzolok, az nem teszi sem a tárgyat sem az egyént lehetetlenné. Én azokkal együttéltem s *ami exorbitans fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire*”. Teleki Sándor élete tele tíz regényre való tárggyal. Többek közt Bem vitéz kedvelt ezredese és bizalmasa, a szabadságharc után kocsisnak öltöztetve menekül Szerbiába, Törökországba. Száműzetésben van 18 évig Angliában, Franciaországban. Itt együtt él Hugo Viktorral Jerseyben és Querneseyben; hírlapiíró francia lapoknál, barátja Dumas Sándornak, de hát még előbb Liszt Ferencnek, akivel bejárja fél Európát. Később egyik főtényezője a Türr vezetése alatti olasz-magyar légiónak.

Garibaldinak kedveltje, akinek egy édesanyjához írt levelét közöltem Garibaldiról s az egész európai sajtó reprodukálta, mint mesteri jellemzést Garibaldnak. És midőn a hetvenes években K. Papp Miklós és Csukási József erőszakolására elkezdte visszaemlékezéseit megírni, ámul rajtuk s gyönyörködik bennük az irodalmi világ. A Budapesti Hírlap ünnepelt tárcaírója, akinek arcképével ékesíti a lap maga szerkesztősége falát. Szikrázd elmésség, mard gúny, lelkesedés minden szépért, jóért és főleg oly világlátottság, oly memória a históriának, melyben benne van ő maga is, az irodalomtörténetnek oly ismerője, az írásnak oly Isten kegyelméből való művésze, hogy csak olyan országban feledhetik el, ahol a sármási gázforrások (egykor az ő birtoka) évtizedeken át süvöltenek kihasználatlanul a levegőbe. Jókai és Petőfi e mélt barátjához szállott Jókai 1876-ban. Látogatásának eredménye egy pár gyönyörű megemlékezés Költőről, Petőfi legénykori szerelméről egy ottani cigányleányhoz, Pila Anikóhoz s más Írások, melyek tárgyával mint a méh a virágoskertből jött el Jókai, aki Teleki Sándorról is többször megemlékezik.

Teleki Sándor, akiről egyébként Kossuth Lajos úgy nyilatkozott emlékei olvasása után, hogy a magyar köznép génuszát az utóbbi időben (a hetvenes évek végén s a 80-as évek elején) a mennyire ő a távolból ítélhet, senki sem fogta fel jobban, mint Munkácsy, Blaháné és Teleki Sándor.

„Ez a litteráris hajlamú gróf”, kinek tárcáit a kolozsvári Magyar Polgárból összegyűjtve a régi Petőfi Társaság adta ki „Emlékeim” cím alatt, e könyvében, az Egy az Isten megjelenése után megható gyöngédséggel és szeretettel ír Jókai látogatásairól Koltón:

„Köztünk volt (több barátja közt, akik Jókai tiszteletére jöttek) Domahidy Feri, kinek az volt különlegessége, hogy minden fegyvernem járta: lándzsaszúrás, kardvágás, puskagolyó s hogy a gyűjtemény teljes legyen: egy szétpattant bombadarab is följegyzé nevét bőrére, melyet a hazáért a harcba vitt. Akkor kapitány volt alattam, most főispán s én vagyok adófizető alatta. Ném bevezetett azon szobába, melyben Bem hált és Petőfi lakott. Te megtisztelted e lakot s irád benne „Az utolsó eszménykép”-et; ott függ a falon 'kezednek írása ... A jegegyék árnyékába telepedénk le, körülvettünk téged, tanítványaid; én beszéltem Petőfinek Koltón viselt dolgairól, végre megszólaltál és mondad „Egy az Isten”. Elmondád vázlatát annak, ami akkor csak agyadban vol¹, — az ige nem vált még akkor testté — s mi Gróf Teleki Sándor garibaldista egyenruhában élvezők lángelméd újdonságát, virágházból szagoltuk fantáziád bimbójának illatát. Az elmondott történet után azt ígérted, hogy megküldöd majd nekem emlékül. A címlapra ezt irád: Teleki Sándor barátomnak szeretetem jeléül Jókai Móric.

Sok megtiszteltetés ért már engem, tövisek közt virult ám rozsa is. Miért ne mondanám el neked, hisz a szeretet elnéző. és ha mások mellökre bigygyesztik, miért ne fitogtatnám én is e lapok földszintjén. — Ugyan ki ment a hiúságtól?

A „véres napok”-ban történt, Bem apó eljött Kolozsvárra, a hölgyek egy társas ozsonnát rendeztek tiszteletére, ott volt jó anyám is s megkért, mutatnám be tábornokomnak. Bemutattam. Bem apó e szavakkal felelt: — Most már engedje meg, hogy én is bemutassam a grófnénak legkedvesebb fiamat — Teleki ezredest.

A véres napok után jöttek a „fojtó napok”. Nagy dicsőség várt rám; az olműtzi vihodár (hóhér) Hajnau úrnak Tristánja nevemet a bitófára szegzé, egy kődarabot csinált belőlem azon piedestálra, melyen a „nemzet vértanúí”-nak dicső emléke áll.

A menekvés napjaiban egy tanulmányt írtam Hugo Victornak Marion de Lorme drámájáról. Századunk legnagyobb költője válaszul megküldé műveit s

Gróf Teleki Sándor garibaldista egyenruhában

a Marion de Lorme kötet címlapjára ezt írta: „A mon vaillant et cher compagnon d'épreuve et d'exil, le colonel Sándor Teleki. Guernesey 16/9-ber 1856. Victor Hugo”.

Az olasz egység napjaiban Capreran voltam. Garibaldi még két mankón járt akkor is, — a golyó ki volt ugyan már véve lábából, de még szenvedett. — Mikor elbúcsúztam tőle, egyik mankóját felém nyújtá e szavakkal: „Ön gyűjti a ritkaságokat, tartsa meg emléken ezt a botot; a zászlóalj ácsa csinálta számomra Aspromontenál”.

„. . . Vedd kérlek megtiszteltetésnek, hogy midőn köszönetet mondok neked: *felrakom érdemjeleimet.*”

Legyen szabad ott, midőn nemcsak kolozsvári, de erdélyi látogatásának egyik legfontosabbikáról adunk számot, legyen szabad e sorok írójának mély hódolata és hálája egyik porszemnyi jeléül a költő halhatatlan szelleme iránt, az *Egy az Istenre* vonatkozó következő történetet végül elmondanom:

1887 nyarán, mint a „Kolozsvár” munkatársa, arról értesültem a szerkesztőségben, hogy Torockó leégett. A szerkesztő távollétében rávettük Hegyesy Vilmos segédszerkesztőt, hogy küldjön ki engem (velem jött, mint érdeklődő Békésy Géza is) Torockóra írni e katasztrófáról. Csakis Jókai Torockóját ismertük és szerettük. Csakis Jókai által küldve mentem ki oda. A katasztrófa nem volt oly nagy, mint híre. Am azért amint mi, úgy az egész ország szerette Torockót Jókai által. A tüzről írott tudósításomra Kolozsvárt önként megkezdődött az adományozás. Pénzt, búzát, élelmiszert hoztak össze. A fővárosi lapoknak küldött tudósításaim által az egész ország megmozdult. Ugyanakkor Nagykaroly is leégett és „Segítségalbumot” adtak ki Budapesten a két kárvallott helyért. Torockónak annyi gyűlt össze az országos adományokból, hogy nemcsak minden leégett gazda megkapta teljes kárpótlását, de nagyobb, jelentékeny összeg maradt egy iskolára is. *Jókai szeretete*, — mert szeretetnél egyebe nem volt az ő lelkében, — *gyűjtötte össze ezt a segítséget* és tizenegy évvel emlékezetes torockói látogatása után nemcsak világszerte ismertté tette Torockót, de megszerettette is, *ezáltal romjaiból fölépítve a leégett bányaváros jórészét*, A zseni csak teremteni szokott.

Hódolat és hála a költő emlékének, mindnyájunk, akik az utóbbi évtizedekben írni próbáltunk, nagy mesterének és mesemondójának, tanítójának és vigasztalójának.

IV. AZ ARANYEMBER BEMUTATÓJÁN.

Az Aranyember első előadására 1885 jan. 31. (szombat) reggel érkezett meg Kolozsvárra Jókai, ezúttal negyedik látogatását tevén Kolozsvárt. Most már mint szemtanú (és fültanú) is beszélhetek, mert láttam s hallottam Jókait ez alkalommal, ott voltam magam is a nevezetes premieren, melyen Jókait az egyetemi fiatalság nyílt színpadon ünnepelte. Jókait a pályaudvaron óriási közönség s a város hivatalos vezetői fogadták. Ezúttal nem a gyorsszeker kocogott be vele, hanem a gyorsvonat pontosan berobogott s *Haller* Károly dr. polgármester üdvözölte. Mire Jókai körülbelül ezeket mondta:

— „Kedves barátom, ígéreteket tenni gyöngé vagyok már, adósságot csinálni pedig az én koromban könnyelműség. Mélyen meghatva e nemes város fogadtatása által, nem ígérhetem, hogy annak megfelelőt adhatok, azt sem, hogy adósságomat iránta lefizethetem. De iparkodni fogok e mélyen érzett adósság kamataiból fizetni le valamit. Isten tartsa és virágoztassa e nemes várost”.

Jókai a Newyork-szállóba szállott, ugyanabba a szobába, melybe 1871 és 1876-ban. Később éppen ezért nevezték el a Szén-utcát Jókai-utcának, mert a szoba, melyben Jókai lakott, erre az utcára nyílt.

Jókai mindenek előtt reggel 9 óra után az egyetemi könyvtárt látogatta meg, hol Szabó Károly professzor, igazgató fogadta. Ekkor Jókai már egyik szerkesztője volt Rudolf trónörökös könyvének, *Az Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képen. Erről beszélgettek Szabóval, aki bevezette a könyvtárba Jókait. Az olvasó közönség megéljenzi, Szabó Károly több érdekes és ritka könyvet mutat a költőnek, aki érdeklődéssel nézi s végül megjegyzi, hogy valóságos *barbarizmus* ily érdekes könyveket csak amúgy futtában megtekinteni, s majd a nyáron legalább egy hetet szentel a könyvtár tanulmányozására.

* * *

Az Aranyember első előadásán annyi közönség volt, amennyi csak Liszt Ferenc kolozsvári hangversenyén gyűlt még egybe. Jókai *gr. Esterházy Kálmán* főispán és intendáns páholyában foglalt helyet. Az előadás megkezdése után érkezett, de azért pillanatnyi taps és éljenzés fogadta. Az előadás — minő remek előadás volt! — korbákosztümökkel és E. Kovács Gyulával a címszerepben s Gero Linával (a legnagyobb művésznök egyikével, aki e korban létezett), aki Noémit játszta! Szentgyörgyi István Brazovics Atahanaz

R
Budapest 15
Bp. 15
586

Chapman
Fogarty, Charles
Kiss, Daniel
Storwick

ajánlom

Victor
Elliott
Kerr

Jókai levele Gyulai Farkashoz

s Krasznainé a nyárspolgár asszonyok utolérhetetlen ábrázolója. Ez első felvonás után falrengető tapsok hívják Jókait, aki megjelenik általános éjjenriadal közt, majd fölmeleg a függöny s az egyetemi hallgatóság héttagú küldöttsége áll ott és *Sztupjár Samu* jogász — később főügyész helyettes Marosvásárhelyen — csinos beszéd kíséretében átadja az ifjúság babérkoszorúját. Jókai látható elérzékenyedéssel így válaszolt:

— Szeretett ifjú barátaim! Drága előttem minden levele a babérnak, mit a munkásság bármely terén tett csekély szolgálatomért nekem ajánlanak: de egy sem oly kedves, mint az, melyet a költészetért kapok. Azért bocsássa meg nekem nemzetem, ha most ahelyett, hogy a képviselőházban helyemen az okos és szakértő beszédek hallgatnám, most idejöttem, hogy én beszéljek. Amennyire tisztelettel meghajlok a reális előtt s amennyire elismerem, hogy a tudomány s az anyagi fejlődés előmozdítója a jólétnek s a külső boldogságnak, amennyire hangsúlyozom, hogy az ipar adja meg a szükséges húst és kenyeret, annyira követelem elismerését annak, mikép a lelket csak a költészet adja. A költészet adja a hazaszeretetet, abban koncentrálódik minden poézis. A hazaszeretet pedig mindenek fölött való. Azért gondoltam, hogy lejövetellemmel talán elérek némi hasznot

Jókai a hatvanas-hetvenes években

és azt, hogy ezáltal is eszközölöm valamennyire az ideális javaknak kultuszát. Megvallom, hogy a szónok által nekem mondott szavak és a kitüntetés oly nagy jutalom nekem, hogy nagyobbra nem is vágyom. Viszonzásul fogadják egy hanyatló öreg embernek kérését, ha valami jót tettem, kövessék példámat. Ezután az egyetem „magyar irodalom és nyelv szakhallgatói” Both István bölcsészhallgató (később Zilahon tanár) által köszöntötték a költőt. Both e szavakkal végezte rövid üdvözlését: „a kétség nyomasztó hatása alatt kérdezzük, vajh lesznek-e még irodalmunknak nagyjai?” Mire Jókai lakonikus

csattanóssággal felelt: „Köszönöm, én erre csak azt felelem: vannak és lesznek.” Természetesen mindvégig számtalanszor kihívták a költőt. Kedves epizódja volt az előadásnak a színpalak mögött a következő: Mikor Timár a Senkiszigeten van, Noémi nyakába borul s boldogan mondja neki, akit eddig nem tegezett — Te, te, te! Az első előadás alatt Jókai megjegyezte, hogy ezt a szerepet Gerő Lina elragadóan adja, de egy kifogása van a jelenet ellen: „a negyedik te engemet illetve”. Meg is kapta illetményét.

Jókai látogatása második napján a város tanácstermében tisztelgéseket fogadott, a városi tanács testületileg tisztelgett a *ma is élő Deák Pál főkapitány bátyánk vezetésével*, aki üdvözölte Jókait, mire a költő biztosította a tanácsot Kolozsvár iránt vald rokonszenvéről. A magánosok közül *Tutsek* Anna író nő következett, majd a színtársulat jelent meg s átadta az Aranyember-albumot, melyben a szereplők fényképe foglaltatott. Vedress Gyula beszélt, majd pár szóval Kovács Gyula adta át az albumot.

Ezek után Jókai tett látogatásokat s következett a nagy bankett, a karzatokon hölgyek, az asztaloknál 200 férfi. Kolozsvár közönsége nevében Haller Károly polgármester mondja az első tdsztot, mire Jókai felel:

— Önkénytelenül jut eszembe az a régi adoma ittlétem alatt, amidőn a már hanyatlóban levő Hellasnak egyik fia vitatkozott egy romaival, azt mondván: Minden bölcsesség, minden műveltség innen, mitőlünk ment ki, mire a romai azt felelte: annyira kiment, hogy nektek alig maradt. (Nagy derültség). Eszembe jut ez nekem, midőn azt mondják: Kincses Kolozsvár. Igaz, hogy Kolozsvár annyi kincset osztogatott a nagy magyar hazának, mert innen ment ki anyagi, szellemi, szabadságbeli kincse az egész országnak, hogy utoljára Kolozsvárnak magának alig maradt. Nekünk magyaroknak pedig nemcsak az áll érdekünkben, hogy Magyarország lételének demonstrálására egy nagy Budapesttel, egy nagy metropolist alkossunk meg. De érdekünkben áll, hogy

Jókainé

Erdély lételének demonstrálása végett egy erős központot, egy Kolozsvárt is alapítsunk. Értik ezt azok, akik érteni akarják.

és nem mondhatjuk azt, hogy az alkotmányos korszak alatt a törvényhozás, a kormány nem igyekezett azon, hogy ami egykor Kolozsvárról szét-szivárgott az egész hazára, ismét visszaszivárognon, hogy Kolozsvár ismét a műveltségnek, a tudománynak Akropolisza legyen a kis Erdélyben. Szellemben nem volnánk szegények most sem ám. Hanem hát amit tegnap a színpadi világítás mellett mondtam s amit most a belső illumináció mellett ismétlek (Nagy derűtség) az, hogy első dolog a szellem. A szellemre nézve azonban azt mondják, hogy: neked itt könnyű beszélni a terített asztalnál, hol tégedet megtraktálnak jó ételekkel és italokkal s te azért megfizetsz szellemmel és poézissal. De jönnél csak oda ahoz a másik asztalhoz, ahol az adópótléket transzírozzák! Ott meglátnád, hogy erre a szóra: add, csak egy kádencia van, a megadd. (Hosszantartó derűtség.)

Hiszen nemcsak Isten igéjével él az ember, hanem kenyérrel is. Az anyagi hatalomnak, az anyagi erőnek központosítása Kolozsvárt, — ez lenne feladata annak, aki Erdélyt mint Erdélyt, épen, hatalmasan, elsajátítlanul meg akarja tartani Magyarországnak. Hanem azt mondta Szent Nepomuk a segélyért kiáltó vízbeesettnek, hogy: Én fiam segíttek, de ússzál magad is, (Derűtség). Tehát ússzunk magunk is és iparkodjunk feltalálni a segédeszközöket, amelyekkel partra juthatunk.”

A teméntelen többi beszéd közül felemlítjük a hivatalos tósztok után Éltes Károly apátplébánosét, melyre Jókai nyomban felelt ragyogd humorával:

— *Tisztelt Ház!* kezdi, a derűségre pedig nyomban visszavág: Nem tévedtem, mert tisztelt ház az, ahol ilyen díszes lakoma van. (Derűtség). Több szónok az általános tárgyaláshoz nem lévén felírva, a további részletes tárgyalásra tartván fenn az ezután következőket, elnökileg kimondhatom, hogy a szönyegen levő tárgy általánosságban elfogadtatott. (Hosszantartó nagy derűtség.) Tudniillik az, hogy nekem élni muszáj. (Nagy derűség, taps). Szó ami szd, nem tagadom, hogy nagyon szeretném megérni a milleniumot. (Hosszas éljenzés). Jelen lenni azon a nagy riadalmon, mit a magyar nemzet fog hallatni, mikor ez ünnepélyt megüli. Azért is, hogy elmondhassam, hogy mi öregek, akik kötelességünket teljesítettük s akiket az Isten még tovább is élni enged, — abban a gyönyörűségben részesülünk, hogy látunk egy új nemzedéket, melyre megnyugvással mondhatjuk, hogy jobb lesz, mint mi voltunk. (Éljenzés.) Az új Magyarország más, mint volt a régi. Sokkal jobb, okosabb erősebb. Ebben a megnyugtató tudatban hajtjuk le fejünket egykor az örök álomra.

*Kriza János unitárius püspök,
a „Vadrózák” szerzője. Jókai több ízben találkozott vele kolozsvári látogatásai alkalmával*

— Amint az eddigi szónoklatokból kivettem, úgy találtam, hogy Önök közt általános megegyezés történt az iránt, hogy politikáról nem fognak beszélni. Azonban engem, mint más város lakosát, az Önök statútumai nem köteleznek. En tehát bátor vagyok azokért emelni poharamat, akik a legjobb politikát csinálják az országban. Kolozsvár városának azon feléért, amely nincs ugyan beírva a választók névsorába, de azért mégis azoknak a választásáért szoktunk a legjobban esengeni. (Nagy derűtség és éljenzés). Ez a fele a közönségnek az, mely a mi táborunkban ugyan közkatonai helyet nem foglalhat, de vezető helyet igenis. Ok azok, akiknek kommandószóra engedelmeskedni szoktunk, s akiknek zászlóit híven követjük. Emelem poharamat Kolozsvár város hölgyeire, azokra, akik valóban a legjobb politikát csinálják: a szeretet politikáját, a család, az emberszeretet és a hazaszeretet szentháromságának politikáját. (Éljenzés). Az Isten tartsa meg őket, éltesse és tegye őket boldoggá. Éljenek Kolozsvár hölgyei. (Hosszantartó éljenzés.)

A bankett folyamán Benel Ferenc ügyvéd a karzaton ülő hölgyek nevében és megbízásából köszönetet mond Jókainak a nőkről való megemlékezéssért, mire Jókai, aki pompás hangulatban volt, újra felszólalt:

— Elöttem üressé vált palack indokolja azt, hogy én most elkezdek dicsekedni (Halljuk). Legelőször dicsekszem azzal, hogy ebben a szent februárius hónapban töltöm be a hatvanadik évemet. (Nagy éljenzés). Másodszor dicsekszem azzal, hogy tizenkétéves koromban végeztem iskolai pályámat. És mindig első eminens voltam. 17 éves koromban írtam első drámámat és regényemet. Már most kezdődnek az alább való hagyások. (Nagy derűtség). 43 év óta folytonosan pótolom azt, megfeszített tanulással, amit 17 éves koromig elmulasztottam.

— Roppant tárház előttem az, amit mindennap el kell hogy hódítsak. Hasonlítsuk össze mostani fejlettségünket boldog aranykorbeli fiatalságunkkal, akiknek mindenhez volt időnk, legkevesebb a tanuláshoz és valóban meg kell hajolni nekünk öregeknek az utánunk jövő fiatalok előtt.

A bankett után még néhány látogatás, még néhány tisztelgés, fogadás után az Aranyember második előadását nézte meg. Az első és második felvonást végignézhette. Erre a Nemzeti-szállóba lakására s onnan az indóházhoz hajtattott. Ott ismét nagy közönség éljenezte. *Krasznai* Miksa pedig, aki a banketten már virágos kedvben volt s itt elmondta, hogy ő hozta a legnagyobb áldozatot Jókaiért, mert kiment eléje érkezésekor a vonathoz, reggel, mikor ő leszokott feküdni, „nem tudott ellentállani”, hogy még egy üdvözlő szónoklatot ne mondjon Jókainak. Abban a szempillantásban, ahogy Miska elvégezte beszédét, a mozdony éleset füttyent s a vonat indul.

— Kívánom, hogy egyik előadását se kísérje ilyen fütty, szolt Jókai a jelenlevők derűtsége közt.

V. LÁTOGATÁSOK MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKEIHEZ

1889 január végén váratlanul meghalt Rudolf trónörökös is. Jókai a hírt a képviselőházban hallotta s összetörve a bánattól s a veszteség súlyától, mely az országot is, de őt magát, a trónörökös bizalmas jó emberét érte, ment kocsin haza, hol pár napig enni is alig tudott, akkor aztán a Nemzetben irt bánatos cikkében *vezércsillagomnak* nevezte a trónörököst. Május 5-én vasárnap a M. Tud. Akadémiában ünnepi beszédet tartott a trónörökösről. A beszéd befejezését, melyben a trónörökös halálát a világbékének hozott önáldozatnak tüntette föl, — Jókai fantáziájából nem csodálható tévedésnek tartották, de a gyönyörű beszéd nagy hatást tett. Mint a „Kolozsvár” munkatársát Petelei István akkor direkte azért küldött föl Budapestre, hogy Jókaitól a beszédet a lapnak elkérjem. Az Akadémiában beszéltem Jókaival, kit most is látok, amint fekete díszmagyarjában a tábornoki egyenruhába öltözött Andrássy Gyula gróffal az Akadémia lépcsőjéről jött le. Jókai kegyesen fogadott és intézkedésére megkaptam a beszéd egy litografált példányát, mellyel hazautazva másnap (május 6) a fővárosi sajtóval egyszerre közöltük Jókai művét.

Annyira állandó volt Jókai bánata, hogy ez év szeptember elején, midőn Kolozsvárt a Mátyás király születési háza emléktábláját leleplezték és Mátyás királyt ünnepeltük, Jókai ünnepi ódáját, melyet maga mondott el, ismét vezércsillagának felemlítésével végezte. Jókai Szapáry Gyula gróf földművelési miniszterrel, aki a gazdasági egylet állatkiállítására jött le és Hegedűs Sándorral érkezett. A pályaudvaron minket Jókai érdekelt, őt akartuk látni, őt hallani. Mikor a személyvonat beérkezett, Albach Géza polgármester először a minisztert üdvözölte, aztán Jókait. Az öreg kedves polgármester levett kalappal köszöntötte (amire természetesen Jókai is levette a kalapját). „Nagyságos Uram” — szólította meg az ősz polgármester Jókait, aki erre vidáman s kedvesen szólott oda a polgármesterhez:

— *Tegyük fel a kalapjainkat a kopasz fejeinkre!*

És jó példával előljárva, föltette a kalapját, majd az üdvözet után melegen megköszönte a polgármesternek a szívélyes fogadtatást. Jókai ismét a Nemzeti Szállodába szállott. Másnap délelőtt a városi tanács tiszteletgett nála, majd Jókai meglátogatta Szapáry minisztert s vele kihajtatott az állatkiállításhoz a Sétatérre.

Természetes, hogy bankett nélkül nem ment az állatkiállítás és a miniszter tiszteletére rendezett lakomán gr. Kornis Viktor mondott köszöntőt Jókai Móra, aki az ebéd folyamán felszólalt s nagy figyelem közt beszélt:

— Én, aki csak a papirost szántom és csak a betűket szaporítom, emelem poharamat azokért, kik Magyarország legszebb költeményét valóságban állítják elő: a magyar mezőgazdákért. Harminchat év előtt, midőn mostani tisztelt közgazdasági miniszterünket látta a város mint gazdát a gazdasági egyletben

Gróf Kornis Viktor

dott. „Ekkor (írja a Kolozsvárban *Petelei* István, aki ezt a pár sort maga írta bele a tudósításba) felemelkedett helyéről Jókai. Megéjenezték s egyszerre elcsendesült a tér. A nap besugarazta a minden időkre szóló poéta fejét, ki eljött, hogy minden időkre szóló királyt énekeljen. Díszmagyar ruhában volt, fekete bársony mente a vállán.

Arcával az emléktábla felé fordulva, melyen az Igazságos mellképe tündöklött a feliratos lepel alatt — kezdte ünnepi versét. Hangjában csendes

megjelenni, akkor a gazdasági egyletek voltak ama parlamentek, hol beszélni lehetett Magyarország jövőjéről. A gazdasági egylet most is ilyen jelleggel bír. Magyarország jövője azoktól függ, kik ez ország földjét gazdaggá a magyar faj erősítésével tudják tenni.

Az ünnepély szeptember 2-án folyt le. Előbb istentisztelet a főtéri templomban. Jókai Mór díszmagyarban jelent meg, ott volt *Csiky* Gergely is, *Orbán* Balázs is, akinek a Székelyföldről szóló monumentális művét forrásul Jókai nem egy erdélyi tárgyú regényében, így az *Egy az Istenben* is felhasználta. *Lönhárt* Ferenc erdélyi kath. püspök mondta az ünnepi misét. Az ünnepély a Mátyás király születési háza előtt folyt le. A szónokoknak s főnotabilitásoknak emelvényt állítottak fel. Mindenkit *Jókai* személye érdekelt. Hege-dűs Sándor ünnepi beszédet mon-

*Orbán Balázs, a „Székelyföld” írója
ázsiai útja után keleti kosztümben. (Orbán Balázs anyja török nő volt)*

borongással idézte a dicsőséges múltat. Aki egyszer hallotta Jókait beszélni, el nem felejtí az ő szép lány hangját, mely beér az ember szívéig. Amint visszasóhajtott a fényes múlt után, dicsóítve a hatalmas királyt, ország erejét, azokat a regősöket juttatta eszünkbe, kikről a krónikák beszélnek. Azonképen, mint öök mentenek, hogy énekben énekeljék az unokáknak apáik nagy tetteit, buzdítva öök, vigasztalva és lelkesítve öök, úgy jött el a mi időnk legnagyobb lantosa, hogy nekünk dalt mondjon a legnagyobb magyar királyról. Mély csodálattal, áhíttal és lelkesültséggel hallgatta mindenki. Jókai ódáját hosszas viharos éljenzéssel kísérte a közönség. A lelkes tetszészaj közepette hullott le a lepel az emléktábláról.

Az ódát este elszavalta a díszelőadáson E. Kovács Gyula is. A Programm következő száma egy alkalmi újdonság volt. Bródy Sándor „tehetséges fiatal író” (aki akkor már Kolozsvárt volt s előkészítette egy hó múlva megindulandó napilapját, ezért volt ő csak „tehetséges fiatal író”) Mátyás király Kolozsvárt c. drámai epizódot írt, mely osztatlan tetszést aratott.

El ne felejtjük, hogy az elmaradhatatlan bankett ezúttal sem maradt el. Szász Gerő éltette Jókait, aki válaszolt. Beszédében hivatkozva a hadseregre mondott tósztra, elmondta, hogy ő leszolgálta a harctéren fiatalsága idején a kötelességét, ha ott maradt volna, talán most penzionátus generális lenne. (Derülség). Van itt egy tábor azonban, mely most is hódításra termett. Mint a Tudományos Akadémia küldöttje erre a táborra emeli poharát, üdvözölve a tudományos világ jelenlevőit.

Másnap reggel a félhatórá s vonattal Hegedűs Sándorral együtt elutazott Jókai. Tizenhárom év múlva viszontlátjuk Kolozsvárt, ismét Mátyás király tiszteletére, a Mátyás-szobor leleplezésén. Utolsó két látogatása Mátyás király tiszteletére történt tehát.

* * *

Jókai 1902 őszén, a Mátyás-szobor leleplezési ünnepére jött ide második feleségével, Nagy Bellával. A Nemzeti-szálló a Newyork helyén állott s a kormány mindenható tagjainak minden szállást ott lefoglaltak, Jókai a Központi-szállodában lakott. Nem szolok a szoborleleplezés gyönyörű ünnepéről, melyet megzavart egy később világgá szökött ellenzéki képviselő által szervezett ízléstelen, kormánybosszantó tüntetés a Gotterhalte és a kormány tagjai ellen. A hivatalos körök el voltak foglalva a király képviselőjével, a Széli-kormányval, a notabilitásokkal.

A költőfejedelmet a közönség s az ifjúság szeretettel éljenezte. Az ünnepély első része volt a leleplezés előtt az Erdélyi Irodalmi Társaság ünnepi

ülése, melyre Szamosi János alelnök, a sorok írója s a titkár hívták meg a költőt, aki felesége társaságában fogadott. Saját, kész memoárjaimból idézhetek:

„Jókai kedves és szerény volt, mint egy fejedelem. Azon kesergett, hogy neki nincs még jegye a másnapi szoborleleplezésre s vájjon beengedik-e őt az ünnepélyre jegy nélkül?

Önkéntelenül mosolyogva s mély tisztelettel jegyeztem meg, hogy szó sem férhet ahhoz, hogy őt, akit éppen Kolozsvár tisztelettel és szeretettel várt, ne fogadják azzal a tisztelettel, mely megilleti. — Ekkor megszólalt . . . második felesége és mint egy színpadi királyné, fejét hátravetve, göggel mondta: „Jókai Mórnak nem kell félni attól, hogy be nem eresztik ...”

Az ünnepélyes gyűlésen, amely az unitárius kollégiumban volt, Gál Kelemen igazgató az épület előcsarnokában fölállította az ifjúságot és ő fogadta ott Jókait beszéddel. Jókai erre azt hitte, hogy unitárius gyűlésre jött és szép apológiát mondott az unitárius vallásról. Ugyanazt tette benn a gyűlésen is, hol üdvözölték s hol ismét az unitáriusokat dicsérte. Szamosi elnökölt, Bariha Miklós Mátyásról beszélt, Jankó Abigél elszavalta Jókai ódáját Mátyáshoz, Szabolcska Mihály és Felszeghy Dezső költeménye-

ket adtak elő . . . Az ülésen a dobogón ült Jókai Mór, akit természetesen odavezettem. Feleségét az első sorba, díszhelyre ültettük. Hegedűs Sándor a szoborbizottság elnöke, aki később jött, szintén az elnökség emelvényére került s felesége Jókai Jolán egyszerűen melléje ült — amit senki nem is vett

Jókai díszmagyarban

rósz néven. De Jókainénak nyilván nem tetszett, hogy Hegedüsne *eléje* jutott s elég kínosan tűrte, hogy Hegedüsne *fölötte* ült. Jókait egész ünnepély folyamán s a szoborleplezés alatt is tüntetőleg ünnepelték ...” Még hozzátehetem, hogy Jókai e kolozsvári látogatása alatt egy versét adta közre a „Kolozsváréban, *feleségét* dicsőítve benne.

Íme befejeztem Jókai kolozsvári látogatásának történetét. 1893-ban (ötvenéves jubileumán) már előre Kolozsvár díszpolgárának választották Jókait, aki két évre a szoborleplezés után meghalt. Már előtte egy évvel szállott sírba Fadrusz János, feledhetetlen barátom, ez a zseniális művész, akitől nemzete s a művészet annyit remélt még. Maga mondta sok érdekes egyéb közlése mellett, hogy legjobban a kolozsvári Mátyás-szobrot szereti valamennyi művei között. „Kolozsvárra költözöm majd, mondta, hogy állandóan gyönyörködjem ebben a munkámban.” És az ifjú művész még előbb költözött oda, mint az agg költő, a halhatatlanságba!

A VALLÁSSZABADSÁG VÁROSÁBAN

ÍRTA:

SZENTIMREI JENŐ

TÓTH ISTVÁN: A TOROCKÓSZENTGYÖRGYI VÁRROMOK

A szabadságharc előtt és alatt Jókai erdélyi útjait nem jelzik nyomok. Eddig ismert adataim sehol említést nem tesznek arról, hogy a márciusi napok Jókaija Erdélyben járt volna. Bizonyosra veszem azonban, hogy összeköttetések fűzték Erdélyhez, Erdélyben élő barátjaihoz. Czakó Zsigmondhoz vezetnek a szálak, a fiatalon meghasonlott, sokat ígérő drámaíróhoz, aki fölött utóbb emlékbeszédet is ő tart az Akadémiában. Czakó Zsigmond lánya pedig Medgyes Lajoshoz, a dési reformátusoknak a maga korában jónevű költőpapjához ment nőül, akivel Petőfi, Arany és Tompa sűrű levelezésben állottak. Ha emlékezetem nem csal, Jókai is. E leveleknek meg kell lenni Medgyes Lajos egyik ma is élő leányának birtokában, aki pár évvel ezelőtt újságcikkben említést tett róluk. Utánuk nyomozni tehát nem lesz nehéz feladat, a levelek napfényre hozásával pedig becses szolgálatokat lehetne tenni az irodalomtörténetnek.

A szabadságharc leveretését követő esztendő Jókai is bujdosásban tölti. 1851-ből bukkan fel a második erdélyi nyom a Nagyenyedi Albumban, amelynek szerkesztésében résztvesz, hogy munkájával járuljon a lerombolt Enyed újjáépítéséhez. Ebben az albumban jelenik meg „Koronát szerelemért” című elbeszélése. 1853-ban kezdi bejárni Erdélyt. Ez első erdélyi útjáról legpontosabb följegyzéseink Kolozsvári tartózkodásáról számolnak be. Innen pedig a további s legismertebb nyomok Aranyostordába vezetnek. Itt töltött hosszabb időt s ha nem is olyan ünnepélyes külsőségek közt, de itt sem volt kevésbé szívesen látott vendég, mint Kolozsvárt. E látogatások emlékeinek leírói sokban eltérnek egymástól. Van, aki úgy tudja, hogy egyidőben csaknem évről-évre megfordult Torockón s ilyenkor Tordán is, mások kevesebb látogatásról tudnak s valószínűleg ezek járnak közelebb a valósághoz. Aki Jókai munkamódját csak valamennyire ismeri, az utóbbi állításnak fog igazat adni. Az ő hatalmas és szuverén fantáziájának nem volt szüksége arra, hogy regényeinek környezetrajzához minden bokrot feltétlenül megismerjen, azonban a felületesség vádjával sem szabad elhamarkodottan előhozakodni. A

környezet megrajzolásában mindig kellő alapossággal járt el s ahova nem tudott eljutni, vonatkozó könyvek egész arzenálisát hívta segítségül. Egyízben nem kevés büszkeséggel írja magáról, hogy útleírásokban és etnográfiai művekben aligha múlja felül gazdagságban az övét magánkönyvtár Magyarországon.

Az Egy az Istenhez s más erdélyi tárgyú műveihez az inspirációt ugyancsak könyvekből merítette Jókai. Orbán Balázs Torockóról készült nagy aprólékosságú, színekben és epizódokban bővelkedő munkája szinte kínálva-kínálja a témákat a történelem feldolgozásában kedvet találó belletristának. Más részről a történetíró Kővári László is sok más erdélyi históriára hívta fel a figyelmét, nemcsak műveiben, de a köztük fennálló szoros baráti viszony révén személyes érintkezéseik alkalmával is. Gyallay Domokos, aki a háborút megelőző években Tordán tanárkodott s lelkes buzgalommal gyűjtögette a Jókaira vonatkozó emlékeket, az Egy az Isten inspirálásában az unitárius Kővárit tartja nagyobb részesnek.

Mikor kezdett Jókai az unitárus regény témájával foglalkozni? Erre a véletlen szerencse folytán egy kezeink közt levő eredeti Jókai levél ad pontos választ. Ebből megtudjuk az első biztos dátumot is Jókai aranyostordai látogatásáról. A levél a koltói Teleki Sándor grófhoz volt intézve és szószerint így hangzik:

Kedves barátom!

Ha isten is úgy akarja, az idén csakugyan eljutok hozzád. Ugyanis augusztus 3-án este megyek Kolozsvárra, onnan 5-én Toroczkóra. Az unitárius atyafiakról kell mértéket vennem, mert egy regényt akarok reájuk szabni. Azontúl aztán rendelkezésedre állok s ha otthon talállak vagy szárazon vagy gőzön csak eljutok valahogy. Hogy a konfúziót teljessé tegyem Domahidy Ferinek is irtam: már most azt nem tudom, hogy hol kapom meg? Azt szeretném különösen sejteni, hogy Kolozsvárról tengelyen rövidebb-e az út hozzád, vagy vasúton, Nagybányának kerülve? Majd meg tudom azt ott helyben.

Isten áldjon meg kedves. nőddel és gyermekeiddel együtt, ezt kívánja velem együtt a feleségem is. Ölel

B füred. 26 \7. 76.

*igaz barátod
Jókai Mór.*

E levél 1898 óta Berkessy Márton kolozsvári államvasúti felügyelő tulajdona. Sógorának Tanay Gusztáv nagyváradi jogszigorló-

Fredes Barátság

Isten, így akarja, az idén csahygaré
aljánál hozza. Regényes csahygaré, János
esse megyek Kolozsvárra, onnan is idén.

Ferenczhez. Az igazság, az igazságot kell
mégis seninek, most egy regényt akar
rajuk írni. Munkát után remélhetem
sőt állni, a ha ott van saláták, egy

számon, vagy éppen csak eljött valahogy
Hogy, a csahygaré, a csahygaré, regényes, János
János is ismét, most azt nem akarom
hogy, ha legyen meg? Az igazság, az igazságot

regényes, az igazságot, az igazságot, az igazságot
é az is, az igazság, az igazságot, az igazságot
Kérek! Majd meg, minden egy ott helyben

Isten adja meg, kedves vőddel és gyer-
mekeddel együtt, az igazság, az igazságot

az igazság, az igazságot, az igazságot

Regény 26/78.

János Barátság

János Barátság

Jókai levele gróf Teleki Sándorhoz,
melyben bejelenti, hogy tanulmányútát fog tenni „Egy az Isten” regényéhez.

nak hagyatékában fedezte fel, minden különösebb feljegyzés nélkül. Csak sejtí, hogy a fiatalon elhalt Tanay fiú, aki mindenféle különlegességeknek szenvedélyes gyűjtője volt, nagybátyjától, a hasonló nevű budapesti neves színésztől kaphatta, kivel Teleki Sándor gróf barátságot tartott. Ez a Teleki Sándor pedig azonos a Petőfit Koltón vendégül látó litteráris hajlamú gróffal, a negyvennyolcas ezredessel, aki az emigrációból való visszatérése után teljesen elvonult Koltóra, emlékeit rendezgetni. A levelet a centenárium alkalmából mai tulajdonosa a budapesti nemzeti múzeumnak szándékszik ajándékozni, a Jókai relikviákhoz való csatolás végett.

* * *

... Jókai tehát 1876-ban volt először Tordán.

A kisvárosban ma is sok minden emlékeztet a nagy meseköltőre.

Ez a régi város nemcsak a róla gyártott rossznyelvű anekdotákról nevezetes. Itt sok-sok mondani valója van a köveknek is. Ma gáz sistereg a kályhákban és külön városrészt foglalnak el a gyár - telepek, melyek új jelentőséget adnak a városnak, ahol hajdan bévé religiókról, kapuszám szerinti adózásról, három nemzet uniójáról s más országépítő kérdésekről folyt a szó Erdélyország tanácsában. Itt a kövek emlékezni tudnak és emlékeztetni. Melyik ifjú János királyra, melyik Apafy úrra, melyik Jósika Miklósrá, a regényíró főnemesre. Amott a főtéren az a szép emeletes kőház nemes homlokával, most bizonyára Jókai Mórról álmodik az enyhe télutói verőfényben, minthogy éppen százesztendeje született az a nagy-nagy álmodó, akit negyven esztendővel ezelőtt maga is falai közt üdvözölhetett.

Ma már vannak derekabb, nagyobb cifrasággal, több kényelmetességgel megépített emeletes házak a tordai főtérnek ezen a során is, meg a túlsón is. Mégis ez uralkodik a térségen, ahogy erdőben a százados tölgy uralkodik a maga komoly méltóságával a hirtelen nőtt és hamar pusztuló nyíreken. Ha már erre járunk, míg Pap Domokos megörökítené skicckönyvében a „palota” nyugodt arányosságú homlokzatát, hallgassuk ki a még élő emlékezőket, mit őriztek meg pár elfutó nap élményeiből emlékeik között Jókairól, aki már félig legenda, de aki él itt ma is az emlékezetekben és talán még a főtéri palotát is túléli, pedig azt ugyancsak megépítették az ó-tordai Veress familia ükei.

... A kortársak utcájában járunk. Csendes utca ez a Fötér háta megett, szép kertes úri házakkal. Ha nem csalódom, Jósika Miklós-utcának hívták ezelőtt. Most Joan Ratiuról nevezték el. Az utcának ez mindegy, éppen úgy kanyarog most is, mint ezelőtt s a benne lakók is alighanem régi emberek. Mintha összebeszéltek volna.

— Nem kell ebből az utcából kimennie se — biztat Lőrinczy Dénes nagytiszteletű úr, az egyistenhívők esperese — mind itt laknak, szinte egymás mellett: Csegezy táblabíró, aki Vele ült a székeren a tordai hasadék felé menet, aztán nem messze tőle Czákó ügyvéd, aki ott volt a fogadtatásnál, meg a banketten és vele csaknem szemközt az Albert János fia, mindjárt az új polgári iskola mellett.

Hogyan folyt le a tordai vendéglátás, azt a ma is élő résztvevők egyöntetű elbeszéléseiből így rajzolhatjuk meg:

A költő Veress Dénes főszolgabírónál szállt meg, de sok időt töltött Albert János unitárius lelkész társaságában is. Mindkét férfiú érdekes alakja a hetvenes évek Tordájának, akikről érdemes bővebben is megemlékezni.

Ótordai Veress Dénes a régi joviális megyei urak közül való főszolgabíró, majd később alispán volt. Nagyon népszerű unitárius férfiú s népszerűsége titkára nem nehéz rátapintani. Nőtlen volt a főszolgabíró úr élete fogytáig, lányos mamáknak reménység, menyecskéknek gáláns szórakoztató. S bár nőtlen, nagy házat visz a főtéri „palotában”, mely a mai szemmel is derék, móddal megépített úri hajlék. Jó módban él s nem kisebb emberek számítják barátjaik közé, mint idősb Andrassy Gyula, akinek járavízi vadászatain sűrűn és szívesen látott vendég. A főtéri „palota” nem néptelen, rideg aglegény-szállás. A főbíró úr megosztja házat és javait fiatalabb testvéreivel, kik közül öccse, Veress Ferenc, ma is élő tordai lakos. Nagy trakták estek, vármegyékre szólók, a főtéri rezidencián s természetes, hogy Jókai tiszteletére is megnyíltak a kamarák és pincék s előkerült a „legendás bor.”

De tartsunk rendet. Albert János tiszteletes urat is illik bemutatnom, aki a maga vármegyéjében talán még az alispánnál is népszerűbb. Az unitárius irodalom is büszke rá: ő írta a legszebb imakönyvet az egyisten hívei számára. Kellemes társalgó, anekdotákban kifogyhatatlan s csak természetes, hogy névnap, keresztelő, disznótor nem eshetett meg Albert János nélkül és ebben a nemunitáriusok

sem tettek kivételt. Jókait hamarosan összehozták a népszerű tiszteletessél, aki nem is úszta meg szárazon ezt az ismeretséget. Epi-zódfigura lett az egyik Jókai-regényben.

Veress Dénesnél javában készülődtek a jeles vendég tiszteletére rendezett lakomához, amelyre Jókai a tiszteletes társaságában érke-

A tordai Veress-ház homlokzata

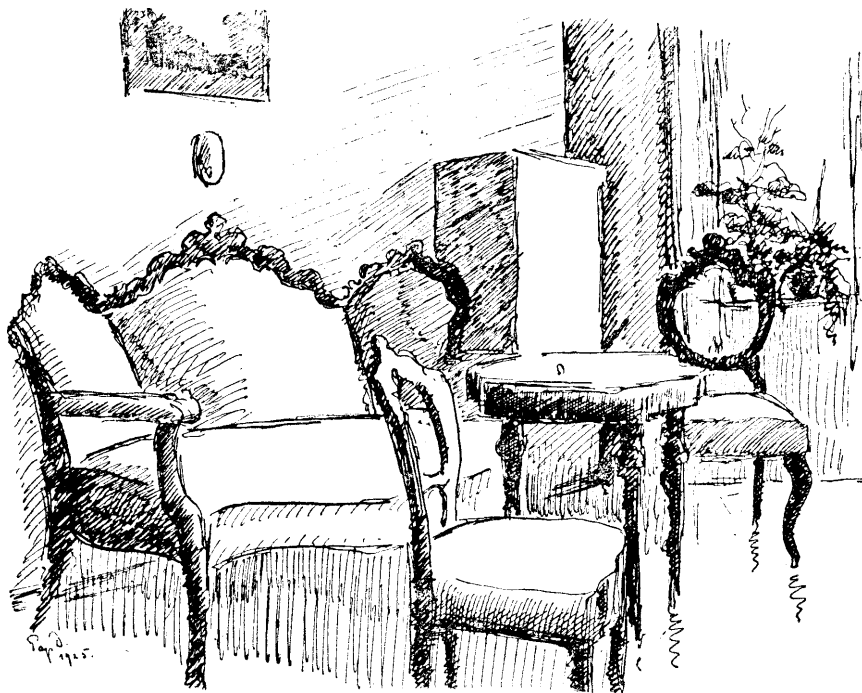
zett meg a városból. Karonfogva jöttek, vidáman diskurálva s a konyha előtt a pap tréfásan beszólt a sürgő-forgó szakácsnének:

— No Anikó lelkem, kitettél-e magadért? Mert ilyen vendéget gazdád se lát mindennap vacsorára!

Ez a diskurzus lett Albert tiszteletes úr veszte. Nemsokára viszontláthatta magát nyomtatásban, mint közkedvelt vidéki tiszteletest, aki arról híres, hogy minden háznál a környéken névszerint ismeri

a szakácsnét. és azután szórói-szóra az Anikóval folytatott párbeszéd következett. Ezen aztán sokáig mulattak Tordán.

Most térjünk vissza Veress főbíró úrhoz meg a „legendás bor”-hoz. Ez a felséges ital megérdemli a nyomdafestéket, mert a harmincas években, mikor Ferencz császár fiatal nejével Kolozsvárról Tordára is átrándult, a főbíró úr apja a felséges uralkodó párnak ebből a borból hozatott fel, amely már akkor is nevezetes, öreg

A Veress-ház vendégszobája, ahol Jókai szivarozott

aszú volt. Ezek után magas vendégnek kellett annak lenni, akit a Veress famíliában a legendás borból megkínáltak s Jókait — úgy látszik — érdemesnek tartották erre a tisztségre.

(Gyallay Domokos is — szinte ivott belőle. Veress Ferenc ígérte meg a tordai tanár uraknak, hogy felhozat a legendás borból, ha a fiai leéretté válnak s a tordaiak sokáig évődtek a tanárok rovására, hogy „vájjon megkóstolják-e a legendás bort”? De a Veress-

fiuk — mondja Gyallay — nyilván nagyon jó tanulók voltak amúgyis s a legendás bornak századunkra átmentett maradványai súlyos ezresekért eladásra kerültek, mielőtt a szomszédos tanári gégeken lecsúszhattak volna.)

A Veress Dénes vacsorájáról datálódik a két változatban is feljegyzett paróka-anekdota. Az egyik szerint Jókai úgy köszöntötte volna fel a nőket, hogy addig éljenek, míg az ő haja ki nem hull s mikor ezt a tordai hölgyek megütkezve kevesellették, lekapta fejről a parókát:

— Akkor örökké fognak élni hölgyeim, mert az én hajam sohasem fog elhullani, mint hogy nincs mi elhulljon.

A másik verzió úgy állítja be az esetet, hogy az akkori divat szerint, autogramm helyett, egy fűrtöt kértek a hölgyek a költőtől emlékére s erre kapta volna le a parókáját:

— Íme hölgyeim az összes hajamat felajánlom önöknek. Osztozkodjanak.

A lakomát követő napon kirándulást rendezett az alispán úr vendége tiszteletére a tordai hasadékhöz. A kocsin Albert tiszteletes úr tartotta szóval Jókait. Egyik anekdotát végezte a másikat kezdte s a szemtanuk szerint Jókai már az oldalát fogta a nevetéstől. Ennek a kocsikázásnak is vannak írott nyomai. Az Üstökös-ben, melyet azidétt még nagy kedvvel szerkesztett Jókai, a tiszteletes jóízű anekdotái sorra megjelentek, nagy tetszésére a tordaiaknak.

Csak sajnálni lehet, hogy Gyallay Domokosnak a szemtanuk ajkáról összegyűjtött feljegyzései elkallódtak, de útmutatás nyomán nem lesz nehéz ezeket az élő tanukat újra felvonultatni. Csegezi Mihály nyugalmazott táblabíró, Czakó László ügyvéd, Nagy Balázs banktisztviselő, Nagy Zsigmondné úrasszony és Ferenczy Ferenc volt rendőrkapitány még részint rokoni, részint baráti jussal vendégei voltak az alispáni lakomáknak s hátha ezen a nyomon elindulva még néhány érdekes Jókai-emlékre rábukkanhatunk Tordán?

TOROCKÓ

ÍRTA:

KELEMEN LAJOS

Jókai *Egy az Istenének* tündéri regényhazája ma is egy csodaszép külön kis világ. A sziklák ölében életben maradt múltarab, melyet népével együtt igazán csak helyzete és múltja ismeretével tudunk egészen megérteni.

Messzire esik a forgalomtól s a világ minden zajától.

Torda és Nagyenyed a két legközelebbi város hozzája, de ezektől is 30 kilométerre s e városok folyóinak átvezető fővölgyeitől félre, egy külön kis elzárt völgyecskében fekszik. Tordával, mellyel egész szellemi élete szorosabb kapcsolatban folyt le, régen te nehéz hegyi úton közlekedett. A völgyi útja az utolsó század alkotása s ugyanott a torda-topánfalvi vasút az utolsó negyedszázadé. Nagyenyed felé, a vad Kőköz sziklaszakadékan át még nehezebb volt megközelíteni. Ily elzárt világban aztán nem csoda, ha Torockó két-három százados ódon szokásokat, ősi vallásos vonásokat és tündéri viseletet tartott életben.

Mai látogatói Torda felől szokták fölkeresni. Innen ment oda 1876-ban Jókai is. Tordától a tágas Keresztesmező felől a festői Várfalva mellett az Aranyos svájci szépségű szorosába jutunk. Borévnél az Aranyos jobb partján kis patak völgyébe fordul a Torockó felé vezető jó mellékút, s egy kanyarulat után balról az 1130 méter magas *Székelkő*, ez a viharvert kőóriás mered reánk. Rongyokba foszló erdőbundája már csak vállon aldl takarja, sőt néhol derekáig elpusztult s Torockó felől egészen csupaszon mutatja sivár csontjait. Tüi az Aranyos völgye irányából az *Ordaskő* és a *Tilalmas* vöröslő bércfejei nyúlnak föl gazdag erdőruhájukból. Ezekből is fölmered egy-egy magános kőszál s némelyik tetején hatalmas csóva mutatja, hogy tavasszal, mint egy pogányos istenkisértő áldozatra egy-egy vakmerő legény ide is fölmerészkedett. A hegy benyújtja lábát a helység végéig s erre a lépcsőzetes nyúlványra a halottak 4érnek örök pihenőre százados kősírokba. S lenn a völgyben parányiakká törpülnek a hegyóriások alatt Torockó tiszta csinos házai és a tetőkről játékszereknek látszanak.

Két felől pedig a hegyoldalokon az erdők és a csupasz kötömegek alatt óriások lépcsői gyanánt emelkednek a szántóföldek kőmesgyéi, hogy a záporok idején védjék a lerohand víztől a vékony termőréteget. De itt még ez a víz sem pusztá romböld erő. A hegytetők tűzhányótermelte porfirmáladékát hordja

le a sovány földekre s e sziklaporok termékenyítő ereje olyan acélos búzát teremt a szegényes színű sárgás talajon, mint akár a gazdag alföldeken.

És itt, e földeken s benn a házakban él és dolgozik Torockó csendes, komoly, vallásos népe.

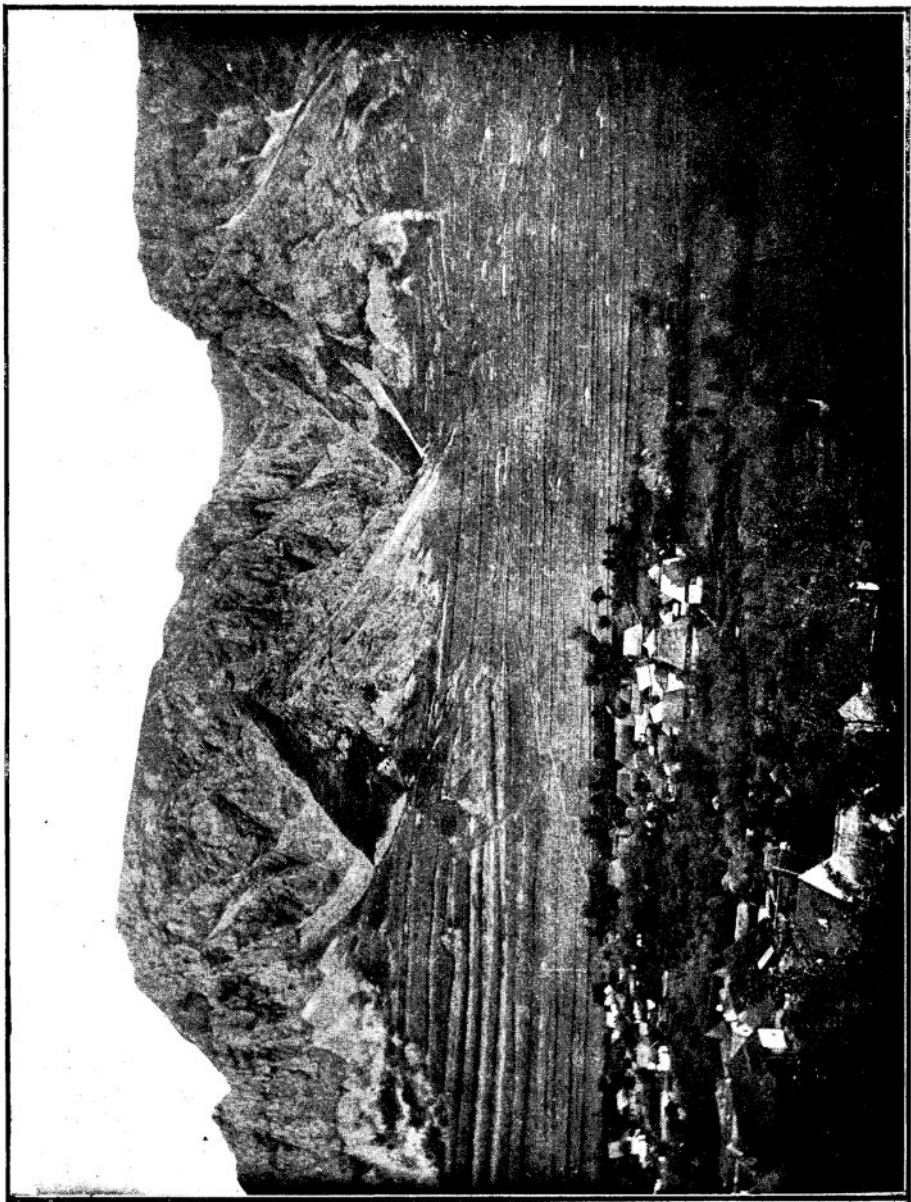
Torockó egykor bányaváros volt s még földesúri igába görnyesztve is megtartotta ezt a jellegét. Ma politikailag község ugyan, de a torockói nép ma is városinak tartja magát s míveltsége színvonalával a közeli falvak lakdi fölé csakugyan városi színvonalig kimagaslik. Tágas főtere, rendezett utcái, csinos kőépületei mind városias benyomást nyújtanak, több egylete, könyvtára van s bár újabban sokat elvesztett abból, ami számára a virágzást jelentette, mégis egy kis vidék központja maradt s környezetében ma is olyanforma szerepe van, mint egy ókori kis görög államocska vezérvárosának. Pedig zugó patakja mellett rég elhallgattak a hangos érczúzó malmok s vaskohói nem füstölögnek. Csak az emeletnyi salakdombok mutatják, hogy itt valaha kínosan nehéz munkával mily sokat teremtett egy maroknyi nép hihetetlenül nagy kitartása és akarateréje.

Majdnem hét századig folyt itt a vasbányászat.

Talán már az ősi szláv lakosság is kísérletezett vele. A magyar foglalás után a Székelykőn királyi vár állott s tán ennek várnépe lehetett Torockó első magyar lakossága. A XIII. században aztán midőn V. István király herceg korában egy ideig Stájerországot kormányozta, megismerte az ottani fejlett vasbányászatot. Később az apjával folytatott villongások alatt Erdélyben lakott s vagy ő, vagy a vele élt főemberek valamelyike a stájerországi Eisenerz bányásznapéből hozott Torockóra új telepeseket. A tatárdúlások tönkretették őket s III. Endre király 1291-ben megújította kiváltságait. Ebből tudjuk eredetüket és akkori helyzetüket. A vasbányászok, kovácsok, öntők és vasmívesek azokkal a jogokkal élhettek, melyeket Ausztriából hoztak magukkal. Addt a többi bányászok módjára fizettek, bírót, tanácsot, esküdteket választottak, pőrékben a királyhoz vagy a tárnokmesteréhez fölebbezhettek s szombaton hetivásárt tarthattak. Teherhordó lovaik számára pedig a Székelykőtől nyugatra egy mérföldig övéik voltak a legelők. Békésen dolgozva éltek itt szabadságukban az 1514-i Dózsa György féle parasztlázadásig.

Ekkor a szomszéd Torockószentgyörgyön a régi híres Ákos-nemzetségbeli Thorotzkayak várát is feldúlták a lázadók.

A károsultak nevében Thorotzkay Ferenc 1516-ban elment a gyermek II. Lajos magyar királyhoz, bemutatott egy összeégett adománylevelet s ahelyett a régi birtokaira új királyi adományt kért. Meg is kapta, de az új adománylevelbe beírták Torockót, az addig szabad bányavároskát is, mely így igazság-

Torockó látképe a Székelykőbe

talán földesúri hatalom alá jutott s majd háromszázötven éves sikertelen küzdelem után végre is csak az 1848-i általános elszabadulással került ki a méltatlan igából. Kétszer erőszakkal is megkísérelte lerázni a jármot s 1702-ben vértanúi estek áldozatul szabadságháborújának.

Torockói leőnény és leány

ide kivándorló 10—16 tanuló néhány évig, míg Tordára vagy Kolozsvárra tovább mentek, állandóan a jószívű városi lakosság tartotta el. Ezekből a fiukból aztán idővel nem egy települt vagy házasult Torockóra s viszont kiváló unitárius vezetőemberek nőttek ki közülök. Ma a régi szép iskolának csak régi szép híre van. Épületében állami iskola működik s a népes és jó unitárius

A hagyomány szerint az akkor hullatott vér emlékére festették vörösre régen a torockai házak ablakkereteit.

Ma már kevés van a régi házakból s mind ritkább az érdekes régi berendezés is, melyből a legrégebb emlékünk rajzban éppen Torockó szülöttének Sárdi István festőművésznek egy 1877-ben készült szép rajzában maradt reánk.

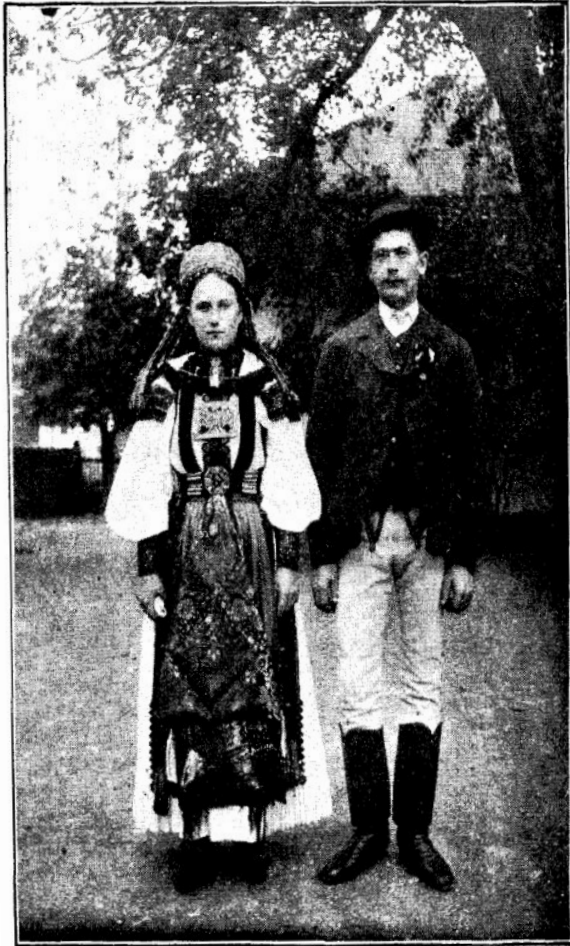
A városias méretű négyszögű piac körül csinos kőházak emelkednek. Közül az unitáriusok tágas egyszerű tiszta temploma áll, nagy izmos tornyával. Mellette a templomkerítés lombos fái közt a régi iskolaépület húzódik meg. Egy régi városi iskola, később elemi iskola és al gimnázium virágzott itt s szervezete és tanulóinak élete itt maradt meg legtovább abban a patriarchális formában, a hogy az a XVI-XVII században erdélyszerte divatozott.

A messzi Székelyföldről

iskola külön bérelt épületbe szorult. Van azonban Torockónak egy olyan kincse, melyben egyedül áll: a régi ünnepi viselete. Most már mind ritkábban tündöklök föl egész pompájában, de vasárnaponként, vagy egy-egy nagy ünnepen többé-kevésbé fölragyog és ezt a ragyogást a női viseletnél a szűz teljességében kell érteni.

Festői látványt nyújt a férfiak bőrgombos fehér színű, rökatoftkos mentéje, magyaros, fehér kis bányászsapkája, vagy félgömbtetős bokkrétás fekete kalapja, a vöröszindoros fehér abaposztd magyar nadrággal és fekete magyar csizmával. De a női viselet szépsége és pompája egyenesen leírhatatlan.

Itt még beszél, dalol minden ruhadarab. A kis leány és az idős asszony elől egyformán szélesen szabott szemérmesen eltakard hosszú *kötényt* és *mellrevalót* visel, csak az élénk, vagy komolyabb színekben van különbség. *R* serdülő és az eladd leányt igéző szép világos ruhájának *vállszegője* színéről és *fejkendője* kötéséről ismerjük meg s köténye viseléséről tudjuk, hogy szabad-e még, vagy már jegyes lányok egy részének a

Torockói jegyespár

*) E megkülönböztetés poétikus formája pedig a következő: A hajdon nő, háromszögbe hajtott kendőjét a rendes kötőviseletnek nem a közepén, hanem attól oldalra viseli, ami azt jelzi, hogy a kendő viselőjének *asszonyosága még szabad*. Amint a lányból menyasszony lesz, a kendő oldalról pontosan középponti helyzetbe kerül: *az asszonyoság most már*

„szíves csizma” s a jegyes leányon a festői *kisपालást*, íjén a királynői koronát homályba borító *aranyos pária*, tömérdek színű, de felséges összehatást nyújtó szallagjaival. Az új menyecske férjhezmenésétől egy évig hordozza bűbájos *fátyolos kendőjét* s az asszonyok szolid öltözete koruk szerint fokról-fokra tompítja színességét, míg az időtöltöttség sötétkék, vagy fekete ruhájáig ér. Minden darabnak megvan a szentül őrzött hagyománya, viselés-szabálya s a drága ruhák épen úgy anyáról leányra szállnak, ahogy az kétháromszáz évvel ezelőtt általános szokás volt. Ennek a szokásnak és a torockói magyar szép hagyománytiszteletének köszönhetjük azt a gyönyörűséget, hogy itt az ünnepnapokon a régi magyar ünnepi női viseletet minden álomszerű szépségével úgy láthatjuk még élő pompájában, mintha tündérek varázsolnák azokat egy rég letűnt mesés világból elének.

Amit erről a viseletről írtak, az csaknem mind olyan íróktól származik, akik meglátták festőiségét, tudtak régiségéről, de Erdély XVI—XVII. századi városi polgári viseletét egészében nem ismerték. Ezért, hogy a torockói viseletnek a mai magyar népviseletektől eltérő vonásait megmagyarázhassák, a lakosság egy részének német eredete alapján stájer és szász hatásokat kerestek benne. De ha az erdélyi viseletek történetét képekből, leírásokból és múzeumi emlékekből láttuk, akkor azt is látjuk, hogy itt, e hegyek közé zárt kis bányavároskában formákban, színekben és elnevezéseiben még a XVII. század ünnepi nőiviselete él. A vidék elzártsága mellett a torockói bányásznép különben is konzervatív lelke sokkal kevesebb változásra ösztönző hatásnak volt kitéve, mint a forgalomba kapcsolódott városok lakói. E nép az élete nagyrészt a sziklákban, a föld alatt, nehéz munkában töltötte. Ezért volt igazi öröm és pompanap nála a boldog ünnep, mit pihenve, otthonában és a templomában tölthetett. Ezért ragaszkodott az ezekkel összefüggő, hagyományos ünnepi ruhájához is. Ez és a ruhák szépsége, drágasága megérteti aztán e gyönyörű viselet fönmaradását. De épen így megőrizte e nép számos ősi vonását egyházi életének is s az ünnepi úrvacsora osztásnál megnyilvánuló szokások a reformáció első századára emlékeztetnek. Aki egy karácsonyi, vagy pünköshti templomozást végignézhet itt, az ha a múlt és a művészi szépségek iránt fogékony lelke van, soha sem felejthető gyönyörű emlékeket viszen magával.

Ez az élet és viselet úgy maradt itt, mint a Székelykő egy-egy hozzáférhetetlen szirtoldalán a tiszafa, vagy egy ritka sziklavirág. Jókai valóban nem találhatott volna méltóbb regényszínteret és környező világot az Egy az Istenhez ennél.

Ez a hely népével együtt egy élő költői álom.

Ha egy ünnepen piacán megállunk, előttünk lebuknak el az egy Isten tiszta fehér templomából a Székelykő díszbeöltözött vadrózsavirágai: a torockói szép leányok. Néhány perc alatt eltűnnek otthonukba s az idegen azt hiszi, hogy álmódott, midőn a tágas piacon magára marad. A Székelykő ijesztő nagyságban áll előtte s egy álmában megzavart óriás szigorú tekintete néz le kőarcáról. De ha fölötte a nap fölragyog s tekintetünk a magasból lejjebb száll az életadó mezőkre, ez a zordonság is mosolyba olvad. És úgy érezzük, hogy ez a kőóriás szerető, féltő édesapa itt. Megértjük, hogy a sziklák miért teremnek mindenütt oly finom virágokat s a lelkünk megtelik hálával és szeretettel Torockó sziklavirág népe iránt, mely a múlt annyi gyönyörű emlékét megőrizte számunkra is.

Torockói népiasszat

NAGYENYEDEN

ÍRTA:

FOGARASI ALBERT

Jókai Mór a mai nemzedék emlékezetébe átszármazott hagyományok és egy pár hiányos följegyzés szerint háromszor fordult meg Nagyenyeden az 1853-ik, 1873-ik és 1884-ik években.

A két első látogatásról még ama bizonyos legöregebb emberek sem tudnak mondani semmi bizonyosat. Tudtunkkal ő maga sem emlékezett meg egyikről sem valami írott följegyzésében. Pedig be sokat beszéltek neki azok a sötét, kormos falak, gyászos romok, melyekkel még 1853-ban a városkának legalább négyötöd része panaszkodott a rémes pusztulás borzalmairól. Ott maradtak a lelkében a fájdalmas benyomások; egyikmásk a kisegítő anachronismus útján belekerült „A nagyenyedi két fűzfa” c. gyönyörű elbeszélésébe, mely éppen ebben az évben jelent meg.

Biztosan nem állítjuk, de úgy sejtjük, hogy 73-iki látogatása összefügg az „Egy az Isten” c. regénye megalapozásával. Itt vezetett keresztül az útja a regény színhelyére a két szép unitárius községbe: Torockószentgyörgyre és Torockóra.

A harmadik látogatásáról, az 1884-ikiről már emlékezésünk és írott följegyzéseink is többet mondhatnak. Még élünk ketten-hárman, akik 41 esztendő immár homályosodó perspektíváján keresztül is még látjuk nemes alakját, amint a legélénkebb érdeklődéssel keresi fel az egykori „Erdély Athénjének” beszédes hagyományait, nemes lelke megittasul a „bethleni múzsák” százankint rajzó seregének látásán, az eltakarított utolsó romok helyén emelkedő új szárny „szebb jövőt, boldogabb idők eljövételét hirdető erős alapfalai” mellett. Szerette volna keblére ölelni „a hamvaiból immár kétszer is föltámadott phönixet”, megenni lelkével azokat a mérhetetlen kultúrkinccseket, „melyeknek szemlélése valóságos szellemi dorbézolás”. Mosolyogva látta a még csak egy éves új városházának homlokzatán a címerben kuksoló baglyot s háta mögött a két griffet, „gondolkodóba ejtette ezeknek talányos összekerülése”, mert ennek párját még sehol sem látta; nem tudott eltelni azzal a gyönyörű panorámával, melyet az Örhegy ormáról szemlélt: a völgy mélyén kanyargó Marost, a mellette emelkedő hegyoldalokon egymást követő falvak sorozatát, a csombordi, szentkirályi, gombási kastélyokat, megkérdezvén jelenlegi gazdáikat. Hát a Boronkayak ősfészkeből áll-e még valami Apahidán? kérdezte azután. Mi ott

a kíséretében csöndesen mondogattuk: ki tudja milyen új regények csirái szülemenek most? . . . Aztán a nyugati hegysorra fordítá szemlélő tekintetét. „Székelykő, Pilis, Csáklyakő az összekötő, áthidaló kisebb hegyekkel, völgyekkel olyan képet mutatnak, monda, mint egy agyonütött és hanyattfekvő óriás.” „Bachus és kísérete sem tikkadnának el a szomjúságtól, jegyzé meg tréfásan, amint a szüretelők vidám zajától hangos szőlőhegyek hosszú sorára tekintett (október 21-dike volt); a tőlünk pár lépésnyire eső s még szedetlen szőlő mosolyogva kínálá neki aranszínű fürtéit. Meghajolt „Szőlőtőke Önagysága” előtt s hódolattal fogadá az ajándékot. Visszajövet visszaemlékezett az 53-iki ittléte alkalmával látott kápolnadombra, mely akkor s még azután is sokáig rendezetlen s bizony csak szemétkerakó helyként díszteleníté a város tőszomszédságát, de most már kedves és barátságos fasoraival nyugtatta meg a költő fájd lelkét az egykori hős diákokért, akiknek porló csontjai ott pihennek, még máig sem tudni, melyik részen. Felújult lelkében az 53-ban elbeszélésbe öntött „Nagyenyedi két fűzfa regéje”.

És most adjuk át a szót a nagyenyedi „Közérdek” c. hetilap akkori szerény krónikásának, ki a látogatás emlékezetét imigyen örökítette meg: (1884. okt. 26. sz.)

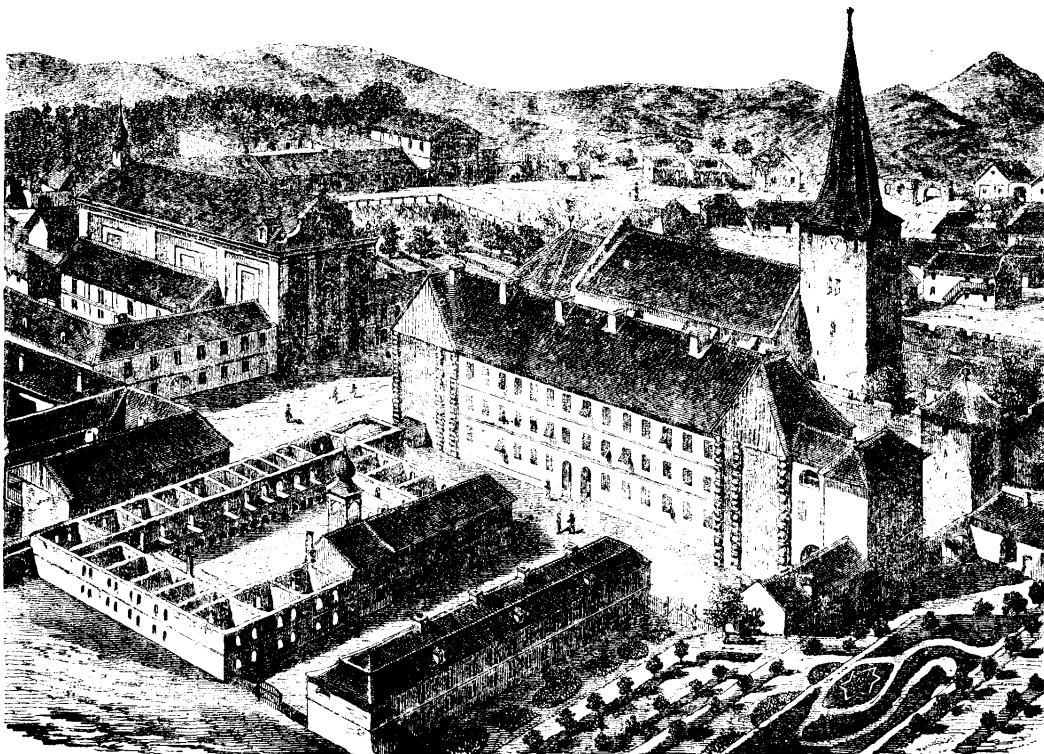
Jókai Mór.

Kedves vendégünk volt. Nagy tisztesség nekünk megemlékezni róla, Magyarország nagy fiainak egyik legkitűnőbbikéről. Ha nem is bír fejedelmi koronával, mégis nagy az ő hatalma, mely nem néhány mértföldre s pár ezer lélekre terjed. Egész birodalma van a szellemi hatás végtelen körében; milliokra megy azoknak száma, kik csodálják és tisztelik szellemi felsőségét. Van kincstára, gazdag fegyvertára. Fejedelem, első miniszter, hadvezér és kincstárnok egy személyben; kincseiből bőven osztogat mindenkinek s fegyverei előtt örömmel hajol meg mindenki, nem csak Magyarországon, hanem fel egész az északi pólusig s le a délszigetekig, ahol elméje ragyogd szüleményeit érteni, érezni és élvezni tudják. És ámbár rövid volt ittmulatása, de szellemének varázsa, mely oly lebilincselően hat gyönyörű műveiben, az élőszó közvetlenségével még inkább elragadott. Ép azért várva várjuk a pillanatot, midőn, ígérete szerint, ismét eljövend körünkbe. Eme lendületes bevezetön kívül a lap a következőkben számol be Jókai látogatásáról:

Jókai Mór Nagyenyeden.

Mily jó mégis a világ országútja mellett lakni az olyannak, kinek van szíve, lelke s jó magyar vendégszeretete. Bebetérnek hozzá, megpihennek kis

lakában; gazda és vendég különösen megszeretik egymást s az elválás sohasem történik anélkül, hogy a viszontlátás szíves ígérete mellett ne tegye oda a vendég: örömdben, bánatodban bátran fordulj hozzám, mindig otthon leszek számodra. Hátha még olyan valaki térül-fordul hozzánk, kinek mi mindnyájan lekötelezettjei vagyunk, kicsinyje, nagyja mind! Ilyen jó patrónus látogatott meg minket Jókai Mór személyében . . .

Nagyenyed az ötvenes évek elején

Jókai Nagyváradról jött. Kassán is megválasztatván képviselőnek, az ilyefalvi kerületről lemondott, de lemondását személyesen jelenté be választóinak. Itt Zeyk főispán Öméltósága fogadta s látta vendégül a 20-án este érkezett nagy férfiút. 21-én reggel már nemzeti lobogók hirdették az örömdetes hírt s midőn Jókai 10 óra körül a megyeházhoz ment, számos tisztelgő sietett, hogy láthassa s hallhassa az aranszájú költőt. Időközben megérkezett Visi Imre, a „Nemzet” szerkesztője is Budapestről, igen rokonszenves, értelmes ifjú férfiú,

Jókainak kedves embere. A bemutatkozások után mindjárt a tisztelgésekre került a sor. A megyei és városi tisztviselők élén Csató János alispán üdvözölte, a jeles törvényhozó pártolását kérve a sok csapás és veszteség okozta károk helyreépítésére.

Nagyon sajnáljuk, hogy gyorsírd hiányában Jókai szép válaszát csak töredékesen adhatjuk. Egyebek közt így szolt erős, csengő hangján, midőn Nagyenyed jelentőségét emelte ki: „A nagyenyedi collegium falai közül a székely ifjak s Erdély magyarsága vitte szét az országba azon kulturai műveltséget, mellyel egykor Magyarország fölött is állott”. A Nagyenyed s Alsófehérmegye fölött lezajlott pusztító viharokat érintve, nyomatékkal emelte ki, hogy: ha volt valaha nemzet életében méltó ok bosszú politikát üzni, úgy Nagyenyednél, ha azt üzte volna, teljesen igazolva lenne; de épen az bámulatos és megragadd, hogy ahelyett a megbocsátás terére lépett, azon halad folytonosan hazafi hivatással a haza boldogítására s e tekintetben Enyed példája a magyar politikának mintául szolgál. Járt még itt Enyed feldúlása után pár évvel felejthetetlen és megboldogult barátja, br. Kemény István társaságában, ki megmutogatta a vértől áztatott hantokat s helyeket. Nincs szó a látottak kifejezésére s az író, ha meg is írja e borzalmas látványt, az olvasd el nem hiheti, hogy megtörtént dolog. De hagyjuk ezt, folytatá, ilyesmiről nem lehet keserűség nélkül szólni s ezt tenni nem akarja. Mert nem mint ird, hanem mint politikus jelent meg, de visszajövend nemsokára legkegyelmesebb ura, a fenséges trónörökös felhívásából az irodalom terén korszakot alkotó ethnografikus munka érdekében, melybe Enyednek és környékének ismertetését Ő fensége bevételni kívánván, arra valószínűleg éppen az ő tolla lesz hivatva. Kedves szavakkal köszönte meg a megtiszteltetést s azután a tisztelgőkkel sorban kezét fogott.

Most a Bethlen-főiskola tanárai jöttek dr. Kovács Ödön rector-professor vezetése mellett, ki üdvözli a főiskola tanári kara nevében a nemzet nagy költőjét, a költőben elsősorban nem a művészt, hanem egy nemzet nagy nevelő-mesterét.

„Az iskolai tanulás nyújthat ismeretet, rendszert, mi az időkkel változik, de a maradandó kincset minden nagy nemzetnek, elkezdve a költők fejedelmétől, azon nagy szellemek adták, kiket Isten lelke ihletett, hogy az ősök erényeit, a honszerelmet, a férfibátorságot, a női erényt megragadd eszményképekben oltsák be egy nemzet fiaiba. Kívánja, hogy a költő, ki nemesen rajzolt eszményképeiben örökre élni fog e nemzetben, kedves élő egyéniségben is sokáig éljen közötté.”

Jókai válaszában kiemelte azon nemes és fontos hivatást, melyet a nemzet szellemi életének fejlesztésében a tanároknak kell teljesíteniük s magát is ezen fontos hivatás munkásának vallva, — megköszönte a tanúsított figyelmet.

Délben az új városháza díszes termében díszebéd volt a nagy vendég tiszteletére. Hogy mivel töltötte el, mire használta Jókai azt a pár órát, amely még az ebédig maradt a tisztelgések után, azt már láttuk. Mikor a díszebéd színhelyére belépett, a Rákóczy-induló és hosszantartó lelkes éljenzés fogadta. A harmadik fogás után a főispán emelkedett szólásra. Felköszöntőjét ezzel a meglepő kezdettel nyitotta meg: „Az ember pénzcsináló állat.” Aztán a különös kezdetből lefaragván az állati részt, félretévén a pénzt is, melyből Enyednek nem nagyon sok jutott, megmaradt a kezei közt az eszményített ember, kinek ő élő képmását látta Jókaiában, kiből kiragyg az aranytiszta jellem, az országgyűlés hatalmas szónoka, a nemzet költője és a koszorús regényíró; őt illeti az első és legnagyobb éljen, rá emeli poharát. A megmegújuló éljenzések után Jókai emelkedett fel ünnepi csendben és várakozás mellett. Amint nagyjában emlékezünk, beszédének ilyen tartalma volt: Főispán ő méltósága, az én kedves barátom, bizonyos szobrászi tehetséget árult el, mikor a pénzcsináló állatból olyan művészi ügyességgel faragta ki az én csekély személyemet. Legyen meg a munkadíja hálás köszönetemben. Egyébiránt itt sok minden különösség kerül össze, melyből aztán kaleidoscopszerűen fejlődik ki az egységes szabályosság. Kezdjük csak az állatvilágon. Ott van elsőhelyen a két hattyú a kollégium címerében, nyakukon nyíllal átlóve. Ebben az állatban, tudvalevően nincs semmi kulturmomentum, ha nem számítjuk azt a misztikus tulajdonságát, hogy halála előtt éneken búcsúzik a világtól. És a Bethlen-főiskola címerében mégis kultur jelentésük kell, hogy legyen, ha nem pozitív, de negatív. Csokolódás közben érte szegényeket a végzetes nyílvesző. Az alapító fejedelem őslelke ma is nyílveszőképen találja azt, aki itt az iskola falain belül a csókot nem a múzsáktól kéri. Utánnok jön a bagoly. Ennél az állatnál már könnyű megtalálni a bölcseséghez való viszonyt, hiszen a tudományok, művészetek istennőjének, Minervának volt kedvelt állatja. Az a különös benne, hogy mindig csak éjjel jár és mégis a világosság symboluma. Legnagyobb a baj a két griffel és sphinxszel, melyeket az emberi fantázia teremtett. Az enyediéknél enyhítő körülmény, hogy az állati testre igen szép női fejeket alkalmaztak. Ennek a két állatfajnak az összekerülését az a körülmény magyarázza, hogy az építészeti bizottság a nekik szánt vezető szerepet elvette és a bagolynak adta, de hogy kárba ne menjenek, nekik is talált helyet. Majd megszokja őket a szem, gondolák. Na de annál kedvesebben hat a lépcsőház mennyezetén látható igazság istennője, aki bekötött szemével és sújtó pallo-

sával mindent rendbehoz. Ez a pallos nem támadást, hanem védelmet jelent; a másik kezében levő serpenyő az ipar és kereskedelem symbóluma. Ezek alapján fejtí ki Enyed hivatását s iránta való rokonszenvét. Háromszor iszik a magyar, monda, s ő három férfiúra üríti poharát, akik együtt őrzik a hattyúk, griffek, sphinxek, baglyak, meg az igazság nemtőjének együttes symbóluma alá foglalt nagy nemzeti érdekeket a városon és vármegyében. Főispán, alispán, polgármester, ilyen felfogással, csak személyben három, de általában egy s ő még felköszöntőben sem választja el őket. Rájuk emeli poharát. Aztán különböző érdemei és tulajdonságai szerint bontották ízekre Jókait s állították ismét össze megannyi felköszöntőben, hozzákapcsolva azt is, akit ő maga sem tudott soha másképen képzelni, mint énjének kiegészítő részét, feleségét, a nemzet nagy tragikai művésznőjét. Mikor aztán ezt a kimeríthetetlen felköszöntő tárgyat, nagy paradoxonnal, szellemi anyaguk egy kis részében feldolgozták, egymásnak fogtak s a Jókai érdemei mellett csendesen felsorolták egymás érdemeit is. Ez már így szokott lenni minden ilyen alkalommal, ahogy egy helyt Jókai is megjegyzi. Kellemesen és üdítően hatott a Visi Imre felköszöntője, melyben bámulatát és csodálatát fejezi ki, hogy az itteni intelligencia oly kitartóan, oly hangyaszorgalommal tartja fenn a közszellemet s mint a közszellem emelőire, a hölgyekre emeli poharát.

Ez nagyjában a Jókai harmadik látogatásának a története. A megígért negyedik, esetleg ötödik látogatását az enyediék messiási váradalmaik közé iktatták. Sohasem valósultak. Hisszük, hogy elmaradásuk nem Jókain múlt.

Tatrangei Dávid apja

Eltűnt ... hiába kémelelek utána.
Áttörte vele a földgözkörét
Csoda-gépe, csoda fantáziája.

Megszűnt a földi gravitáció.
A világ=aether szeli régen át
Saját útján a fényes lég=hajó.

„Fare well”: mondjátok, ti is neki,
S képzeljétek el, amint Holt kezét
Most is a kormányon pihenteti.
Holott a gép viszi, ragadja őt
Gátlalanul, naprendszerek előtt
Süvítve el, — keresztül minden égen,
Nem sokkal gyorsabban, mint életében.

Hány csillagon kötött ki már azóta
A magyar rögnek hajdani lakája?

„Fare well”: mondjátok ti neki.
Ritka, teremtő titka teljességét
Nem bírjátok megközelíteni.
Ti nem tudjátok ki volt az apa ... —
Bár itten hagyta nektek száz fiát,
S gyümölcséről ismeritek a fát:
Minden gyümölcsnél mégis több a fa
Hagyjátok szárnyalni a holt apát
Ködpaták között, tejútak alatt.

Tatrangei Dávid veletek maradt

Reményik Sándor

**PÁLYÁZAT
A KOLOZSVÁRI SZÍNHÁZ
IGAZGATÁSÁRA**

TÓTH ISTVÁN: A RÉGI KOLOZSVÁRI MAGYAR NEMZETI SZÍNHÁZ

A mikor Jókai első ízben kereste fel Erdélyt, két mágnes vonzotta át a Királyhágón. Az első az volt, és kétségkívül ez volt benne a régebben élő vágyakozás, hogy megismerje azt a földet amit képzelete már évekkal azelőtt benépesített az „*Erdély aranykora*” figuráival. A pillanatnyi alkalmat azonban az adta meg a regényírónak, hogy Kolozsvárott szerepelt a felesége *Laborfalvy* Róza. Ez a kivételes tehetséggel megáldott művészasszony volt ebben az időben az igazi kötelék Jókai és Erdély között és ez a *kötelék kevésben múlt, hogy örökre oda nem kötötte Jókait Kolozsvárhoz*. Kevesen tudnak róla, hogy a 29 éves íróember 1854-ben véresen komoly elszánással le akarta szögezni további életét Kolozsvárra egy olyan hivatáshoz mely a maga színességében, álromantikájával talán teljesen föl-szívta volna Jókai teremtő képzetét.

Nem kisebb terv főtt akkoriban Jókai agyában mint az, hogy átveszi a kolozsvári színház igazgatását és mint színigazgató fog magának egzisztenciát teremteni Erdély szívében.

A kolozsvári Magyar Színház sorsa nem állott valami kedvezően. Magyarországról csak *Schwartzenberg* főkormányzó engedélyével lehetett színészeket behozni Erdélybe és *Schwartzenberg* házikamarillája nagyon is a körmére nézett a színészeknek, mielőtt az Erdélybe való bebocsáttatást megkapták. Erre a szigorú óvatosságra főként az szorította a kormányzót, hogy a szabadságharcban szerepet játszott s az osztrák vérbíróság által körözött hazafiak között nagyon sokan a színházak kulisszái mögött húzódtak meg s keresték meg silány, mindennapi kenyerüket. A színházi ügyekbe való beleszólás oly korlátlan s oly mélyreható volt a hatóságok részéről, amilyenre Erdélyben példát még csak a mai napjaink mutatnak föl. A színigazgatóknak adandó koncessziók akkor sem voltak ismeretlenek s a végső fokon a koncessziók kiadásáról a kolozsvári vidékparancsnokság rendelkezett. Nagy szerencséje volt ellenben az erdélyi színészetnek, hogy *Mikó* Imre grófban olyan pártfogóra akadt, aki nemcsak anyagilag támogatta vagyoni viszonyaihoz mér-

ten is igen bőkezűen a kolozsvári színházat, hanem aki pozíciójánál fogva a hatóságokra, sőt magára *Schwartzenbergre* is döntő befolyást gyakorolt. *Mikó Imréhez*, aki az úgynevezett színügyi bizottság elnöke volt Kolozsvárt, írta Pestről gróf *Bethlen Miklós*

Gróf Mikó Imre

azokat a leveleit melyeknek aggodalmas hangja eléggé elárulja mennyire csüggött a fejedelmi vérből származott de elszegényedett főúr a kolozsvári színészet sorsán. Akkor is, amikor már évek óta Budapesten színészkedett a Nemzeti Színházban *Bolnai* néven.

Bethlen Miklós leveleinek megértéséhez szükséges tudnunk, hogy a sok válsággal küzdő kolozsvári színészet 1854-ben érte el krízisét. A kolozsvári színjátszás olyan nehéz órákat élt át amiből még „*ledér operák és érzékiségre csábító dalművek*” erőltetése sem tudta megmenteni. Kerek Erdélyben nem akadt vállalkozó férfi, aki elszánta volna magát arra a kútbaugrásra, hogy a színház igazgatását elfogadja. Ezért a színügyi bizottmány 1854 februárjában a Pesti Naplóban tett közre egy bérhirdetést, mely azonban szintén nem vezetett eredményre. Ilyen körülmények között írja Bethlen Miklós Mikó Imre grófhhoz első levelét, melyben a következőket olvashatjuk:

„*Örömmel írhatom, miszerint Jókai és Egressy szívesen kéri a kolozsvári színház vezetését, csak könyvtárt és ruhatárt nem állíthatnak. Egressy a legolcsóbb és célszerűbb ruhatár szervezését elvállalja. Károlyi igazgatása mint név megállhat, azonban őt értesítik, hogy csak annyira terjed a hatásköre, amint azt a köztiszteletű s mindenek által szeretett Egressy kiszabja. Lendvayné, Tóth, Szilágyi lesznek állandó tagok. Jókainé két hónapig vendég, azonkívül mindig egy pesti nő vagy férfi a vendég.*”

Láttnivaló, hogy Jókai igazgatói állásvállalása mögött mindjárt előtérbe kerül Laborfalvy Rózának egyelőre csak két hónapig tartó vendégszereplése is, amin mint mozgó rugón egyáltalán nem csodálkozhatunk. Hogy pedig Jókai aki már meglehetősen ismert nevű sőt ünnepest író volt, el tudta magát határozni a Pestről való állandó eltávozásra, annak magyarázatát is Bethlen Miklós leveleiből ismerjük meg.

1854 február 17-iki keltezéssel ugyanis ez a levél érkezik Mikó címére:

„*A kolozsvári színház sorsa a pestiétől függ. Itt most magyar szokás szerint mindent egy kártyára tettek. Nyolc napok alatt itt lesz a válasz (tudniillik Pesten) vagy fényesebben áll a drámai színjátszás, vagy egészen elenyészik. Annálfogva, ha elenyészik az egész színész sereg és az*

Jókai és Egressy Excellenciai előtt
feltehetően. —
Egressy számára talán Excellenciai
újra lehet felkérés engedélyt
Szászvártól. —
Excellenciai
Legelőrátaob irógója
Pesth 2/ 854. — 47. Bethlen Miklós
Dacinat de csak sietve írhattam, epe-
mit kövöltetvén velem az eldöntés és
megmésolhatlan véghatározat. —

Gróf Bethlen Miklós levele Mikó Imréhez

A „faute de richesse” volt hát Jókai sarkallója erdélyi szimpátiáin kívül amiért nemcsak Pestet áldozta volna föl Kolozsvárért de írói pályáját is a több anyagival kecsegtető (ha ugyan kecsegtető) direktori stallumért. Nagy kérdés volt még az, honnan vesznek Jókai és Egressy olyan összegeket amikkel a színház igazgatását átvehetik. Mert Bethlen Miklós szerint „a nevezett egyének nagy-hírű, becsületes férfiak ugyan, azonban a koncessziót a haszonbérre aligha fogják a maguk nevére megkapni és így szükséges, hogy egy erdélyi uraság haszonbérrelvén ki a színházat ezen egyének neve alatt működjenek”.

Erdélyi uraság azonban nem akadt s Jókainak és Egressynek nem sikerült annyi pénzt összehozniok amennyivel a színházat átvehették volna. Károlyi pedig, akivel eredetileg, mint művészi vezetővel az igazgatásban Jókai és Egressy társultak volna, kaució nélkül,

csupán a két férfiú „*nagy hírében és becsületességében*” nem találván meg az ő anyagi javainak megfelelő társértéket, egyedül vállalta a direkciót.

Jókait bizonyára leverte a sikertelenség. Viszont a magyar irodalom csak hálás lehet a pillanatnyi balsorsnak, mely a később világhírré diadalmasodott író a kolozsvári színház igazgatói székéből még azelőtt kiütötte, mielőtt Laborfalvy Róza férje abban elhelyezkedhetett volna.

T. G.

E. Kovács Gyula,

a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház művésze. Meghalt Segesvárt, a Petőfi-émlék leleplezésénél

JÓKAI ERDÉLYRŐL

Több ízben megismételt erdélyi látogatásairól maga Jókai is beszámolt annak idején úti levelek formájában, közönségének.

Elsőízben 1853-as látogatásáról feljegyzett impresszióit a „*Délibáb*” című lap, illetve a „*Magyarország és Erdély képekben*” közölte. A hat levelet öt évvel később „*Regényes kóborlások*” címen követték Arad és Biharmegye hegyvidékeiről írott útirajzai, végül pedig 1876-ban tett erdélyi látogatásáról hozott a „*Vasárnapi Újság*” két cikket „*Útitáskából*” cím alatt.

A leírásokat időrendben adjuk ittkövetkező lapjainkon.

ÚTI LEVELEK
1853

ELSŐ ÚTILEVÉL.

Nagyvárad, május 9, 1853.

Kedves Rokonom!

Nemcsak azért intézem hozzád soraimat, mert legőszintébb barátomnak tartalak, ki gyermekségem óta együtt növekedtél velem, ki osztályosa voltál jó és rossz napjaimnak, ki úgyszólván mindig együtt jártál-keltél velem, de leginkább azért, mert tudom, hogy gondolataimba annyira belelátsz, hogy amit ide nem írtam, még azt is el tudod olvasni, mely tudományak igen szép hasznát veheted egyúttal.

Most ötödnapja, hogy elindultam Szolnokról, amiből látod, hogy ezen títom nem fogom körülkocsikázni a világot. Ha büntetésből lett volna reám szabva ez az ut, akkor erősen tudnék panaszkodni, de minthogy mulatság kedvéért történt, nem panaszkodom. Hajdan egy tájfestő, hogy tengeri vihart lásson, hozzákötöztette magát az árbochoz; már pedig egy gyorszekérutazás Szolnoktól Váradig a mostani ágió szerint, bátran fölér egy tengeri viharral.

Mikor azt mondom: gyorszekér, — érts magadnak egy gyékényes társzekeret, melyet kilenc ló húz s mely *mellett* öt-hat ember ballag; ezen emberek az utazók, akiket a gyorszekér visz s kik közül a férfiaknak megengedtetik ott, ahol igen nagy sár van, kiszállhatni a szekérből s gyalog *előre* menni.

Itt már huszonnyolc hét óta esik az eső, következőleg a föld abban az állapotban van, mint midőn az özönvíz legelébb lefutott róla; feneke nincs az útnak; kivált mikor javulni kezd az ut s akkor ismét friss eső hull reá, akkor épen járhatatlan. Mintha dagasztott szurokra volna töltve olvasztott faggyú, csúszik, süpped a láb alatt, megfogja a szekér kerekeit s ha jó helyre akadnál, úgy ott maradsz, hogy tizenhat ökörnél kevesebb ki nem húz belőle. Ez azonban csak a *csinált* utaknál van így, miket az ember gátaknak nevez s mihez közeledtével már előre alkuszik a kalauz, hogy itt aztán le kell szállani; ahol csinált út nincs, ott nagyobb a boldogság, ott sár helyett csak vizek vannak, nádon, kákán és sáson keresztül megy a torony irányában, találkozva a vadludak, szárcsák és bibicek légióival, melyek mind azt látszanak kérdezni,

hogy mit keres egy idegen tünemény az ő országukban? máskor legalább elrepültek, ha meglátták az embert, most pedig ostorral kell kergetni, hogy a lovak lábai alá ne menjenek.

Ha reggel meglátunk egy tornyot a távolban, felsóhajtunk, bárcsak estére ott hálhatnánk s ha nagy nehezen bevergődtünk, azt a vigasztalást kapjuk, hogy még ez idáig elég jó út volt, hanem ezután következik még a rossz. A képzelet tagadja e lehetőséget, de a következő nap igazolja; éktelen ingoványon kell keresztülhatolni, hol minden 20 lépésre pihenni kell a lónak, a kocsí úszni tanul, a víz a tengelyeken felül csap, a kocsiból kihajolva szedheti a sólymot és a pióccát, aki szereti. Itt már le sem szállhatsz s boldog vagy, ha annyi viszontagság után erős szívű útitársakkal áldott meg a sors, kik sikoltoznak, ha a szekér félrebillen, feldüléstől; ha tavakon vágatsz keresztül, vízbefúlástól s ha lovaslegények jönnek szembe, kirablástól. Az egész húsz mérföldnyi úton nem találtunk más szekeret, mint a szembejövő gyorskocsit s egy gyapjúszállító szekeret a vízbe fordulva. „Mit csinálnak itt kendtek?” kérdé kalauzunk a szekereستől. „Nem látja kend, hogy rákot fogunk?” felelte az egyik. Magyar ember még a bajban sem veszti el humorát.

Végre megérkeztünk Váradra. Itt már épen egy napja, hogy várakozunk a váltott lovakra, ami meglehetősen fogalmat adhat a *gyorsutazási* rendről.

Quoniam deus nobis haec otia fecit meglátogattam az itteni színházat, melyben Havi és Goes dalszintársasága működik s melyben különösen a férfi tagok között több igen jeles fiatal művészt volt szerencsém megismerhetni, bár az előadott mű „Lumpáci” nem volt is egészen alkalmas tehetségeik kellő kitüntetésére. A női szereplőket a dalművekben mondják erősebbeknek.

Ezúttal búcsut kell tőled vennem, kedves Sajó, mert lovaink be vannak fogva. Isten veled. Vigyázz magadra, hogy mikor hazaérkezem, jó egészségben találjalak. Őszinte barátod

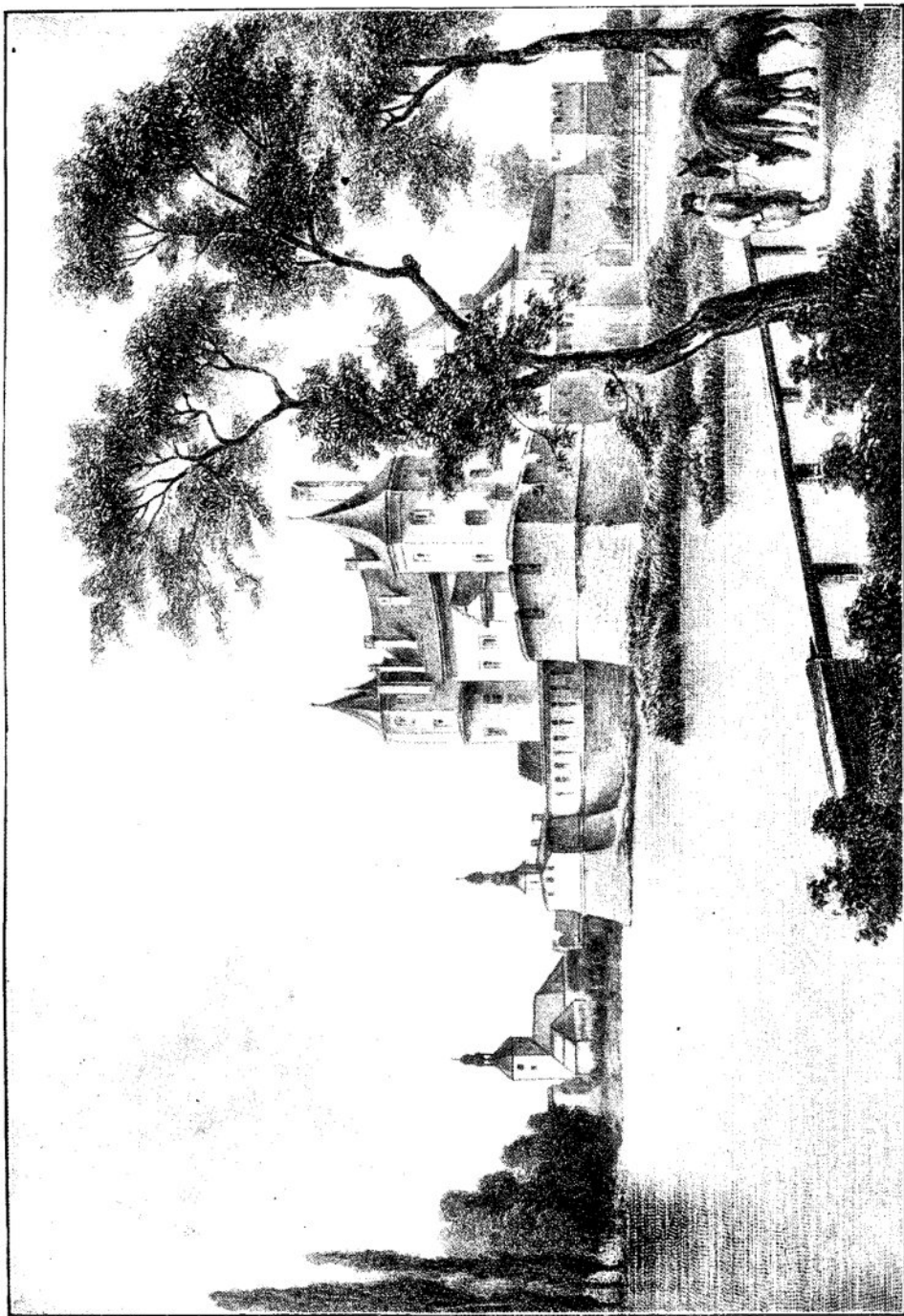
Jókai Mór.

MÁSODIK ÚTILEVÉL.

Kolozsvár, május 11, 1853.

Kedves Rokonom!

Itt vagyok végre az annyiszor megálmodott, annyira megszeretett Erdély fővárosában, ahol úgy érzem magamat, mintha régi ismerősök, régi rokonok közé érkeztem volna, kiknek arcait is látni véltem valaha, talán képzeletemben? talán a történet lapjait olvasva? amidőn a hajdankor hőseinek, nagy-

Amerre Jókai úija vezeteli
(Fogaraszvár az ötvenes években)

jainak, bölcseinek tetteiben elmerülve, azoknak alakjai végig húzódtak lelkemben és most, midőn Erdély földén állok, megelevenülten állnak szemeim előtt.

Mert nem a holt emlékek legdrágább nevezetességei Erdélynek, hanem azon élő ivadék, mely nemzeti és faji sajátosságát Árpád és Attila óta vegyítetlenül megtartotta, melyet sem gazdagság és műveltség, sem szegénység és elhagyottság nemes, tiszta ősi jelleméből ki nem vetköztettek, mely ahány lépéssel haladt a jövőbe, annyi lépéssel nem hagyta hátra múltját, hanem magával vitte ennek emlékeit — arca vonásain, szívében, szavában.

Még most is feltalálhatni Erdélyben mindazon alakokat, kiknek képeit az emlékkönyv írok oly élénk színekkel festik; a kérkedés nélküli büszke főnemest, a hallgató, érdemeire büszke, bátor lelket, a minden szépet, nagyot és nemest tárt kebelével fogadd női jellemeket, a szív és ész sajátosságairól rendkívülivé lett tüneményeket, az alapos, józanértelmű, magas készütségű tudóst és azt a szorgalmas, becsületes népet, mely most is oly szerelmes határaiba, miként hajdan; mely megél szorgalmával, kitarásával egy akkora darab földön, mekkorát Magyarországon a dülő utak elfoglalnak s nem cserélné fel azt tíz annyival ősi hegyein túl.

Délután érkezve, este a színházat látogattam meg. Nőm játszott; olyan jól esett valahára drámai közönséget látnom. A kolozsvári színház a pesti után legnagyobb tere a magyar színművészetnek; ötvenkét páholya van s elrendezése jó ízlést s kitűnő csínnyt tanúsít. Jelenleg Kacsvinszky dalszintársulata működik benne, mely több jeles és szép reményekre jogosító tagokat számol. S miután az áldozatkész igazgató három évre nyerte meg a színházat, remélhető, hogy társulata időjártával a legjobbak közé fog emelkedni, egyenlően közrehatván a közönség pártolása, a művészek buzgalma és az igazgató tapintata.

Különösen meglepő volt rám nézve az ellentét, hogy míg Pesten a drámai közönséget a karzaton szoktuk keresni, itt a páholyokban találjuk azt. A művészet van-e ott degradálva, vagy az intelligencia?

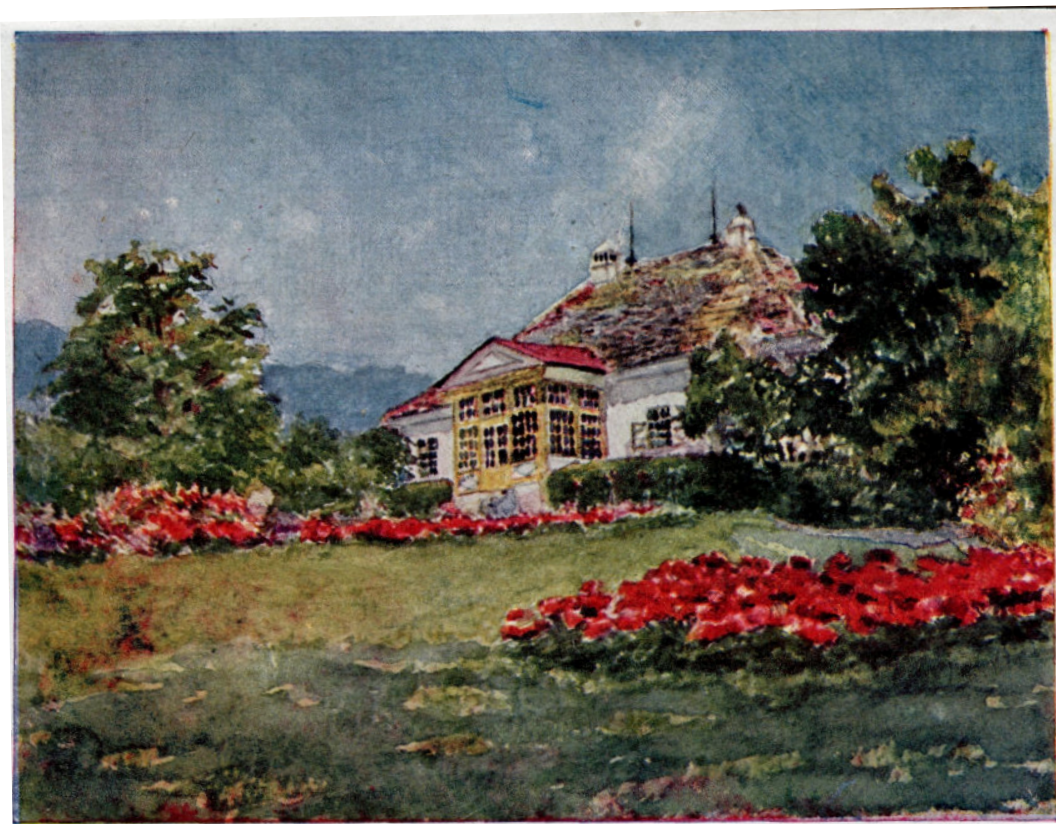
Ez estvén egy új művésznővel is találkozánk a színpadon. Hervey Idával, kit pesti föllépteiből ismerünk és a közönség kedvező Ítélete üdvös buzdítással szolgáland az ifjú művésznőnek, kit szorgalom és kifejlett tehetség, reméljük, hogy mindig magasabbra fog emelni.

Még két napot fogok Kolozsvárt tölteni, aztán indulok le a székely földre.

Képzelem, mennyivel jobb szeretnék, ha színházak ismertetése helyett Erdély pompás panorámáit írnám le előtted. De csak légy türelemmel. R Királyhágót éjjel haladtuk keresztül, fizt tehát most nem láttam. Erdély egybe regényes részei ezután következnek.

Addig is Isten veled.

Jókai Mór.

BÁRÓ RUDNYÁNSZKY BÉLAA TOROCKÓSZENTGYÖRGYI KÚRIA

HARMADIK ÚTILEVÉL.

Benczencz, május 16, 1853.

Kedves Rokonom!

Sokat írhatnék azon szívességről, mellyel erdélyi hazánkfiái által elhalmoztatám; de attól tartok, hogy ez által oly színben tűnnék fel, mintha az irántam tanúsított megelőző szívességet s őszinte barátságot ilyen olcsó pénzzel akarnám visszafizetni; elég itt annyit mondani, hogy bármerre jártam, mindenütt az édes ősmagyar kedély mosolygott elém, akivel csak találkozám, az mind rokon, szívben és érzelemben.

Volt szerencsém Erdély értelmi és nemesi tekintélyeivel megismerkedetni, s nagy kedvet éreznék magamban elmondani, miszerint Erdélyben a felsőbb aristocratia körében nem érzi magát a nemzeti szellem jövevénynek, sőt épen ott talál legmelegebb otthonára, — ha meg nem volnék győződve a felől, hogy ez magyarhoni főurainknál sem leend másképen, s rövid időn azon kellemes helyzetbe jutandunk, hogy mikor egy főnemest nemzeti buzgalmaért magasztalunk, ez nem fog tíz másnak szemrehányáskép hangzani.

Azon pár nap alatt melyet Kolozsváron töltheték, bárha azokat mind, kikhez szívem vonzott, nem láthatám is, elég alkalmam volt meggyőződhetni felőle, hogy azon előszeretnek, mellyel a magyarhoni költészet Erdély földje és népe iránt viseltetik, alapos okai vannak.

Innen Benczenczre kelle indulnom, hol gróf Lázár Kálmán várt reám. Odáig útitársul Kővári László barátom volt szíves hozzám csatlakozni, ki Erdély földjének minden foltját ismeri, a legtávolabb idők történeti hagyományával.

Kolozsvárt elhagyva Feleken vitt keresztül az lit, melynek hegyeiben teremnek azok az óriási kőgombócok, miknek keletkeztéről nincsenek tisztában tudósaink.

Dél tájon érkeztünk el Tordára, hol útitársam testvérével a beomlott sda-
knákat és sóstavakat szemlélők meg. E tavakban semmi élőállat, semmi növény nem terem, csupán meleg nyarakban jelen meg a felszínen valami hosszúkás páncélbogár, s egy neme a fekete gyíknak, melyet a hő napsugár a sds iszaphból költ ki, s akkor láthatni valami veres, levéltelen, kemény növényt is a parton, mely kék virágokat nyit.

Torda épületei alatt egy más rég eltemetett város sírja fekszik; minden pinceásás alkalmával régi emlékek jönnek napvilágra. Legközelebb a polgármester kertjébeni ásatáskor gyönyörű Bacchus főket, női szobor töredékeket és kiseded oszlopdarabokat a legtisztább carnioiból fedezett fel. A Bacchusfők-

egyike fehér márvány, a másik alabástrom. A művészi kidolgozás remek vésőre mutat, mindkettő egészen ép, még a főt átszorító szőlőfonadék legfinomabb levelei sincsenek megsértve. Bár ne hányódnának el, mint annyi nagybecsű műemléke Erdélynek!

Tordán túi terjed a Keresztes mező. Itt harcolta Decebal utolsó csatáját Traján ellen; a szántó vas mindenütt régi kardok-, sisakokat vet föl. Itt ölte meg Básta Mihály vajdát. Fenn a jobbról látszó hegytetőn van még valami sáncolat, mely az utolsó dák király várából megmaradt.

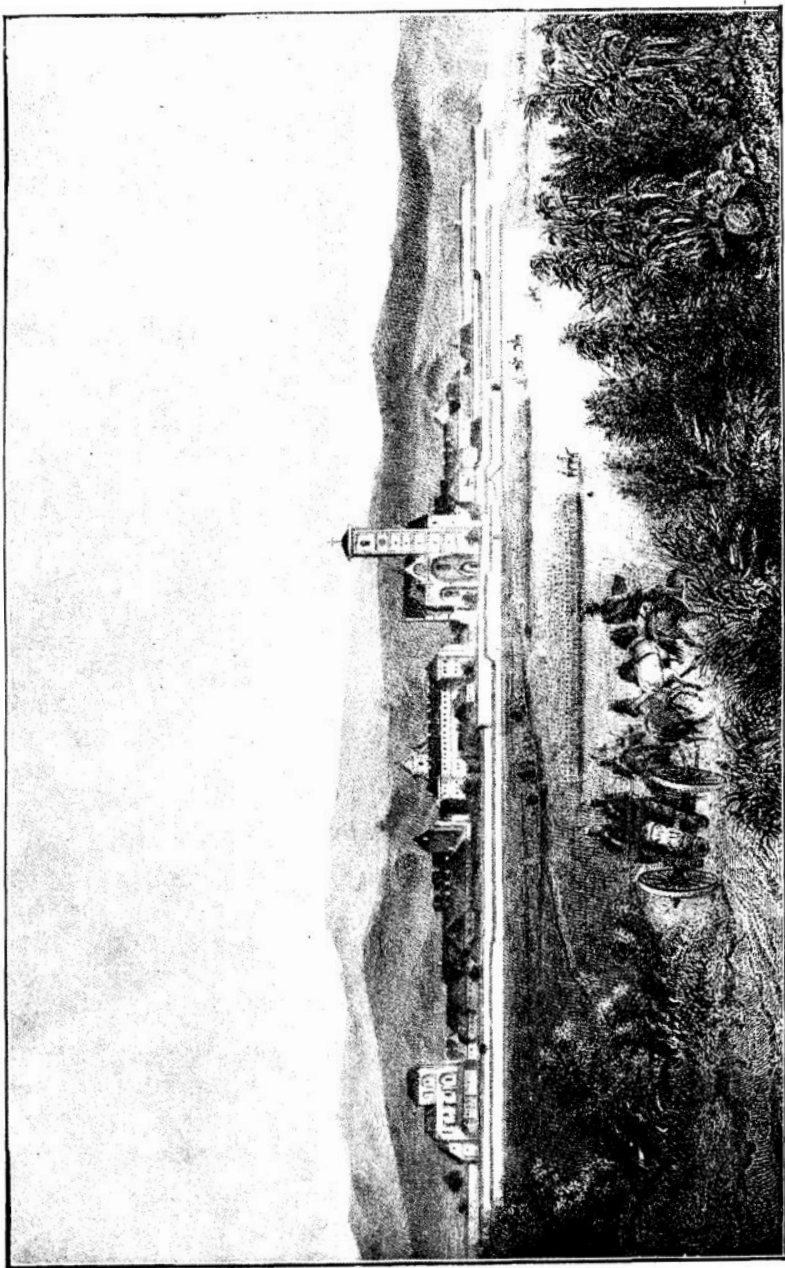
Távolabb a regényes Torda-hasadék képe tűnik elénk. Egy harminc ölnyi széles nyílás, melynek oldalai csaknem egymásba illenek, s melyről azt tartja a monda, hogy az Szent László csodájára támadt, midőn ellenei üldözik. Isten szétnyitá a hegyet, a ló patkója, nyolc szegével együtt, most is lenyomva látszik a sziklában; odább Kolozsvár felé egy tér fedve van gömbölyű pénzalakú csiga-kövével, mikről az a rege, hogy midőn Szent László a kunokat üldözi, azok pénzt szórtak a magyarok elé, hogy őket fenntartsák, e pénzek váltak Szent László kértére kövé, máig is Szent László pénzének hivatnak . . .

Most hunyd le szemeidet édes rokonom: Enyed képe áll előtted!

Nagy-Enyed hajdan gazdag, virágzó város volt, birt tizenkétezer lakossal és azok mind igen boldog emberek voltak. Itt állt a reformáltak legvirágzóbb collegiuma Erdélyben, mely híres volt páratlan könyvtára és régiség-gyűjteményéről, de leghíresebb azon nagy szellemekről, kik benne nyerték tudományos míveltségüket, itt volt a megye székhelye és székhelye az értelmiségnek; itt talált legelső bölcsőjére minden szép és nemes eszme.

Most — mindezek helyén áll egy csontvázgyűjtemény leégett házakkal és minden háznak története egy-egy borzalmas regény, melyet hallani és elmondani irtózat. A képzelet megtagadja a színeket e rajztól, és lelkem fél visszagondolni reá. A házak kilenc tizedrésze romban hever, s legalább felének nincs tulajdonosa, a ki visszajöjjön azt megnépesíteni; akik haza tértek, sokan befödetlen házaikban laknak, elhelyezkedve a romok között, vagy meghúzzák magukat épen maradt pincéikben; itt-amott látni csak egy újból felépült lakot. A collegium tetője megmaradt, mert a romboló elem nem bírta vele; a pompás könyvtárak, a gazdag régiséggyűjtemény hová lett? felelnek rá a kapu alatti kormos falak. A megyeház ablakain embermagasságú dudva zöldül elő, az udvarok szépen benöve füvel; a templomok orgona nélkül, az oltárok díszképeiktől megfosztva . . .

Leverten tértem vissza szállásomra, a látott kép álomlásnak is iszonyú volna. Bármerre vetem szemeimet, ugyanazon nyomor, új meg új alakban; — amidőn egyszerre jókedvű üdvözlés ver föl méltóságaimból s feltekintve egy

Ámerre Jókai útja Dezelelt
(Gyulaférvár az ötvenes években)

régi ismerős színészt pillantok meg. Mit keressz te itt, te éneklő madár e szomorú vidéken? Bács társasága jött ide az ünnepekre néhány előadást rendezni, s mint mondák, igen látogatott színházaik voltak; nagy áldás az égtől, hogy az emberek feledni tudnak s hogy a sírokon is szabad virágnak nőni. Egyébiránt az itt lakók azt állítják, hogy Enyed már nagyon sokat épült.

Nem bírtam itt maradni éjszakára, mennem kellett akárhová, hogy itt ne legyek, amidőn az udvarias véletlen bárd Kemény Istvánnal összehez; vele együtt éjszakára közel levő csombordi jószágára rándulék át.

Ez is pusztulás színhelye volt, valamint az egész környék. Az erdélyi földbirtokosok legnagyobb része most azon helyzetben van, miben egy amerikai telepítvényes: az első sátozkodtól az utolsó járomszegig mindent újból kellett előteremteni.

Másnap tovább haladánk. Tövisen megtekintettük Hunyady János templomát, melyet a keresztesmezei diadal emlékére emeltetett. Góth ízlésű ódon épület, — a homlokzatára vésett címer és felirat bizonyítja építője nevét, ki a győzelemadta zsákmányt Isten tiszteletére fordítá. Nem messze innen terül az említett diadal mezeje, most hullámzó kalással benőve, hátul a Maros kanyarodása zárja el a tért, ide veszett Mezetbég vert hadának maradványa; úgy elhallgattam a zöld kalászkok susogását, a kék habok mormogását; mit suttognak, mit mormognak a rég elmúlt idők felől?

Tovább mind román falvak mellett vitt el az út. Szép helyek, költői egyszerűség; négy kard leütve a földbe, az befonva sövényvel, megtapasztva sárral, arra felrakva nagy boglyaalakú szalmatető, melyen egy lyuk van hagyva, ahol a konyha füstje kijöjjön. úgy néznek elő e kedves házak, mintha con amore szivaroznának; utcáknak híre sincs, kiki oda épít, a hova könnyebben leverheti kardit, a házak egymásnak háttal és oldalt fordulva; mindenütt idilli szenny és ideális restség.

Dél tájon érkezénk Fehérvárba. A piacon van egymás mellett két fogadd; egyik a Nap, másik Kovács Péterné asszonyomé, kit közönségesen csak Sánta Petemének neveznek, de így ne próbálja őt valaki szemtől-szembe hívni, mert meg nem marad előtte. Mint mondják, igen jó magyaros ételeket főz, de csak akkor ad belőle, ha tekintetes asszonynak szólítod s kedvében tudsz jární. Ez úttal nem lehetett szerencsém kísérletet tenni vele, mert a Naphoz szálltunk.

Délután meglátogatok a várat, melynek díszes portáléja VI. Károly király alatt épült, a mellék bástyákba egy művészi faragványú szobor töredék s több romai emlékmaradvány van befalazva.

Ez úttal időm kiszabott rövidegsége miatt csupán a templomot volt alkalmam megtekinthetni, mely belül sokkal nagyobbzerű alakot mutat, mint kívül.

A padlatba fejedelmek és püspökök síremlékei vannak lerakva, mikről az írás a rajtajárás miatt jobbadán lekopott; de még mindig áll négy nevezetes historiai emlék benne. Egyik Hunyady János koporsója, másik fiáé Lászlóé, harmadik Isabella királynéé, negyedik János Zsigmond ravatala. A két első gránit, a két utóbbi szürke márvány. Hunyady János kezében kard volt, melyet egy rabld rác elorzott s Orsi Péter győri kapitánynak vitt ajándékba, de Orsi levágatta a szentségtörő kezét s a kardot a Dunába vetteté, hogy szentetlen kezekre ne jusson többé. László egy oroszlánon áll egyik lábával, mindkettő egyszerű magyar öltönyt visel. A más két koporsó pompás, nagy gonddal készült mű, mind a felyül fekvő alakok, miknek arcai ugyan le vannak zúzva, mind az oldalhant reliefek a XVI. század legmesteribb felfogásával vannak tartva. Nemzeti múzeumunkban ilyen becses kincsek nem léteznek. A bennök tartalmazott hamvakat a régibb harcos idők alatt kiszórták.

Jókai Mór.

NEGYEDIK ÚTILEVÉL.

Kelementelke.

Kedves Rokonom!

Benczenczen Lázár Kálmán barátomnál valék szállva s az ő és szellem-dus szép nejének társaságában tölték egy napot. E falu alatt van a Kenyérmező, most igazán kenyérmező, mert a legszebb kalász hullámzik rajta, de hajdan csontok mezeje. E helyt verte tönkre Kinizsi a török tábort s az országos diadal emlékére oszlopszatos ív emeltetett a síkon; a falu alatt pedig áll egy magas halom; e halom a csatában elhullott ellenség összehordott csontjaiból támadt, melyre később kápolnaszerű épületet raktak, annak belső oldalait pedig tele írta vad versekkel valami szelíd poéta. A románok levakarták e verseket: ez volt a legártatlanabb pusztítás, melyet elkövettek.

Másnap Kálmánnak és kedves nejének társaságában titra kelénk a Székely föld felé. Utitársul egy kis hat éves fiú, Ugron Lázár, Kálmán sógorának fia volt velünk. Tudod, hogy én miért szeretem a kis gyermekeket oly nagyon? Itt is eggyel több alkalmam volt meggyőződhetni a felől, hogy az utánunk következő nemzedék sokkal jobb, mint mi voltunk az ő idejükben.

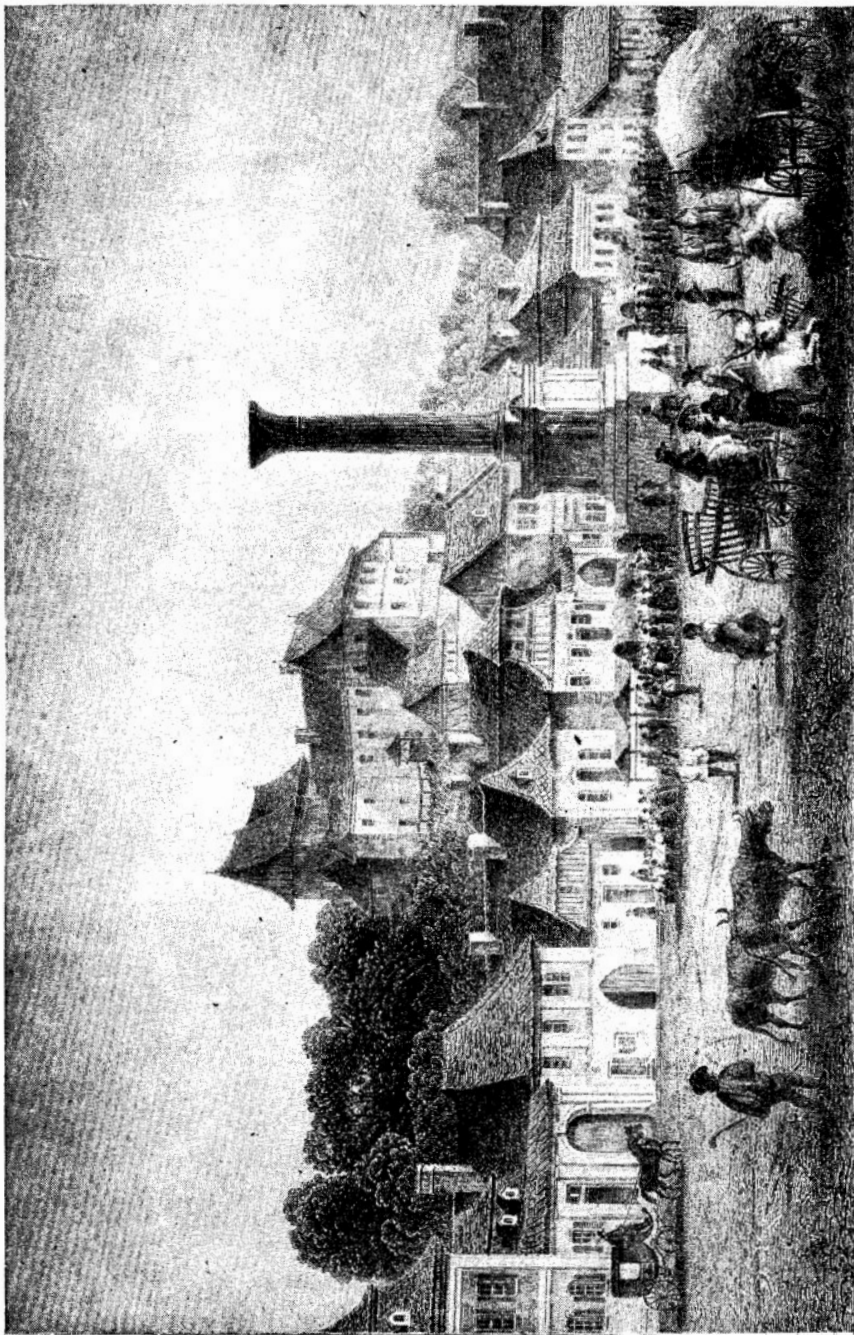
Még egyszer át kellett mennem Enyeden és Fehérváron, hogy a Székely földre jussak, még egyszer kellett látnom azokat a haragos mogorva arcokat, mik szemökre húzott kalappal, öklelő tekintetet hánynak a keresztül utazóra és azokat a leégett házakat, miknél csak a le nem égettek szomorúbbak; az

ember nem tudja melyiket sajnálja inkább, azt e, melybe az eső beesik, vagy azt, melyben a füst benn marad? Végre egy jótékony zápor fátyolt von az egész tájra s a túlhan kisütő nap kedvesebb panorámát világít meg.

Még a levegő is könnyebb, a mint a Székelyföldre lépünk. Az egész táj képe átváltozik, a girbegurba mezőség helyett, erdős, ligetes hegyek következnek, a faluk sűrűn egymáshoz közel, a házak rendesen építve, csinos fa és cserépszindelyekre, mik hegyesen végződve olyformán tűnnek elé, mint az armadilla pikkelyei; a házak elején deszkakerítés, az ajtók felett nagy esőtartd ereszek, néhol oszlopos kioszkszerű emelvények, szépen cifrára kifaragva, az ablakok szellősek, farácsozattal ellátva, mik mögül nyíló virágok tűnnek elé, az utak olyanok még a falun keresztül is, mint a palid és mindenütt: uton-utfélen, kapuk alatt és ablakokon vidám mosolygó arcok tekingetnek az utazd elé, ki nem győzi viszonzni a minden oldalról jövő szíves üdvözlést; ha megáll, körülfogják, kérdezik, utasítják, ha az utat nem tudja, elkísérik, s ha meg akar szállni, erővel húzzák házaikba.

És e házak belől épp oly csinosak, mint kívül, tükörtisztaság uralkodik a szobákban, minden ablak tele virággal, a gerendák befűzve friss ágakkal, hogy a szoba úgy tetszik, mintha egy leveles szín volna, a magas lábakon álló kandalló padkáján ott a falusi könyvtár, az évről-évre eltett kalendáriumok és az énekes könyv.

Dél tájon értünk Marosvásárhelyre; a szakadó zápor megzavart a város megtekintésében, csupán a várat és a benne levő ref. templomot rajzolhattam le számodra. A vár, mint rendesen minden középkori várkastély Erdélyben négy emeltebb donjonbul áll, melyeket kettős sáncfal köt össze, a templom is a szokott sajátságokat tünteti fel, a hosszú toronytetőhöz négy kisebb tornyocska ragasztva. Ilyenek kivétel nélkül az erdélyi középkori várkastélyok, ilyen a radndthi vár is, hajdan fejedelmi lakhely, melynek portaléja felett ott áll még a Bethlen címer, egy vasból öntött koronás kígyó a háztető csúpján felkanyarulva, szájában tart egy aranyalmát. Most tisztí lak. Estére Kelemenelkére értünk, hol S-nő asszonyság úrilaka fogadott bennünket, s másnap itt maradv, volt szerencsém megismerkedni b. H. József úrral és szép kedélyű lelkes nejével: itt találtam legelőbb mintáját a hajdani erdélyi háztartásoknak, mert köztünk mondva, a hol eddig jártunk, ott egy koppantó sem maradt meg a régi felszerelésekből; — itt még minden megvolt a maga ősi szépségében. A falak tetőtől talpig nagybecsű képekkel, olajfestményekkel s ritka acélmetszetekkel fedve, a régi pompás rococo órák mesterséges gépezeteikkel, sajátos cifráikkal s mahagónival és elefántcsonttal kockázott asztalokon, vagy tarka márvány emelvényeiken; az előteremben a kedvenc agarak, mik az erdélyi

Ámerre Jókai útja vezetett
(Marosvásárhely az ötvenes években)

úri létnek ép oly elmúlhatatlanul kellékei, mint a spanyolnak a köpönyeg; nagy kalitokban éneklő madarak; tovább igen érdekes ritkaság-gyűjtemény, ősi ereklyék, antik szobrok, ritka fegyverek, dramúvek és nummismatica, minőket ivadékról ivadékra gyűjtött minden erdélyi család. Köztük nagy érdekel bírnak egy középkori imádságos könyv, melynek minden szakasza előtt egy a legnagyobb művészek remekeiről másolt acélmetszvény látható, e művészet akkori tökélyének igen kedvező tanúságául; továbbá Barcsai Ákos ezüst mosdótála, melyen a víztartót egy ágaskodó szarvas képezi, nagy gonddal készült alakokkal kiverve; az úrilak hátulsó csarnoka üvegházon végződik, mely telve van melegéghajlati növényekkel, körül díszlő narancs és citromfák, miknek egyik ága még virágozik, a másikat aláhúzza az aranylő almák terhe. Ilyenek lehettek azelőtt a többi erdélyi úrilakok is.

Míg a lelkes úrihölgy szívessége ottlétünket kellemessé varázsolta, a tisztelt házi úr azalatt elkészíté számunkra a tervet, mely szerint a legrövidebb idő alatt a Székelyföldnek mennél több érdekes pontját megláthassuk. E szerint meglátogatandjuk Erdély legregényesebb helyeit: az almási barlangot és a szent Anna tavát, a tréfás Oláhfalut, felmegyünk Csik-Szeredáig s onnan keresztül Háromszéken Brassóba.

Addig isten veled.

Jókai Mór.

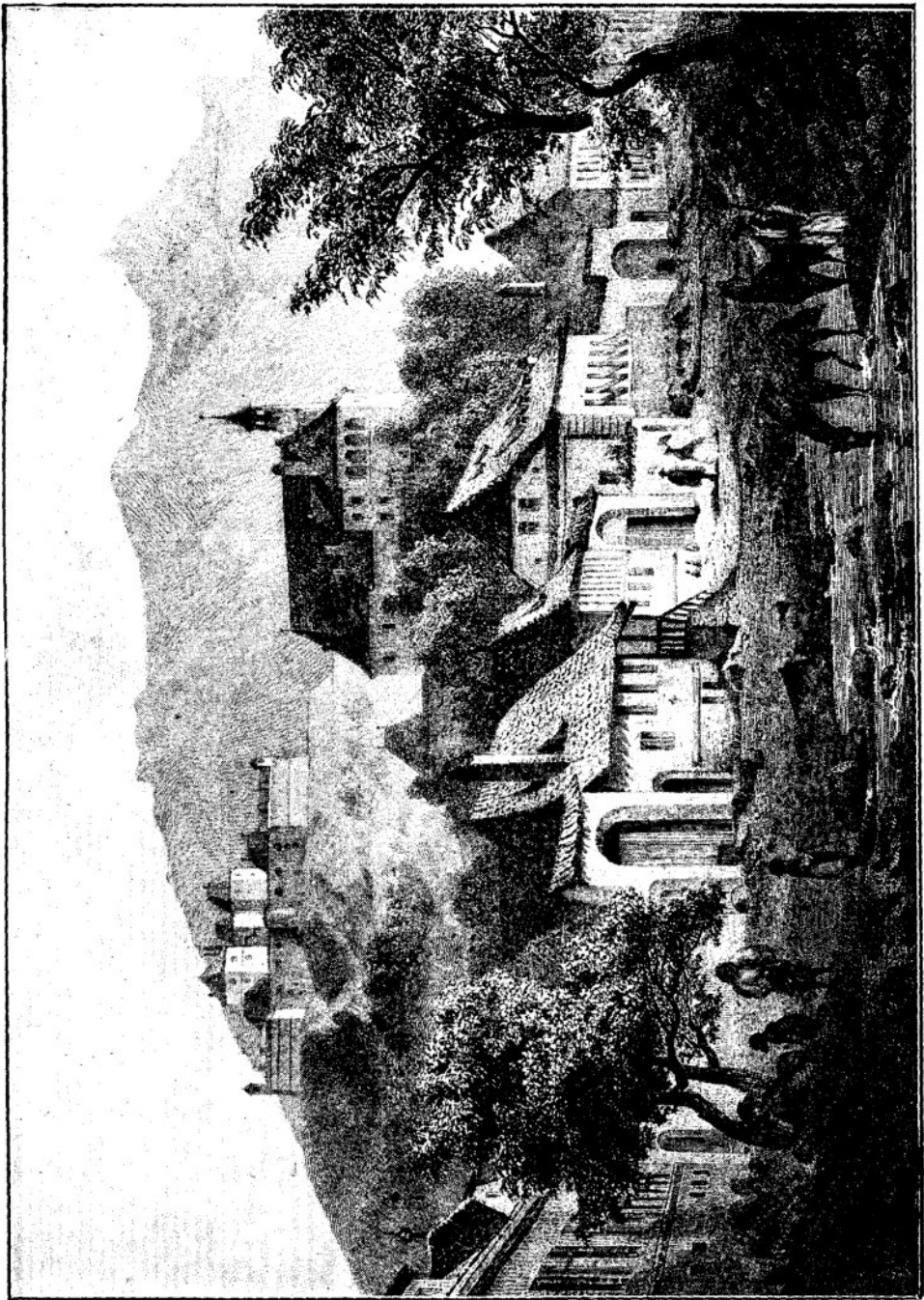
ÖTÖDIK ÚTILEVÉL.

Homoród-Almásibarlang.

Kedves Rokonom!

Minél tovább hatolunk a Székelyföldbe, a táj annál regényesebbé válik. Midőn Korond felett a magas Kalonda-hegy ormára feljutottunk, egy panoráma áll előttünk, melynek elragadó szépsége leigézi szívet és lelket. . .

Alant a félig nyílt völgyben öt falu látszik egymáshoz oly közel, hogy szinte egynek vélhetnők, ha tornyaik el nem különböznék. A gyümölcsös kertek szelíd zöldje, melybe a fehér házak bemártva látszanak lenni, oly kellemes árnyéklatot képez a völgyteknők kalászos oldalaihoz, mik mindig tágabb kört nyitva, a távolban a havas bércek kékes körrajzait engedik láthatni. A nap éppen lemenni készül e havas bércek közé, az arany ködfátyolon keresztül, melyet sugaraiból a völgyre szótt, a falvak kékes füstje emelkedik. Az ünnepies alkony csendjét egy folytonos méla zúgás hatja keresztül; száz és száz apró patak zuhogása az, melyek alant az Olt habjaiba vegyülnek s a csendes falvakon keresztül tombolnak, a vidám házikók küszöbeit mosva hűs

Amerre Jokai újsza vezetelt
(Brassó az ötvenes években)

kristálytisza habjaikkal, s mint a hegytetőről egy-egy kis darab vízfolt meglátszik az alkony ég sugarainál, úgy tűnik elő mintha száz meg száz tükördarabbal volna behintve az egész kedves völgy.

és midőn a gyönyörű kép a lelket elragadja, eszünkbe jut a műit, hogy e hegytetők itt hajdan lármás várakat emeltek, miknek romjai máig is itt vázlanak felettünk, ott Firtos vár, Rapsóné vára, Ajdács vára; és minden arc, ki velünk szembe jő, egy-egy őznek sarjadéka.

Útközben megtekintők Parajd sóbányáit. Már messziről megragadják a figyelmet a hegy sötétebb színéből kivilágító kékes-szürke szirttömegek, mik itt-ott egész roppant bérceket képeznek. Ezek a sóshegyek kopárok mind, mert a só csak állatot táplál, de növényt nem. Ezeknek egyikében van a sóbánya, melyből a székelyek a legkönnyebb szerével, faékekkel feszegetik fel a sót. Az egész hegláncról bizton el lehet mondani, hogy merőben e nemes ércből áll. Nemes ércnek nevezhetjük, mert ez az egyetlenegy ásvány, melyet meg lehet enni.

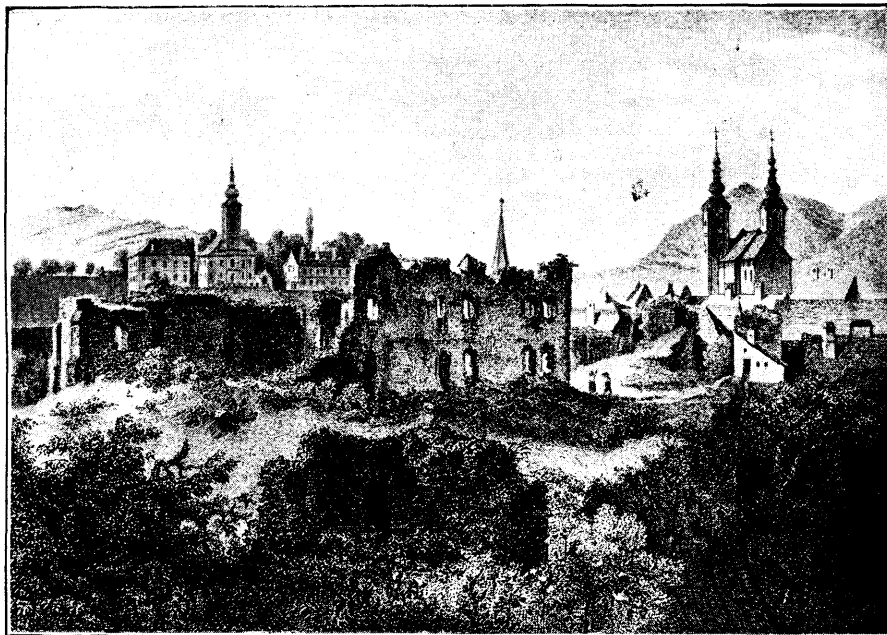
Makfalván felkerestük Ddza Dani költő barátunk lakását, kit azonban nagy sajnálatomra nem találhaték hon, s így ezúttal nem láthatám Erdély egyik legszebb tehetségű s költői lelkületű regényíróját.

Estére Szombatfalvára érkeztünk, hol U. Lázár (Ugron Lázár úr, hajdan hosszas ideig Udvarhelyszék királybírája) fogadott bennünket s szívességét oly mértékben engedé éreznünk, hogy saját maga, mint a környék emlékezetes helyein legjártaabb, vezetett bennünket a tájak történelmi emlékü pontjaira.

Meglátogattuk az ormot, melyen Atilla legelső sasfészke, Budvár állott. Néhány vasald alakú kő most is ott hever halomban s roppant gödrök jelölik a leghatalmasabb király palotájának helyét. Alant egy középkori kápolna áll, Jézus kápolnája; néhány század előtt a tatároktól üzött székelyek Budvár romjaira vonták fel magukat, s onnan egy székely ijjász a sátorban ülő tatár kánra egy nyilat lőtt el a Jézus nevében, mely azt szíven találta. A távolság, melyen a nyíl átrepült, mintegy hétszáz lépés. Azon helyen építék a lövés emlékére ama kápolnát. E hegytetővel szemben áll a Bágyi vár romja egy vele egyenlően magas ormon, s egy láncolatban fekszik Rika, hol egy roppant kő alá van temetve Atilla legkedvesebb neje, Réka. A síkon zöld kalász hullámzik, a mezőkön virágok ingának, az ormokon fehér felhők húzódnak végig; egykor diadalmas seregek jártak e helyen s délceg úrnők szálltak le üdvözlötökre, talán még most is leszállnak, s ama fehér felhő hozza őket.

Innen leszállva megtekintők Székelybánja várát, melynek minden tornyába regény álma van elásva. Az udvaron most tengeri és borsó terem s a zászlós ormokon a becsületes csizmadia céh száríttat fehér ruhákat.

Délután átrándulánk a nem messze levő *Homoród Almás* bérci közé, hogy másnap korán megkezdhessük utunkat a híres barlangba, melyben egykor az egész csiki székelység el birt rejtőzni, s ott védte magát hetekig a körülszáguldd tatárcsorda ellen, míg végre mind a megszállók, mind a megszállottak úgy kifogytak élelmi szerekből, hogy az éhhalálhoz voltak közel. Ekkor egy székely asszonynak az az ötlete jött, hogy megsütött egy óriási pogácsát, mely belül hamuval volt pótolva, s azt egy póznán felmutatta a megszálló

Amerre Jókai útja vezetett

(Székelyudvarhely)

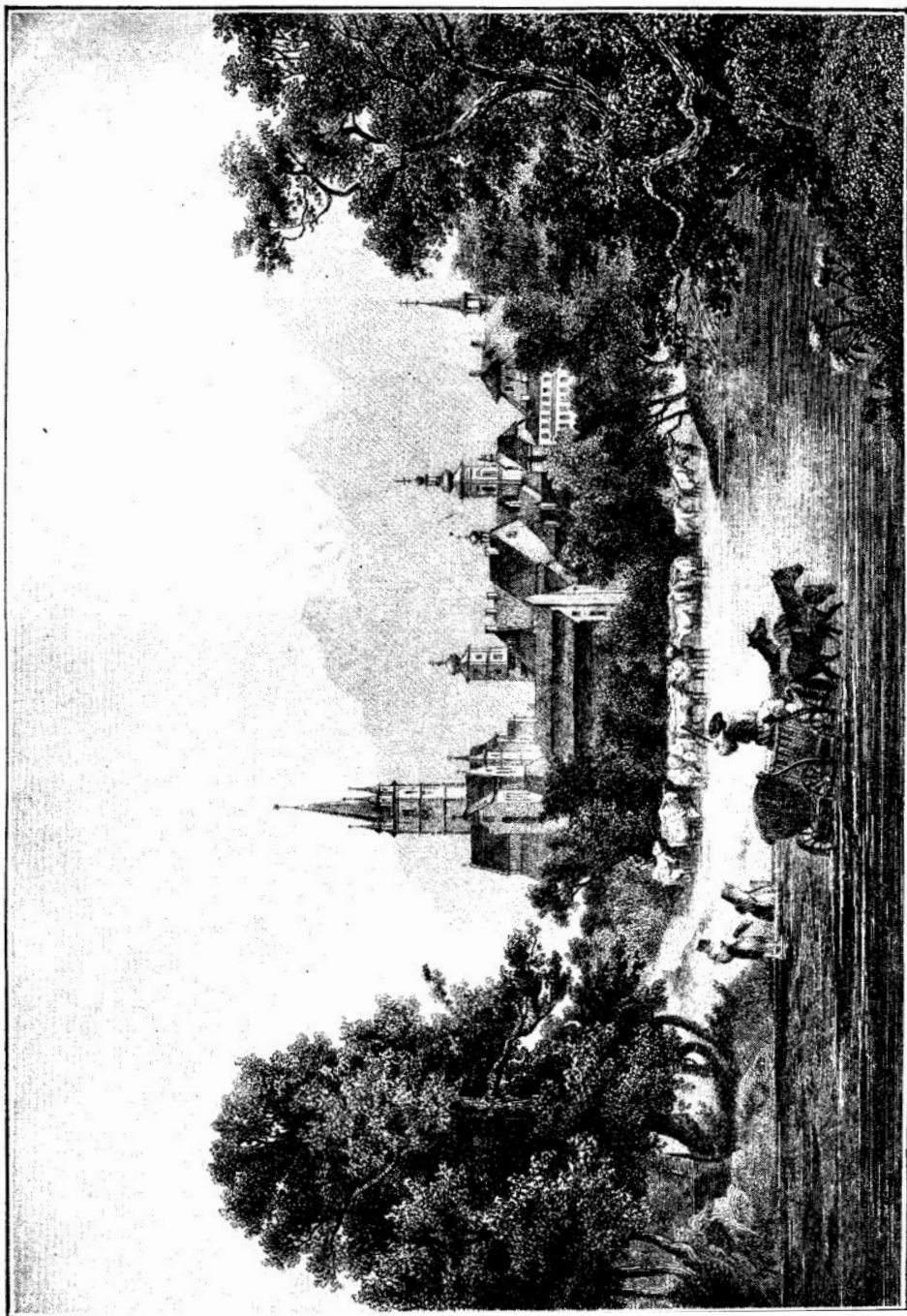
tatároknak, dacosan kérkedve, hogy nekik még milyen jó dolguk van, mire a tatárok elbúsulták magukat és eltakarodtak.

Vezetőül a szék hajdani mérnöke szíveskedett ajánlkozni, egy genialis különc, ki a legnagyobb tudományos képzettség mellett a legvégsőbb szegénységben él, és az a csodálatos, hogy neki e szegénység jól esik, s hozzá hű akar maradni, soha meghívást úri asztalhoz el nem fogad, nincs ékesen szólás, mely őt rábírhasa, hogy ételben, italban részt vegyen, a szobában nem

lehet rávenni, hogy leüljön, s ha az utcán megszólítják leveszi a kalapját, úgy kíséri a megszólított és semmi könyörgésre fel nem teszi a kalapját — és mindez mily éles gúny a világra a tudományosságtól!

Útközben alig bírtuk rávenni, hogy a szekérre felüljön, erővel gyalog akart jönni, pedig öreg már és összeroskadt. Egyszer már annyira elhagyta a világ, hogy a budvári romok üregeiben éjszakázott, de azért nem kért és nem panaszkodott soha. Csupán egy szenvedélye van, és ez a barlang. Ez volt életének legkedvencebb foglalatossága, ennek üregeit járta, bútta, fürkészte untalan, több hetekig ellakott benne, csigákon, köteleken eregetve le magát a mély ismeretlen nyílásokba, mikbe emberi szem soha le nem hatolt, s annyira ismerős annak minden kövével, hogy fáklya nélkül végig tudna benne járni.

Korán reggel megindulánk Almásról, két öreg székelyt előre bocsájtván, hogy a barlang feljárását, ha netán elromlott volna, megigazítsák. Velünk jöttek a barlangot megszemlélni Lázár Kálmán és U. L. nejei, két testvérhölgy, a székelynök azon mintaképei, kiket maga előtt Ját a költő, ha nőket akar rajzolni gyöngéd arccal, erős szívvel, mert valóban erős szív kell ahhoz, hogy hölgyek e barlangbajutásra elszánják magukat. Egy roppant meredek szirttömeg fekszik a *Nagymál* oldalában, a *Hargita* havasai között, melyet köröskörül fog az *Erős* bérc meredek falazata, mindenünnen óriási toronyalakú kőszálak, mik közül a legmagasabb *Csala tornyának* nevezetik, a tatárokkali harcok hőséneke gyászemlékére, melyről oldalvást esik az *Ugrón ürege* és a *lovak csűre*, mind történelmi emlékekkel gazdag helyek. A szűk hegyvályút, melyet ekként a Nagymál és az Erős bércfalazata képez, egy rohand hegyi folyam tölti be, ez a Vargyas vize, mely egy helyen a mindenütt útját álló sziklák alatt eltűnik s a hegy túlsó oldalán tör újra elő egy sziklahasadékból. A barlangnak e patak földalatti folyásával összeköttetésben kell lenni, mert a hagyomány szerint az ostromlott székelyek e patakon szökdöstek ki lelmi szerekért. Vezetőink egyike most is tudott e patakról regéket. Szerinte a hegy legelrejtettebb zugában ismeretlen emberek laknak, kik sajátságosan csónakon beveznek a hegy oldalán s a másikon járnak elő: ott tanyázd pásztorok többször meglepték őket, amint ki és bejártak. Sokszor a kifolyó víz egészen zavaros és szenyves: mintha valamit mosnának benne, pedig máskor kristálytiszta. Odabenn tehát kétségtelenül kincseket ásnak. Mert tudni kell, hogy a székelyek e barlangban hiszik elrejtve *Dárius kincseit* s akárhány van, ki megesküszik rá, hogy ismerte azt az öreg embert, a ki egyszer egy *nagy vasajtóra* akadt a barlang egyik üregében, de lakatját nem bírta levetni s ahogy visszatért segítséget hozni, nem talált a vasajtóra többé.

Amerre Jókai úija vezeteli
(Nagyszében az ötvenes években)

Átellenben a barlanggal látszik még azon *kápolna* omladéka, melyben a tatárvezér lakott, midőn a barlangot megszállotta; innen visz két út a barlang felé, egyik a rövidebb, a szirt meredek oldalában, hol csak hátát a sziklának vetve s kezeivel a kőrepedésekbe fogódzva haladhat az ember a szédítő mélység felett; másik kerülő út, melyen szekérral kell vízellenében a patakon felhajtani s akkor a meredek Nagymál bércre felkapaszkodva felülről ereszkedni le a barlang szádához. Az első útról kénytelenek voltunk visszatérni, mert azt a Vargyas megáradása kettévágta s újratekenni a kevésbé veszélyest, de annál fáradságosabbat.

Az emberi kezektől soha nem irtott őserdőn keresztül haladtunk felfelé, míg az ormot elérve, ott egy hegy vágányában valami vad vízmosási út nyílt elénk nyolcszáz lábnyi magasban a völgy felett. Az út omló kövekkel s porhanyó földdel, nyirkos falevével fedve, sehol egy fa, vagy egy bokor, melybe meglehessen kapaszkodni, csak egy bukás, egy elszédülés s az ember menthetetlenül veszve van, alant a tajtékzó folyam ordít. Férfiszív megdöbbenne ily szédítő képben látva maga előtt a halált, ha háta mögött vidám, nevető jókedvű hölgyek hangjait nem hallaná, kik mulatságot csinálnak a veszélyből s kacagva fogóznak kezeinkbe, míg lábaik alatt sikamlík az éktelen mélységbe levezető ösvény.

Végre lejutva a szikla párkányzatára, egy bérc mögül kitűnve előttünk áll a barlang roppant nyílása, még azon módon, félig befalazva, ahogy azt a székely menekvők hagyták. Egy hat öles gerendákból tákolt hágcső vezet fel e nyílásig, melyen ég és föld között lebegve kell felkapaszkodni, úgyszólván kézről-kézre adva a gyöngébb nemet, s ekkor előttünk áll a történelmi nevű üreg.

Legelőbb egy templomszerű tágas terembe lépünk, melyet még az isten napja világít, innen egy mellékterem tárul elénk, mely a barlang *ablakát* mutatja, másfelől kezdődik a többi üregek sorozata, melyek *négyszáz ölnyi* hosszúságban elnyúlva föld alatt, *tizenöt* egymástól szabályosan elvált szobákat képeznek, minden szoba bejárása a tisztelt mérnök ur buzgalmából számokkal lévén megjegyezve, hogy a benjárók el ne tévedhessenek.

A harmadik terem volt a *székely nők fekhelye*, itt aludtak a veszély idején a gyermekeikkel együtt; a negyedik teremben állanak a *kőhombárok*, mikben gabonákat tárták eltéve; az ötödikben áll a *szónokszék*, melyről papjaik az Isten igéit hirdetnek, a hatodik *stalactit barlangot* mutat, a falak góth boltozata ezüst porral s kristály csapokkal látszik takarva, mik oly csodásan ragyognak a fáklyafényben, a hetedik barlangnál titáni kőfokok vezetnek fel néhány ölnyi magasba, hol a nyolcadik terem feltárulva előttünk, ennek poros padlatán *halomcsontok* vannak vannak lerakva, ó világi ismeretlen állatok

agyaras állkapcái, roppant medvefők s különösen egy gömbölyű halomban olyszerű csontok, mint az embereké, csakhogy sokkal kisebb arányúak. A néphit azt tartja a felől, hogy a barlangot troglodithok lakják, vagy mint Almáson nevezik, majom emberek, kik ott élnek, szaporodnak, leskelődnek odvaik mélyéből s ha emberek közeledését veszik észre, hirtelen elbújnak ismét, lábaik nyomát ott látni a porondon, mintha apró gyermekek jártak volna lábujjhegyen. Évek előtt, a monda szerint, egy almási székely ember rálesett ez apró lényekre s egyet elfogott közülök, azt haza vitte, magához szoktatta, a kisdud alak hasonlított valami szörstelen majomhoz, durva kérgű bőrrel és nagy fülekkel s annyira megszokta már a falut, hogy ma egyik, holnap másik háznál ebédelt míg egy éjjel társai érte jöttek s magukkal vitték. Van e valami lényeges e mesében? Sem állítani sem megcáfolni nem érzem magamat elég erősnek: A természet-tudományok emlékeznek valami barlanglakó féle emberfajról, s e csonthalom itt a barlangban gyanítani engedi, hogy sok van még a föld alatt, amiről a bölcsék semmit sem tudnak. A kilencedik terem közepéről látni egy roppant nagy lefüggő követ, mely mint egy óriás csillár, vagy szőlőfürt a meredekből csügg alá, a tizedik terem szurok feketeségű sárral van tele, mely a terem padlatáról rajonként egymásba kapaszkodó denevérek maradványaiból hegyekké tornyosult, s már szinte elzárja a tizenkettedik terem bejárást. Itt volt az emlékezetes vasajtó, melyet a székelyek máig is keresnek, a terem ajtaja már oly alacsony, hogy meg kell görnyedni az átmenetkor, s a következő teremből ismét szűkebb nyílason át csúszhatni a tizenharmadikba, melyben elszórva terem az achat és carniol. A tizenötödik teremben van felírva Wesselényi Miklós neve.

Itt hallatszanak csodálatos hangok, mintha a földfeletti kutyák ugatása és kakas kukorékolás hallatszanák ide alá, mit a föld alatt elzúgd patak tomlása s a bak-denevérek viaskodása okoz, mely érzékcsalódás azt hiteti el a lakokkal, hogy e helyen a csiki kutyák és kakasok szavát lehet már hallani.

Jókai Mór.

HATODIK ÚTILEVÉL.

Szentannatava.

Kedves Rokonom!

Erdély legköltőibb helyét láttam. Vannak nagyszerű, pompás, elragadóbb látványok Erdély tájai közt, de oly magasztos alig lehet több, mint a Szentanna tava.

A legrégebb időktől a legújabbig szüntelen vallásos eszmék Sión köve lebegett e táj fölött, ez volt a rajongók, az ihlettek Libanonja. A mi izraelnek

az olajfák hegye, a hindunak a gangesi szent völgy, az északi skandinávnak az Igdrasill árnyéka alatti magány, s a hellén költészet arany árnyképeinek a Tempe, az Erdélynek a Szentanna tava.

Amint a tusnádi regényes fürdő jóltevő nimfájától búcsút veszünk, balra napkelet felé óriási bércek birodalma terjeszkedik elénk, melynek utolsó pontjai messze Kézdivásárhelynél végződnek. A térkép nem mutat e helyen sem falvat, sem majort, ős rengeteggel koszorúzott hegyek fekszenek egymáson, miket mindkét felől elkerül az országút, vadász ösvényeknek hagyva az ősvadont, mely most járatlanabb, mint volt ezelőtt kilencszáz évvel, mikor még azoknak a váraknak urai éltek, mikén most az a vad fa terem, melyet a vihar vet és a vihar tép le.

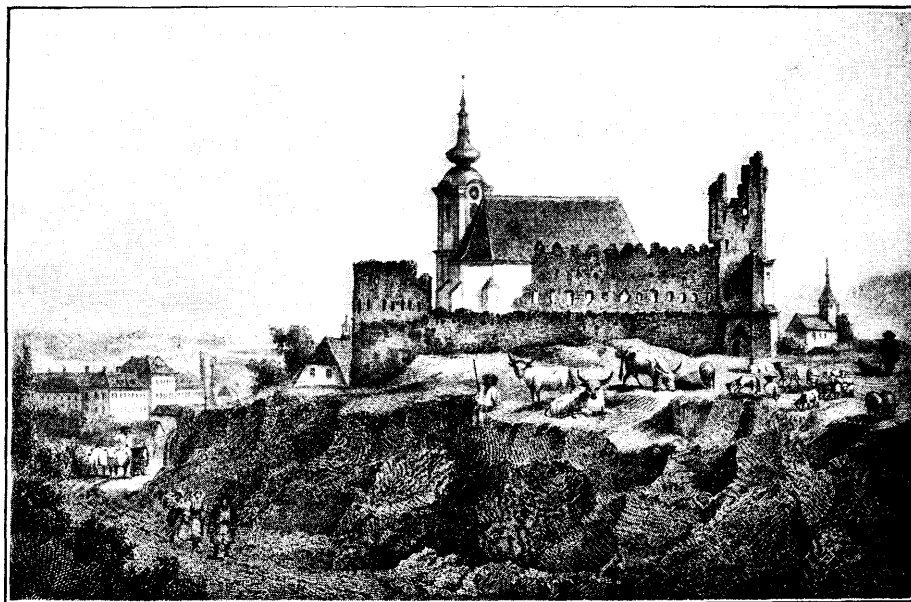
Egyikén a vad ösvényeknek megindulva, két meredek bérc között haladunk szüntelen felfelé, miknek aljában tajtékozó hegyi folyam tombol; szédület letekinteni rá. Félóra múlva elhagynak bennünket a szelidebb éghajlati fák, a bükk és tölgy s kezdődik a fenyvesek országa. Óriási szálfák nőnek elő a szirt meredekéből, földig eresztve sötétzöld lombpalástjukat s ott, hol a sötétzöld a földet éri, körül növe kék havasi nefelejtsel; mindig odább, mindig feljebb még vadonabb lesz a vidék, emberi kéz soha nem irtja itt a fát, amint a Nemere szele töveikből kifacsarva egymásra döntögette a roppant faderekeket, azon módon ott rohadnak, benőve futóvirággal és csoda alakú gombákkal. Egy egy roppant szálfá keresztül bukott a hegy vágáson, s míg töve az egyik hegyormon maradt, hegye a másik hegy ormára feküdt s úgy képez veszélyes hidat az üvöltő hegyi folyam felett. A tavaszt itt a nyár kezdi, s az ősz végzi be. A hó még ott van a sötétebb fák árnyéka alatt, míg a verőfény járta helyeken dúsan tűnik elő a havasi flora. Más virágok ezek, mint mik alatt tenyésznek, a fenyőerdők balzsam illatában, a gyantával itatott sziklás földben; a szárazabb helyeken a törpe rozsa és a rózsaszínű gyopár virul, nedvesebb helyen egy neme a legpompásabb ranunculusnak, mely nagy összehajló szirmaival annyira hasonlít a rózsához, hogy méltán hívja a köznép pünkösdi sárga rózsának. Néhol pompás tarka orchisok tűnnek elő, egy neme az epipactisnak akkor kezdett virítani, melynek minden virága oly alakú mintha egy-egy madár ülne benne; de legkedvesebb találmány volt egy szép példány cipőcím (*Cypripedium calceolus*) melyet vezetőnk lelt, a virág négyes szétálló szirma sötétveres s a messze kinyúló papucs alakú vitorla aranyszín. Bár-mely kertnek díszére válna.

Végre mintegy négyezer lábnyi magasba kapaszkodva fel, sík tér nyílik meg előttünk mintha egyenesre vágták volna a hegy tetejét, s egy lapály tűnik

elénk, melynek első látásra oly szomorú oly aggasztó tekintete van, hogy az ember megdöbben maga sem tudja miért?

Az egész tért valami zöldes barna sűrű moha fedi, melyből csoportonként állnak elő a csálénemű sötétzöld füvek zsombékjai, az áfonya és medveszőlő itt ott berkeket képez, melyekből hús, harminc lépésnyire áll ki egy-egy csenevész szomorú lucfenyő.

E helyt hívja a köznép a *kokojeásnak*, és azon aggály, azon borzalom, mely az első tekintetre meglepi az embert, közös minden emberrel, minden

Amerre Jókai útja vezetett

(Sepsiszentgyörgy)

állattal, mert e hely halálos veszély helye, alatta feneketlen víz van, ha ember vagy állat ez ingadozó mohos felszínre lép, a moha megsüpped alatta, és őt elnyelik az ismeretlen szövevények. Ösztönszerű irtózáttal haladtunk végig ez átkozott hely partján s midőn a fölötte álló hegytetőre jutva, még egyszer visszatekintünk rá, tündéri látvány állt viszont előttünk: két-háromszáz apróbb-nagyobb gömbölyű tengerszem, mint megannyi csillag ragyog a veszélyes bérci ingoványon, miknek hatása leírhatatlan. Az ember a tündéreket véli látni, kik tengerszemeikből feljönnek, hogy a halandót a vész sakra csalják.

E bércezen túl fekszik a Szent Anna tó.

Háromezer lábnyi magasban a tengerszín felett, köröskörül ezerkétszáz lábnyira feljebb emelkedő bércek által képzett medencében, vad erdők árnyában terül egy gömbölyű nagyszerű tengerszem, melynek kerülete egy negyed-rész mérföldet meghalad. Sima tükörlapja sötétzöld a bele néző erdős bércektől, a legnagyobb vihar sem ingatja azt meg, hab sem fodorul rajt. A körülfekvő bércek ide forduld oldalát cser és bükk fedi, míg a tó partján körül roppant fenyők emelkednek, mintegy sötét rámába fogva az ércvilágú vízlapot.

Az ünnepélyes csend, mely a szívre száll, midőn e völgybe lépünk, érzelmekre tanít bennünket, melyeket nem érezünk soha, melyeket talán tagadtunk. Itt e szent magányban, távol minden emberhangtól, oly közel érezzük magunkat Istenhez. Semmi zaj sem hallik ide; örök csend uralkodik e kiválasztott völgyben, a körül fekvő bércek elvonják rólunk a zivatart; míg saját kiáltásunkat oly csodásan adja vissza a völgy gyűrűjében körülfutó visszhang, mindig feljebb-feljebb emelve a hangot, míg csaknem egy oktávával magasabban halljuk azt hátunk mögött enyészetiesen elzengeni, mint a harangzugást, mely oly soká cseng a légtelenben, midőn már rég megszűnt szólani.

Letelepedünk a fűben, székely vezetőnk a lobogó tűzhöz ülve elmondja, hogy ama kised rom ott a halmon egykor kápolna volt, melyet kegyes szűz építtetett, kinek álmában szűz Máriának anyja megjelent és sokáig állt a kápolna, látogatva ájtatos lelkektől, míg egyszer szentelt falait földi szerelem fertőzteté meg, akkor villám csapott bele, és porig leégeté; sokáig jártak azután a környék leányai e romokat könnyeikkel áztatni, ott elsírtak reggeltől-estig, siratva az Isten lakát, mely így elpusztult előlük, míg e században egy püspök újra felépítteté azt, s ismét népes búcsújárásokkal élénkült meg a völgy”, összejártak a székelyföld minden buzgó népei, elhozták templomi zászlóikat, körüljárták a csendes tó vizét, szent zsolozsmáikat együtt énekelte a bérc, a templom előtt kis faház volt haranglábbal, abban lakott a zarándok. Újabb időben elpusztult mindez, — templom, harangok és ének; csak Isten lelke maradt a táj felett, mert még most is, ki ide leereszkedett, meghatva érzi magát azon magas sejtelmektől, miknek áhítat a neve.

Ez alatt fenn a havasi hegytetőn megszólal a méla pásztorkürt elragadd hangja, a lélek gyönyörtől áradoz e fájdalmas édes zenétől, melynek ugyanoly csodás hatása van, mint a harangszónak; míg ez Istent imádni hív, amaz hazát imádni kész, hogy arccal borulsz a földre és sírsz és nem bírsz megválni attól. Ha e hangokat hallád, csak akkor érted, miért szereti a *tiroli és a székely* oly igen azt a földet, amelyen született?!

Visszaemlékezünk mi is a história mondáira és kölcsönösen elmondjuk vezetőnknek, hogy ama romok helyén állt az ősi *tűzhalom*, melyen *Bálványos vár* lakói áldozatot hoztak a Hadistennek, midőn az ősi vallást rejtegetve, csak e völgy volt még övék és az a vár, melynek váza a fenyvesek mögött sötétellik: itt esküdtek véres harcot éjszakánként a székely *rabonbánok* vérvilágló fáklyafénynél s ősi híre van e helynek.

Most nem lakik ember a tájon és semmi állat a tóban. Habja tiszta, mint a kristály, sem belőle, sem bele víz nem folyik, és nincs benne egy hal, egy kígyó, egy béka vagy kagyló sehol; lakatlan az, ámbár iható, mint a forrásvíz.

Gyakran azt regélik, hogy a tó tört hajók darabjait hányja ki felszínére, mely a tengerrel van összeköttetésben: ez rege, mit féltudós emberek gondoltak ki.

Egy órányi távolra innen van Erdély másik nevezetessége: a *torjai kénes barlang*, melynek üregéből halálos kén-gáz lobog ki, oly fojtó, hogy a fölötte elrepülő madár holtan hull le a légből, belső falai sárga kénvirággal vannak lepve. Belelépni nagy gyönyör, de nagy istenkísértés, a kénszesz csiklandó kéjt idéz elő a test érzékeiben, de egy lehellet belőle — és az élet ott végződött.

Átellenben merednek *Bálványos vár* falai, hajdan az Apor-család őseinek megdönthetetlen sásfészke, most még csak azt sem tudhatni, merre vezetett hozzá az út? — Köröskörül minden oldalról uratlan rengeteg, melyben egy napi járatban, bármely irányban indulva sem találni egy gunyhót is.

Jókai Mór.

REGÉNYES KÓBORLÁSOK

1858

Erdélyi útjait Jókai legtöbbször a Királyhágón keresztül tette meg. 1858-ban azonban Arad megyét érintve hatolt az erdélyi havasokba, amikor is azokat a vidékeket járta be, melyek a Szegény gazdagok című regényében ködlenek elénk a maguk romantikus vadságában és érdekességében. Késő ősszel október havában indult Jókai erre a tanulmányújára, melynek legnagyobb részét lóháton, néha szekeren, de olykor gyalogolva is tette meg. Útját hosszasan leírja „More patrio, regényes kóborlások Erdélyben” cím alatt.

Beszámolójából megtudjuk, hogy Budapestről Arad Hegyalján át Déznáig kocsin utazott. Feltűnik Jókainak, hogy egész Békés vármegye közepéig jóformán semmi hasznát nem lehet venni a román grammatikának. „Battonyán volt alkalmunk — írja — használatba venni az első ungyemérát. De ott is megszegyenültünk vele, mert a megszólított román atyafi magyarul felelt rá vissza, hogy merre visz az út. Hasonló arcpirulás ért bennünket Orosházán, ahol útitársam a piacon beszédbe ereszkedett a román lelkésszel, egyről másról tudakozódva tőle románul, mire az hasonlóul válaszolt; néhány perc múlva azonban kifutottak a szomszéd házból a lelkész gyermekei s apjukat magyarul szólíták meg, bizonyosságul annak, hogy a derék lelkész otthon ezen a nyelven társalog; mi is így folytattuk aztán a diskurzust s úgy vettük észre, hogy lelkipásztorunk olyan tiszta irodalmi nyelven beszél, mint akármelyik könyv; akarám mondani, még jobban, mert azok sokszor nem ügyelnek a helyesírára. Néhány mérfölddel odább már változik a világ; amint a síkság elmarad, a hegyhátról melancholikus tilinkó szava hangzik alá, s ahol ez a tilinkó hangzik, ott nem tudnak többé magyarul. A falvak nevei még a múlt századi megyei levéltárakban magyarok, most már össze vissza facsargatva mind románosan hangzanak, s nyelvünket csak az uri rend beszéli. Van egy község, melynek lakosai mind nemes emberek és kálvinisták, neveik tősgyökeres magyar nevek; viseletük debreceni fajta; de már egy szót sem tudnak magyarul; író, olvasó ember nincs közöttük, nemzeti történet, rokonszenves emlék rég kihalt közülök, csupán abban válnak ki a román fajból, hogy szörnyű verekedők és szeretik a processust.”

A továbbiakban leírja a román nép hallatlan szegénységét és elhanyagolt szellemi állapotát. Majd Világos várról és környékéről emlékezik meg.

De a jelen ismertetéséről csakhamar a múltba kalandozik: „Világos-vár alá érünk, a magyarádi szőlőhegyről szüretelők vidám kurjantása hangzik elénk, s ámbátor az Isten kevés bort adott az idén a magyarnak, nem is igen jdt, de ha a jókedvet meghagyta mellé, köszönjék meg azt is s vigadjunk legalább addig, míg a szüret tart.

Hét napot töltöttünk a híres Magyarádon, ahová a szüret alatt Arad-megye szépe, java felszokott gyülekezni s a régi idők mintájára barátságosan mulatni. Valaha híres ünnepélyek voltak a magyarádi szüret napjai; ez volt gyűlhelye a főrendnek és középosztálynak, melyet sehol oly egyetértő barátságban összeolvadtan látni nem lehet, mint itten. A megyei zöld asztal egyesíté és soha el nem választá őket; a legingerültebb pártvitákból sem lett személyes gyűlölség s politikai ellenfelek tudták szeretni s becsülni egymást s együtt mulatni a közös vigalmakon.

Hajdan még híresebb volt az a táj. Mátyás királyunk idejében az ország négy könyvnyomdája közül egyik Világosvárott volt, amiből sejthetni, hogy ott kellett a hazai tudományok egyik menhelyének lenni. A török világban eltűnt a nyomda, de annál híresebbek lettek a pankotai (hajdan Bánkyt) fürdők. Stambulból is úgy jártak azokba, mint most Károlyfürdőbe. Mikor aztán a török atyafiakkal való hosszú zálogos pörnek vége szakadt, s nekik menni kellett innen, a nagyváradi basa félmázsa kénesöt tölte a fürdő forrásába s az egészen eltűnt, soha sem bírták többet megindítani. Az erdők közt most is templomok és zárdák romjai láthatók. Ott is lehetett valami, bizonyosan népes helységek és bizonyosan magyarok, mert a román fából épít. Neveiket sem tudjuk már.

Mulandó a világ, késő este van már. Kinn ülünk a folyosó alatt, a szomszéd kolnákból víg zene hangzik át hozzánk. A hegytetőkről tűzfarkú röp-pentyűk süvöltenek az égbe, színes csillagokat szórva maguk körül: a hold olyan melancholikus fényel süt le Világos vár romjaira s a félködbe borult rónára ott alatt, melynek közepén a szőlősi malom fehérlik. Az ember maga sem tudja, hogy miről gondolkozik.

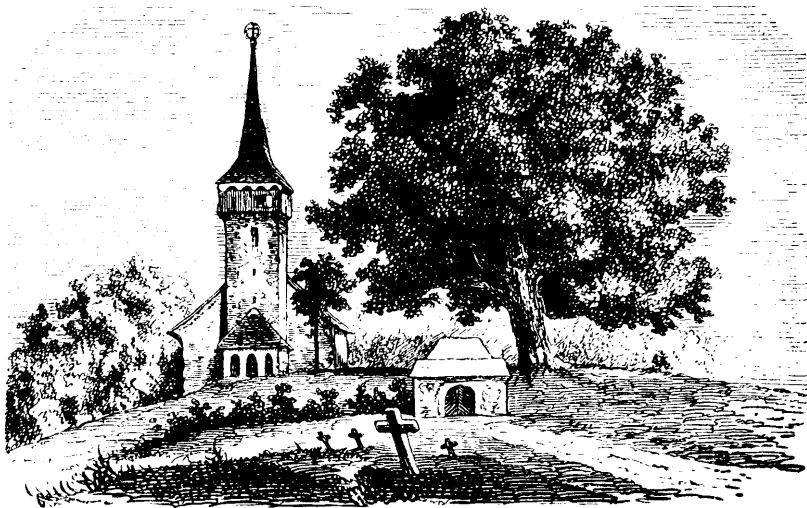
Hanem hát hagyjuk abba a mulatságot; késő ősz idő, október közepe, ha még Erdélybe akarunk bejutni s a havasokon jönni keresztül, ugyancsak sietnünk kell.”

Jókai estefelé érkezik meg Körösbányára. Az első dolog, ami itt figyelmét magára vonja, az ut mellett egy hosszú sírhalom.

„Sokkal nagyobb — mondja Jókai — mint közönséges sírhalmok szoktak lenni. Egyszerű köemlék áll előtte. Ez alatt fekszik a tizenhárom Brády”

Majd így folytatja:

„Körösbánya valaha igen szép kis virágzó magyar város volt, most háromnegyedrésze rom; a legnagyobb úri lakok ablakain embermagasságnyi dudva hajlik alá, az udvarok be vannak növe füvel. Míg lovainkat nyergelték, azalatt elsiettem az ide közel fekvő hírhedt Fabu Popihoz. Ez azon történeti emlékü templom és óriási tölgyfa, mely alatt Hóra és Kloska... összeesküdtek, innen indultak ki munkájukat megkezdeni. Az a legkülönösebb, hogy ez a templom épen azon Czebe falu határába esik, melynek román lakosait soha sem bírták a magyar urak ellen fellázítani. Czebe falujában van tizenkét ne-

A „Fabu Popi”

(Jókai rajza után)

vezetés forrás, melyben minden vászonnemű magától megfehéredik; tán ez a víz az emberek lelkére is hat.

A Fabu Popi most egészen el van hagyva, csak temetőnek használják még a környékét; temető egyébiránt itt van lépten nyomon: akit az útfélen megölnek, annak emlékére egyszerű magas fakeresztet szoktak felállítani; csak innen egy álló helyemből tizenkettőt számláltam meg az úton. Kellemes vigasztalás az utazóra, minden kétszáz lépésnyire olyan helyet látni, ahol valakit megöltek.

Este lett, mire rajzommal elkészültem, már holdvilág volt, mire visszatértem Körösbányára, hol egy rozzant, ideiglenes fogadóban vártak ránk ve-

zetőink. — A jámbor emberek váltig marasztottak bennünket, hogy ne menjünk éjszaka tovább; előttünk van Brád és Bojca, szomorú hely mind a kettő; még egy kísérteties történetet is mondtak el nagyobb biztatásunkra: hogy néhány hét előtt maga a v... i dászkál, ki a Brády-család katastrófiájából lett híres, este a Brády-kastély előtt lovagolt keresztül több társával; amint a kastély előtti hídra ért, lova megbokrosodott alatta, leveté nyergéből s gyilkosul összetaposta. A roncsolt embert aztán felvették társai s szállást kerestek számára. Egy kapun sem eresztették be őket; a kísértetfélő nép irtózott az így meggázoltat házába fogadni, utoljára ugyanazon leégett Brády-kastélyba voltak ők kénytelenek vinni, mely most is uratlanul áll, ott reggelre meg is halt. Azért nem jó éjszaka azon a hidon átmenni, mert ott valami szellem lakik. Minket azonban nem bánt ez a szellem, ülünk a nyeregbe s induljunk neki, elég szép az őszi éjjel.

Képzelnem sem lehet gyönyörteljesebb utazást, mint a mienk volt. Az ember olyan bátran érzi magát lóháton; nincs bízva más kegyelmére; nem rettegi a rossz utat: — ha egyedül marad is, nem egy hűségese társa, akire rábízhatja magát, a hű paripa, kivált egy olyan okos, értelmes állat, mint az én szürkém volt, beszélni lehetett vele, mint az emberrel; nem kellett sem nógatni, sem csitítani; jó úton nyargalt szólítás nélkül, hegynek igyekezett, lejtődnek vigyázott, soha el nem botlott, úgy gondomat viselte, úgy ügyelt rám, mint valami hű cimborára. Megbocsát az olvasó, hogy egy jámbor állatról ennyi elragadtatással beszélek, de nem állhatom meg, hogy valami nemét a hálának ne érezzem azon okos állat iránt, mely utam fáradalmas részét olyan híven viselte.

Szép holdvilágos este utunk kezdetén, azt hívők, hogy három óra alatt kitűzött állomásunkon leszünk Mihelenben, ahol mint mondák, rendes fogadd van ...”

Mihelenben tölti a költő az éjszakát s másnap Volkánon keresztül érkezik meg Abrudbányára. Rombadölt falak fogadják de lelkes nép, mely hitéhez s nemzetéhez hű tudott maradni a romok között is. Jókai lóháton érkezik Abrudbányára.

„Alig szálltunk le lovainkról rögtön baráti kéz nyúlt felénk minden oldalról: attól a perctől fogva a közönség gondviselése alatt álltunk.

Nem laknak itten nagy urak, de olyan emberek, kikben gazdag a szív. A papok, a bányabirtokosok, kamarai hivatalnokok, bányatisztek ezek képezik a város értelmiségét, kikhez ragaszkodva simul a kézműves-osztály, s kik osztálykülömbőség nélkül társalognak egymással. A nagy tűz nagyon összeolvasztotta őket, most már el nem válhatnak többé.

Úgy rendelkezének velünk szíves házi gazdáink, hogy hétfőn Abrudon maradjunk délig, hol a hetivásáron sok hírhedett celebritást fogunk látni, délben megtekintjük Verespatakot, a romai régiségeket és a Csetátyét, kedden felmegyünk a Detonátára, ma estére pedig? Ma estére elmegyünk a színházba.

Micsoda? Abrudbányán színház? Színház bizony, oh ezekben a leégett erdélyi városokban mindenütt találni színészt és minden háznál hírlapot. Bács társasága volt ott, egy tágas terem volt a színház, zártszékek, páholyok benne. *Peleskei nótáriust* adták, tele volt a terem nézőkkel és én nekem soha, de soha életemben, olyan jdl nem esett színdarabot látnom, mint ezt a *Peleskei*

Abrudbánya

(Rajzolta Jókai Mór)

nótáriust Abrudbányán, ebben a tengertől elszakadt kis szigetben. (Sok román úr és asszony is volt a közönség közt.)

Színház után egyikénél új barátainknak töltöttük az estét.

Egy pár adomát feljegyeztem amaz elmúlt nehéz napok emlékeiből, amik nem fájnak olyan nagyon az emlegetés által. Egyik barátunk beszélé, hogy mikor már Abrudbánya égett, ő tizennyolcad magával volt elrejtözve egy hű románnak a padlásán a gabona közé. Egyszer egy fiatal nő is odavetődik kö-zéjük, csecsemő gyermekével: a gyermek sírt, nem lehetett elhalgattatni; a többiek rimázkodtak, hogy csitítsa el, mert mindnyájukat el fogja árulni; végre

hogy a fiút nem lehetett elcsillapítani, fogta egy férfi, elvette az anyától és az elbeszélő szeme láttára kicsavarta a nyakát s azzal beledugta a búzába. Mikor aztán másnap a padlást el kellett hagyniok, a szegény anya nem akarta ott hagyni holt gyermekét, kivette a búza-halomból, s íme a gyermek még akkor is élt, — még most is él, ember lett belőle: föl sem vette azt az első halált.”

Több hasonló anekdota elmesélése után Jókai ismét visszamereng Abrudbánya néhány évvel ezelőtt keresztül élt katasztrófájára. Ezt írja:

„Sajátságos világ ez itten. Minden ember élete egy regény, tele rémes eseményekkel s Isten csodáival, mik azokból kiszabadíták. Most már hozzá vannak szokva emlékeikhez, most már azt is megszokták, hogy utcán, piacon szanaszét találkozzanak azokkal, kik erről meg amarról emlékezetesek előttük s egymásnak köszönnék és azt mondják: „Norokbun”. Hanem aki azt először látja, hallja annak valami végig fut a lelkén. Megjegyzem, hogy egész Abrudbányán nem láttam egy öreg embert vagy öreg asszonyt.”

Pár sorral lejjebb Janku Ábrahámra tér át.

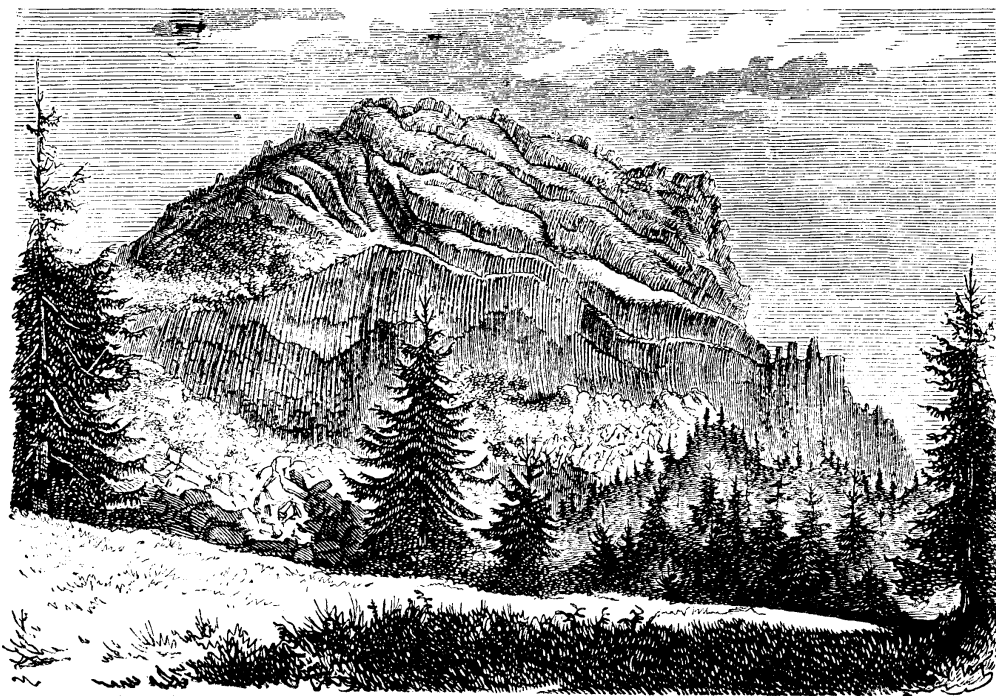
„A vidrai vásárra szokott feljárni Janku Abraham is, a havasok egykori királya; igen megviselt állapotban. Atyja mindenéből kitagadta, a legnagyobb szegénységbe jutott, úgy jár kel egyik házról a másikra s nem tudja, hogy mihez lsson.”

Megnézi Jókai az aranybányászatot s az aranybevéltő hivatalát. Másnap szép derült idővel megindulnak lóháton az Abrudbányától mintegy harmadfél dra járásnyira fekvő Detonáta-hoz. Minthogy máskülönb a Detonátát csak ökörszekérrel lehet elérni, legtöbbször a hölgyek is lovagolva szokták megtenni ezt az utat. Jókai egy gyönyörű fenyőerdő tisztására érve pillantja meg a Detonátát, melytől annyira el van ragadtatva, hogy alig talál szavakat e világ-hírű természeti tünemény leírására.

„Az ember lelke elvész e látvány előtt — kiált fel a költő. — El tudnék ott reggeltől estig ülni és bámulni magam elé és nem gondolkozni semmit, ott járna a lelkem minden egyes kővön, e roppant világoskék oszlopsoron végig; miknek egyik oldalát a nap aranszínre festi, az egymás fölé hajld bazalt kőbálványok csarnokain, miket rétegenként tördel alább-alább a vihar és az idő.

Olyan fenségesen emelkedik e természetalkotta remekmű egyenesen ki a földből, mint egy óriási templom homlokzata, ezernyi ezer karcsú oszlopával, mikből ha egy sor letört, mögötte látszik a másik; alant száz ölnyi távolban elomolva hevernek a legrégebb romok, most már páfránytól benöve, mohától takarva, mik egykor e tündérepület előfalát képezek.

Valami néma báj ömlik el e képen, napsugárnál, szellőtlen derült égnél; de mikor ellátogatnak a viharok hozzá, mert hisz nevét is a vihartól kapta, mikor az éjszakai zivatar fekete eget fest körül és a lángoló villám megvilágítja e csodás falat, mintha egy óriási orgona állna tűzben, lángban, melynek

A Detonáta

(Rajzolta Jókai Mór)

rettentő hangcsövei visszazengik az ég dördülését; egy-egy lesújtott sziklaszál hull alá a völgybe zengő csattanással, letörve a menykőütéstől, utána olyan soká reszket a föld! . . . olyankor nagyszerű a Detonáta képe.

Bolyongásai közben elvetődik Topánfalvára is. A román vidék eme

középpontját ahol a román intelligencia és birtokosság mintegy komprimálva együtt lakik, szeretettel írja le a költő:

„Amíg szekereinknél ácsorogtunk, lejő hozzánk egy román nemes úr s szíves unszólással kényszerít bennünket házába betérni. Tágas szalonjába lépve a legelső, ami meglep bennünket a *harmincnégy magyar író arcképe*. A román úr ott igen szívesen megvendégelt bennünket s mi valóban nem bántuk meg, hogy Topánfalván időztünk.

Innen ezután haladéktalanul siettünk a regényes vidrai vízeséshez.

Vidráról tudnunk kell annyit, hogy az olyan falu, amibe délután két óraker megérkezve, négyig mindig befelé mentünk, másnap reggel hetedfélkor kiindultunk belőle, tizenegyig mindig kifelé mentünk és csak akkor értük el a végét. Egy-egy házcsoport mértföldnyi távolságban a másiktól s azt rendszeren egy atyafiság lakja; hét külön temploma van a falunak, mert ha egybe kellene minden lakosnak járni, a szélsők szombaton indulhatnának el a vásárnapi prédikációra s hétfőn érnének röla haza.

Itt egy patak mellett láttuk üldögelni Janku Abrahámot. Valami csárda volt ott, az előtt ült; faközöld kalapja szemére lehúzva, zilált haja, barnult arcát segített még szomorúbbá tenni. Ott ült, senkire sem ügyelve. Valaki kérdezte tőle, hogy nem jön-e fel a sógorához, a vízesés mellé. Nem fogadta el a kérdést. Nem akar ő most senkivel beszélni; ő vele sem törődik senki. Amióta ő szegény emberré lett és kopottan jár, azóta nem nagyon becsülik. Ha valami jót lehet még felőle hallani, az a megmenekült magyaroktól jön, kik többen emlékeznek rá, hogy őket nagy veszélyből szabadította meg, amikor saját sorsosai többször reá is lőttek. A szívekbe látó Isten ítél és kegyelmez; ember ne szóljon ehhez. Mi hagyjuk bezöldülni szépen a szomorú évek sírját s felejtjük el a tényeket, de tartsuk meg belőle a tanulságot.

Nem fogok politizálni, de amit láttam, amiről meggyőződtem, azt elmondanom emberbaráti kötelesség.

A román nép közszellemében nem ellensége semmiféle szomszédjának, legkevésbé a magyarnak; a román köznép engedelmes, munkás, kevéssel megelégedő, könnyen barátkozó; ami rossz, ami félelmes benne: az a közműveltség elhanyagolása. Statisztikai adatokkal fogok bizonyítani. Zarándmegyének ezelőtt tiz évvel megjelent statisztikájában, amit maga Zarándmegye egykori főispánja dolgozott ki, ilyen hivatalos-adatok olvashatók: „néhány elemi tanodán kívül nagyobb tanoda e megyében nincs, azok közül is csak hat áll több év óta, Nagyhalmágyon egy magyar és egy román, Körösbányán egy katolikus és egy református, mindkettő magyar, végre Bojczán egy kamarai tanoda, melyben az ottani bányászok és más lakosok kedvéért németül taní-

tanak. Tehát még a hat iskola közül is csak egy a román és amellet van ennek a megyének *ötvenegyezer* román ajkú lakosa! Ennyi népre jut az összeírás szerint 17 (!) iskolamester, (ennek csak fele román) hanem van azután százöt korcsmáros. Tanult 1846-ban a téli félévben hat tanoda padjain összesen 305 fiú és leány s találtatott az összeíráskor írni, olvasni tudó ember 1540 magyar és német ajkú lakosság közt 559; és 51.323 román ajkú között 503 (!)”. Aki ebből sem érti, hogy mi a baj, annak nem tudom hol kezdem a magyarázást.

Százezer ábécé és katechizmus kell ennek a népnek, meg egy pár száz becsületes iskolamester, nem pedig politikai vezércikkek és pártszónokok, és akkor lesz belőle derék, becsületes életrevaló nép, mely minden szomszédjával barátságos egyetértésben fog megférni.”

A vidrai vízesés megtekintése után betért Jókai a vízomlás tövében álló kalibába, melyről csakhamar kiszült, hogy az a Janku nagybátyjának háza, nemes Pope Jánosé. Azon az éjszaka ott is aludt Jókai Pope Jánosnál, a Janku nagybátyjánál.

Vidrán túl Jókai és kísérete elhagyja a járt utat és lovas kalauz mellett vágnak neki a Bihar hegységének, mely Erdélyt Magyarországtól elválasztotta.

„A Bihar már a havasok rangjában áll, völgyeit, a patakok mentében haragos-zöld égerfa ligetek lepik; oldalain ódriás-bükkerdőkkel vannak fedve egy helyen mérföldnyi szélességben le van égve az erdő. E szomorú tájon két óra hosszat lovagoltunk végig, mindig lejtőnek fel, később a bükköt felváltja a fenyő, míg feljebb az is mindig gyérül; utóbb helyt ad a törpe gyalogfenyőnek, az is annál jobban a földre fekszik, mentül jobban emelkedik a hegy; sűrű áfonyabokrok, másodsor viruló tavaszi violák hízelkednek a késő ősznek; azután elmarad a boróka is és az áfonyabokrok és a violák; egy kietlen, kopár, kiszáradt mezős hegyoldal vezet bennünket tova, roppant kövekkel beszórvva; végre az utolsó fűszál is elpártol a szomorú vidéktől s nincs más körülünk, mint a kietlen, vigasztalan köves hegy gerince.

E rideg hegyormon kell másfél óra hosszat végig haladni léptetve, jobbról, balról szédítő mélységek között, miknek egykedvű boróka-csalitos oldalait medvék lakják. Távolságon minden emberi hang, távol minden madáré; nesztelen hangtalan a vidék, alant a mély erdők felett látni csak a kóválygó sást, az sem emelkedik ide, ahol nem talál semmi élő.

E kopár, látogatlan bérc tetején van egy roppant nagy szikla, amit körül kell kerülni a hegy gerincén végig haladónak: rovátkos oldalait még csak moha sem zöldíti, nem tudom honnan csordogál egy kis üde forrás, környéke most is ellepve nefelejtessel: ez a roppant szikla, ez a nefelejtessel az a hely,

ahol egy iju magyar költő fekszik eltemetve, olyan messze minden élő lénytől: neve Vasvári Pál. Itt kereste a hirt, itt folyt ki a vére, itt temették el.

Innen déltől kezdve estig tart a völgybe az alászállás, meredek, görgeteg sziklakkal szórt mély úton keresztül, melynek Rézbányánál szakad vége. Itt már tanácsosabb a ló előtt járni, mint rajta ülni, mert a multság határos a nyaktöréssel.

Rézbányán hálva korán reggel megindultunk Dézna felé, ami körútunk kiindulási pontját képezé.

Útközben félre tértünk a nevezetes „Dagadó forrás” megtekintése végett. Szohodolon innen van egy rejtett kis völgy, hol egy szikla tövében van az a barlang, melyből minden félórában előjön a forrás, azután ismét félóra vizszavonul; a meder száraz marad.”

„Regényes kóborlásainak” leírását Jókai ezekkel a sorokkal fejezi be:

„Kuriozumképen megemlíthetem, hogy a szlingyiai országút mellett áll egy malom, melynek karzatára rácsozat helyett e szó betűi vannak vágva: „*Honszeretettel*” Most azonban nincs vize a szegény malomnak s nem örülhet sem honszeretettel, sem anélkül.”

ÚTI TÁSKÁMBÓL
1876

I.

A SZENT-BENEDEKI VÁRKASTÉLY.

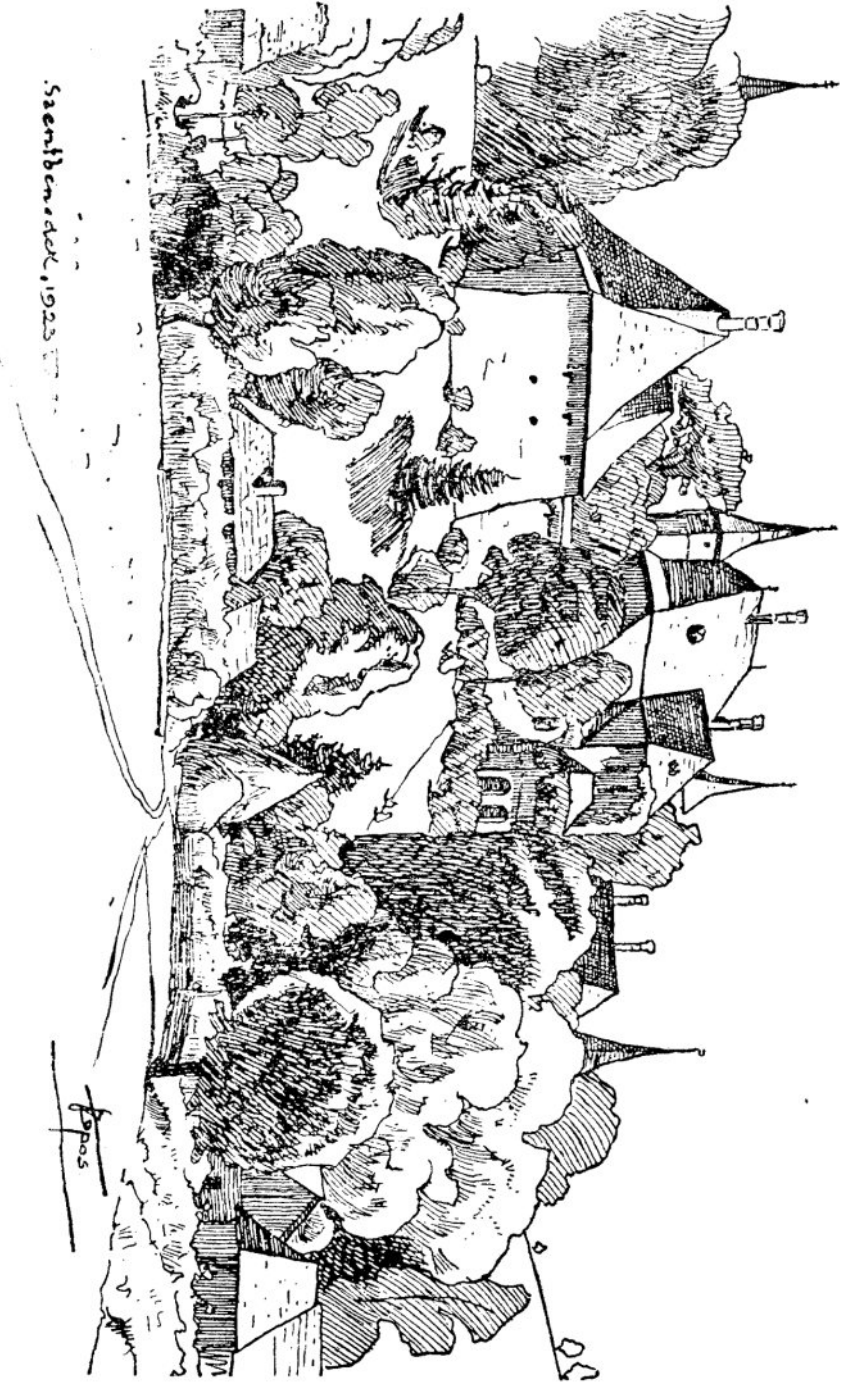
Egyike a hazánkban oly nagyon meggyérült középkori épületeknek a Komis grófi család ősi kastélya Szent-Benedeken. Szamos-Újvártól egy órajárásnyira, a Szamos jobb partján, kellemes halmok magaslatán tűnik fel a hajdankori emlék, mely valamikor kolostornak épült: hegyes tornyai, ódon falai magasra emelkednek ki a környező terebélyfák közül.

Sáncárok, felvonóhíd, még nem rég vaságyúktól őrizett kapubejárat vezet udvarába. A főépület udvarajtaja fölött az egyszarvús címer 1590 évszámmal, visszhangzó folyosók, boltíves templomterem régi freskókkal emlékeztet a kastély első lakóira; a régiségtárban még őrzik a nagy széles karimájú bőrkalapot s az óriási sarukat, amiket a kiküldött szerzetes viselt, mikor lóháton járta be a vidéket beszédni a szeretet adóját. A nagy oltárkép is ott áll még a helyén; de a fegyverzetek, páncélingek már a kastély későbbi uraira emlékeztetnek.

Az egyes lakosztályokat fődött folyosók kötik egymással össze, mint a német lovagkastélyokban látjuk. Csendes, hallgatag szobákban az ősök arcképei: élethű festmények, a mik élni látszanak, a mint a félhomályban felénk közeledünk. Jósika regényalakjai: a szép Komisné S délceg férje, ki fejét

Komis Janka grófnő

Szenbenedek, 1923

A Kornis-grófok szenbenedeki kastélya

Kopas

veszté, a miért neje olyan szép volt. Valami csendes, búskomor hangulat uralkodik az emlékkerhes lakon, mely harmadfél századon át annyi magas drámának volt színhelye s vett részt a nagyfejedelemség történetében.

Egy szobában, a komor emlékek között az őskor humorával találkozunk. Egy falat freskófestmény díszít, mely egy magyar főurat ábrázol, ki egy felnyitott kincses ládába nyúl. A képet festető és meg akarta tréfálni utódait. Azoknak mindegyike arra a gondolatra kellett, hogy jöjjön, hogy ott egy rejtett kincses láda van befalazva. Mutatják a számos kikezdések. De biz ott semmi kincses láda nincsen. Csak az öreg úr akar egyszer-egyszer jót nevetni felültetett unokái felett — halála után.

A toronyból fölséges kilátás nyílik mind a négy oldalra.

Mikor visszatérünk ismét a csendes, mélázó termekbe, a szép mosolygó Kornisné rámájából kiszállni látszott, hogy élénk jöjjön. Az élők egyike ő. Az ősanijához úgy hasonlító, széplelkű unoka, kit a költészet országában „Vilma” név alatt ismerünk.*

* Kornis Vilma grófnő ma is szívesen emlékszik vissza Jókai szentbenedeki látogatására. Amikor a Kornis-család tagjainak képeit a grófnőtől kértem, a matrónakorban lévő kedves mágnásasszony felragyogó szemmel s mintha tegnap történt volna: oly szíves emlékezéssel beszélt a félszáz évvel ezelőtt történt nagy vizitről. És én nem tudom magamat visszatartani a következő kedves félreértés följegyzésétől:

Kértem e könyv számára elsősorban az ő, a Kornis Vilma képét. A grófnő szemmeláthatólag abban a hiszemben, hogy *mostani* arcképét kérem, rezignáltan tért ki a kérés elől:

— Ugyan kit érdekel — mondta — egy ilyen öregasszony fotográfiája olyan örökifjú íróról szóló munkában, amilyen Jókai volt?!

Csak miután felvilágosítottam a grófnőt, hogy nem *mostani*, hanem a szentbenedeki látogatás idejéről szóló arcképét kérem, engedett fel a hajlandósága:

— Azt szívesen adom — mondotta. — Az egy más Kornis Vilma volt, mint az, aki Ön előtt most toloszékben ül.

Én azt hiszem, hogy a Jókaival szemben érzett nagy-nagy szerénységén s a mai Kornis Vilmának legalább e dialógusban megrajzolt arcélén keresztül a matróna Kornis Vilma is sokáig érdekelni fogja az új erdélyi magyar generációkat.

(T. G.)

Komis Vilma grófnő

A nővérek kis szobájában zongora helyett egy phisharmonika áll. Hol annyi ábránd keletkezett, hol annyi bánat lett eltemetve: ez orgonaszerű hangszer méla hangjai oly jól magyarázzák a hangulatot.

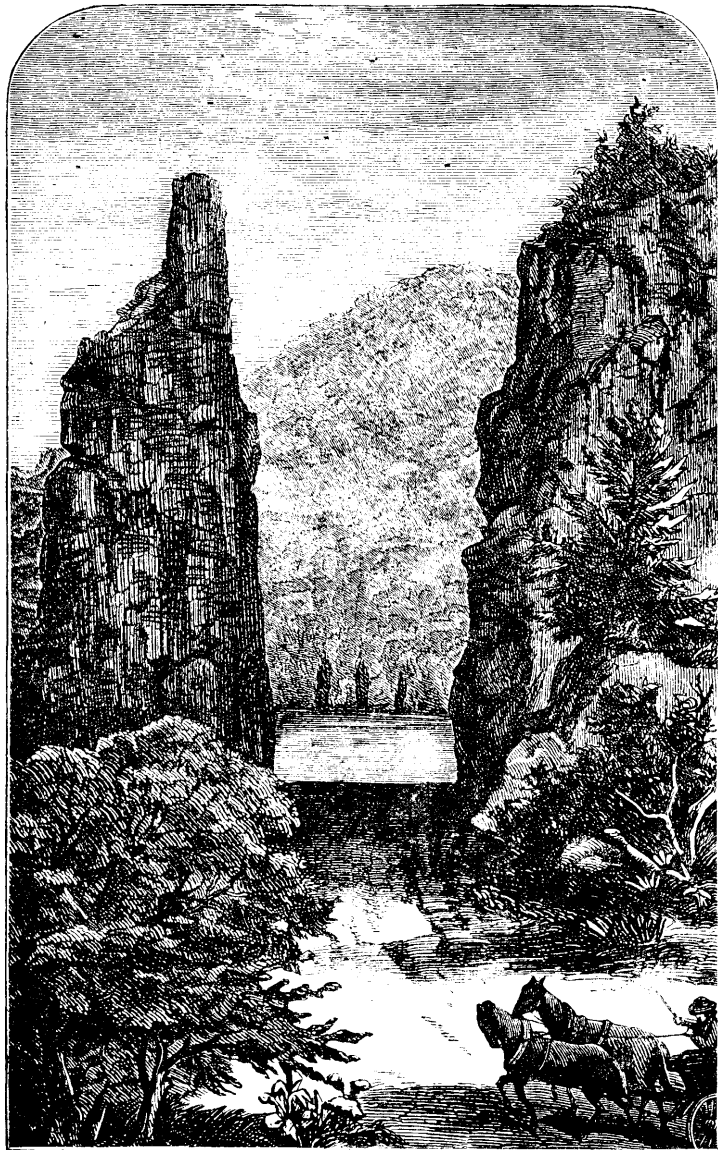
II.

A LEÁNYKA KŐ.

A Tordáról Torockóra vivo útban az Aranyos partján emelkedik egy természet alkotta obelisz, mint egy óriási kapu bálványa, keskeny útszorost engedve a meredek sziklafallal szemközt. Alakja olyan, mint egy délamerikai merészen felrakott teokallié. A sziklák repedéseiben gindár bozótok örökítették meg magukat; a növények között is megvan a *nagyravágyás*. *Lenn a* völgyben sokkal jobban megélhetnének. Ezekről a bozótokról az a monda van feljegyezve, hogy a szomszéd Várfalva úrasszonya, a szép Ibla (akiről a Várhegy keleti oldalát ma is Ibla kertjének nevezik) közöttük rejtőzött el a tatárok üldözése elől a sziklatorony tetején.

Igazi néphagyomány-e ez, vagy csak költött monda? azt nehéz megítélni. Olaszországban megteszik azt, hogy szobrokat, korszókat elásnak a földbe romok közé s aztán sok idő múlva az idegenek szemeláttára megint felássák azokat s azok azt hiszik, hogy igazi antikot kaptak. Erdélyben a népmondákkal vagyunk így. Valami litterátus ember megír egy szép regét, azt kinyomatják egy naptárban, a naptár elkallódik, de a vers megmarad a falusi olvasó emlékében s időjáráttal az idegen (magyarországi) regegyűjtő s nem néha maga az eredeti szerzője úgy találja azt meg, mint igazi antikot.

A Leányka-kő regéje fölött is sok vita volt már: a kételkedők lehetetlennek állítják, hogy oda, arra a csompóra valami emberi lény magaerejével felmászhatson. Egy főúr nagy előkészületekkel, állványok és lábtok segélyével messzire elragyogó nemzetiszínű zászlót tűzetett fel a csompó tetejére. A zászló bádogból volt: örökidőre szánva. A készítettő, mikor fennállt az emlék, belekarcolta tollkással e szavakat: „ide nem jöhetett fel Ibla”. Azzal elszedette a sziklaszárlól az állványokat, amik úgy vették azt körül mint a tornyot, mikor felteszik rá a keresztet.

A Leányka-kő
(Jókai sajátkezű rajza után)

De bizony nemsokára eltűnt a csompó tetejéről a szép lobogó, le tudta azt onnan venni egy magános ember minden állvány nélkül s a kétkedő főúrnak visszaküldték belőle azt a darabot, amire a tagadás volt felkarcolva, ezt karcolva a túlsó oldalára: „de bizony feljöhetett”.

Egyébiránt arról sem állok jól, hogy ehez az adomához is nem járult egy kis licentia poétika?

A BÁNSÁGBAN

ÍRTA:

OSZTIE ANDOR

Temesvár közönségét különös emlék, felejthetetlen hála kapcsolja a nagy költőhöz. Jókai varázsszava pattantotta életre a magyar színeszetet a régi Bánságban. A nagy mesélő búbajos szava ouvertúrájával nyílt meg negyven év előtt az állandó magyar színház Temesvárott, melynek homlokzatán egykor ez a felírás pompázott: Nyelvében él a nemzet!

A Hunyadiak és Losoncziak hajdan hősi vára, ősidőktől fogva, nemzetiségi különbség nélkül, testvéri egyetértésben áldozott mindenkor a kultúra oltárán. Itt szólalt meg először Herczeg Ferenc fiatal jogász korában színi kritikáival és apró karcolataival, hogy azután az ezerszemű Cézár viharos tapsokkal ünnepelje Ocskay brigadéros szerzőjét. Kiss József balladáival Temesvárról indult útnak az irodalom Parnaszusára, Bérezik Arpád és Csiky Gergely a Bánság fővárosából küldték első színpadi termékeiket a Nemzeti Színházhoz, hogy azután a magyar székes-fővárosban egyedül a magyar színpadnak éljenek. Pesty Frigyes, a jeles történész Temesvárott indította meg a múlt század negyvenes éveiben a legelső bánsági magyar lapot: a „Delejtűt”, amelyért Haynau tábornok később börtönbe záratta. Őt követte új hetilapjával Klapka József, a nagy generális kiváló tollú édesapja, aki hasonló sorsra jutott.

A Bánság mindenkor felfigyelt, ha a magyar kultúra vezéreit, irodalmunk csillagait ünnevelték. Amikor a régi magyarság Jókai ötvenéves írói jubileumára készült, a poliglott Temesvár volt az elsők közt, mely az ünneplők sorába állott. A város törvényhatósága 1893 évi június hó 26-án tartott közgyűlésén Telbisz Károly dr. Temesvár nagynevű polgármestere, lendületes szavakban méltatta Jókai érdemeit és indítványára, egyhangúlag, nagy lelkesedéssel megválasztották a költőt Temesvár díszpolgárává; a gyárkölvárosi nagy ligettől a Coronini-térre vezető kies utcát pedig Jókai-utcának keresztelték el.

Temesvár közönsége ezzel óhajtotta meghálálni és megörökíteni Jókai emlékét. Meghálálni, hogy a költő eljött a Bánság metropolisába az első állandó magyar színiévad megnyitó ünnepére.

Temesvár város törvényhatósága s vele együtt magyar társadalma, negyven év előtt a reneszánsz korát élte. Telbisz Károlyt, Temesvár újjáteremtőjét ez évben választották meg polgármesterré. A főispáni székben Ormos

Zsigmond, Széchényi és Deák Ferenc meghitt barátja, a kiváló kultúremler ült, aki éppen akkor ünnepelte meg tíz éves főispáni jubileumát Jókai jelenlétében. A Magyar Nyelvtérjesztő Egyesület, mely 1881-ben alakult meg, a magyar téli színiévad állandósítása mellett szállott síkra. Blaha Lujza, a nemzet csalóánya ez év tavaszán vendégszerepelt először a városban, hogy a tavasz ébredésével együtt a magyar színészet tavaszát is hirdesse Temesvárott s a német színészet hegemoniáját a magyar vegye át. A város törvényhatósága a Magyar Nyelv és Színgyámolító Egylet felhívására kimondta közgyűlési határozatát, hogy 1885 év október 3-tól kezdve a téli évadban ezentúl csak magyar színészek játszhatnak Temesvárott.

Az első állandó magyar színiévad megnyitó díszelőadására már hetekkel előbb készült Temesvár közönsége, s vele együtt az egész ország sajtója. Országos esemény lett e nap, melyhez még Jókai eljövetele is járult. Negyven év előtt: 1885 év október 2-án, egy verőfényes őszi délutánon érkezett Temesvárra az akkor már hatvan éves költő, aki ez alkalommal három napig időzött a városban. Temesvár közönsége nemzetiségi különbség nélkül, lázasan várta és fogadta a ritka vendéget. Jókai fogadtatása — írja a nap akkori krónikása, — olyan lelkesült és ünnepélyes volt, aminőben eddig csak fejedelmi személyek részesültek városunkban. Temesvár már reggel lobogd diszt öltött. Telbisz Károly polgármester nagy küldöttség élén üdvözölte Jókait a józsefvárosi pályaudvaron. Az ünnepelt vendég díszhintón, a polgármester oldalán a Belvárosba hajtattott, nol a főispánnál szállt meg. Az egész utón nagyszámú közönség állott sorfalat. Az ablakból mosolygó női arcok fogadták és kendőiket lobogtatva, szívélyes „Isten hozott ”-tat intve a nagy költőnek. A villamos lámpák a menetnek a városba érkeztekor mintegy varázsszóra kigyúltak... Valóban spontán fakadt, lelkesült, fejedelmi fogadtatásban részesült a magyar írok királya.

Este a főispán szűkebbkörű vacsorát adott a ritka vendég és kísérete tiszteletére. A fesztelen magyaros hangulatban lefolyt estebéd után a temesvári Filharmonikus Dalegylet, az ország akkor leghíresebb dalárdája, szerenáddal tisztelte meg a költőt. A német dalárda magyar dalai láthatóan megindították a költőt, aki a következő aranyzavakat intézte a dalosokhoz:

— *Lelekem mélyéből üdvözlöm Önöket, mint a filharmóniai egylet tagjait. Egyletük címe azt jelenti, hogy Önök az összhangzatot szeretik. Nagyra becsülöm ezt, mert éppen Temesvárott, hol annyi vallás és nemzetiség van, szükség van az összhangzatra, az összetartásra. Ápolják és fejlesszék Önök továbbra is az összhangzatot egy közös célra: a haza boldogítására.*

A viharos éljenzés csillapultával, mely a lelkesítő szavakat követte, Jókai így folytatta:

— *De ha mégis megtörténnék, hogy a diszharmónia bármily irányban lábrakapni kezdene, úgy azon szép harmóniával, mellyel itt működtek, énekeljék el azt a legszebb dalt, amit Kölcsey írt.*

Leírhatatlan lelkesedés keletkezett erre. A derék német polgárok szemébe könnyek tódultak a lángoló szavakra.

Másnap este: 1885 év október 3-án folyt le a színházban a nagy díszelőadás, melyen lelkesen ünnepelték Jókait, ki a színpaddal szemben levő első emeleti páholyban foglalt helyet. A mikor a függöny először felgördült, a színigazgató tolmácsolásával, így köszönté alkalmi prolókjában a költő Temesvárt, a Bánság gyöngyét:

Hazánknak drága gyöngye, szép Temes!
Az ősi édenkertnek egy darabja,
Mit Isten-kéz tetézve álda meg:
Légy üdvözölt, midőn földedre lépünk.
Isten nem adja paradicsomát
Embernek ingyen. Azt szolgálni kell,
S ha elveszett: újjá teremteni.

Így szol vezető soraiban a nagy jövőndómondó a közönséghez.

Itt e piac hallá Losonczy Istvánt
És kétezer hős társa esküjét!
Itt állt a vártorony, melynek fokán,
A hős Balázs az óriás Kubátnak
Fejét egy kardcsapással porba sujtá;
Itt küzdött a vezér a hitszegőkkel,
Utolsó harcot, aki elbukott,
Agyát megvetve hullák halmiból.
S nevét a csillagok közé felírta.

és mikor a másfél százados török hódoltság után a Bánság újra Édenkert lett, a látnoki szellem a sok harc után a legnehezebb hódítást így rajzolja meg:

Még a szívekben alvó érzelem,
Van hátra csak, mit meghódítani kell. —
Oh e hódítás a legnehezebb!
Ezt meg nem adja a vitézi kard,
Nem törvények parancsa, hatalom:
A lelket csak lélek hódítja meg.
Tüzet mindenki gyújthat egy üszökkel;
De fényt csak égből származott világ ád.
Ez ég világa tette oly dicsővé
Hellaszt, Rómát, minden nagy nemzetet.

Ez a „jel”, melyben győzelem terem,
 E harc az, mely győz, de nem igaz,
 Meg nyer, de nem ver, s amidőn vesz: ád;
 Rokonszenvet vesz: — rokonszenvet ád.
 S amellyel egymáshoz fűz népeket:
 Nem lánc, nem rabszj, hanem érzelem,
 Mely összeköt és soha nem szakad . . .

Amikor a prolog elhangzott, a közönség felállt és Jókai páholya felé fordulva, kendőket lobogtatva, percekig tartó ovációkban részesítette a könnyekig megindult költőt. Jókai ezután fölment a színpadra, ahol megköszönte az ünneplést. A polgárok küldöttsége fogadta a nyílt színpadon és Nagy László városi tanácsnok a közönség nevében megköszönte szíves megjelenését s hatalmas babérkoszorút nyújtott át a költőnek.

Jókai meghatottan fogadta a koszorút, mely — úgymond — a hazát illeti, ő a haza oltárára is teszi. Előadás után nagyszámú előkelő közönség gyűlt egybe a Vigadó nagytermében, hol fényes lakomával ünnepelték meg a nap kettős eseményét: Jókai Mór és az állandó magyar színészet bevonulását Temesvárra.

Jókai az ünnepi lakomán mondta el a magyar színészet legfenségesebb dicshimnuszát. A felköszöntők során ugyanis Jókai is felszólalt és hatalmas, akkor országszerte nagy visszhangot keltett beszédet mondott a magyar színészetről: a nemzet napszamosairól, kik — úgymond — elindultak meghódítani a magyar nemzetiség számára az országot. Legelőször is a magyart magát kellett meghódítani, a mélyen alvót, a magát elhagyottat. és minő eszközeik voltak a hódításhoz? Kezükben a vándorbot, fejükben a papiroskorona. De a szívükben lakó láng ragyogóvá tette a papírkoronát, s ahová a vándorbotot letűzték, az ott gyökeret vert és kivirágzott.

A jelenvoltak felálltak és így hallgatták végig a költő grandiózus beszédét, melynek folyamán elmondta, hogy született meg a budapesti Nemzeti Színház, mely éppen annyi havi subvenciót kapott önmegadóztatás útján, mint amennyiben most Temesvár polgársága részesíti az itteni magyar szintárságot.

— E mai nap méltó, hogy feljegyeztessék. Ez diadal napja — folytatta hatalmas beszédét. Mert ha egy vaskezü kormány egy ukázzal elrendeli, hogy felejtse el mindenki anyanyelvét és beszélje helyette a meghódítóét, ez csak azt bizonyítja, hogy még mindig a hódító van alul. De amidőn az olyan nagyon elvádolt magyar nemzet mellett egy olyan kultúrváros, mint Temesvár, azzal demonstrál, hogy maga hívja meg magához a színművészetet, s a ma-

gyar dal, zene számára fényes palotát épít: nem kormány segélyével, hanem saját bőségéből, s azt fényes munificenciával versenyképessé teszi, — ez fölér egy diadallal.

— E diadalért háládatosnak lenni, az egész nemzet háláját leróni, az Önök feladata magyar művésztársulat. Minden taps, mely a színház termében elcsattan, túlhangzik a város határán: minden siker mely itt kivívatik egy bizonyosság arra, hogy itt minden nemzetiség egy és elválaszthatatlan ott, hol műveltségről, közügyről van szó, bármilyen nyelven imádja istenét és hazáját. Soha egy nap se feledkezzenek Önök meg e nagy feladatukról. Aknázzák ki tehetségeiknek minden kincsbányáit: tegyenek félre minden kicsinyeskedést, ami más helyzetben e pályakörben otthonos: az idegent becsüljék meg és tanuljanak tőle; a tapsot ne elbizakodásul, de buzdításul vegyék, még jobbat alkotni. Gondoljanak rá, hogy ha itten győztek, a nemzet Önöket az Olimpra vezeti, ha buktak a tarpeji sziklára.

Leírhatatlan, nagy hatása volt a beszédnek. A fővárosi és vidéki sajtó tudósítói, akik feltűnően nagy számmal voltak képviselve, az illusztris közönséggel és a színtársulat tagjaival együtt lelkesen, percekig ünnepelték a bűbajos szavú költőt. Jókai a lakoma folyamán még egyszer szólalt fel és rövid, szellemes szavakban a temesvári hölgyeket éltette lelkesült ovációk között hálából azért, hogy a város hölgyei oly lelkesen, melegen fogadták.

Másnap délben a főispán Jókai és a vendégek tiszteletére díszebédet adott, melyen a főispán előbb a névnapját ünneplő királyra üritette poharát, majd Jókait éltette, akinek úgymond, megjelenése a legnagyobb fényt kölcsönözte a lefolyt ünnepélynek, ezért az a város évkönyveiben meg lesz örökítve. Jókai erre Ormos főispán érdemeit méltatta. Mintaképpül állította őt az utókornak, mint aki a szellem és a hazaszeretet fegyvereivel lankadatlanul küzdött a haza és a vármegye boldogításán.

Jókai elutazása eleinte vasárnap délelőttre volt tervezve, de a lehetőség határáig meghosszabbította temesvári tartózkodását s így csak harmadnap éjjel utazott vissza Budapestre.

Vasárnap délután a Városligetben találjuk a költőt. gróf Degenfeld tábornok temesvári hadtestparancsnok szépséges neje oldala mellett sétál a nagy mesemondó és hallgatja a tiszteletére rendezett katonazene hangversenyét. A magyar hölgyek nagy tisztelője, aki számos regényében hősnőinek érényeit mindenkor a hála és csodálat glóriájával fonta körül, bizonyára ezúttal is a teremtés koronájáról: a nőkről szolt. Bársonyos, szelíd hangján talán éppen egyik készülő regényéből azt mesélte a szőke grófnénak, hogy — a férfi sorsa a nő.

Vasárnap este még egy lakomát, egy rögtönzött búcsúestélyt rendeztek a költő tiszteletére. A Vigadó első emeleti kis éttermében Jókai ezúttal a bohém világnak hódolt. Az asztal főhelyén Jókai trónolt; tőle jobbra Geröfy Andorné színigazgató neje, balról Erdélyi Marietta a színtársulat jeles primadonnája foglalt helyet. A felkészöntőkben ezúttal sem volt hiány. Dobd László a vármegye jeles tollú főjegyzője a közönség nevében búcsúzott Jókaitól, aki erre mélyen megindulva mondott köszönetet a feledhetetlen szép órákért, amiket itt átélt. A bohém lakoma folyamán hallani kívánták Geröfy direktornét, a társulat primadonnáját is, aki kénytelen volt engedni a közkívátnak. Egy darabig mint afféle „csillagos” népszínmű énekesnő, csak a kendője csücskét gyűrögette, majd ő, ki a színpadon sugára sohasem szorult, most segítség után nézett. S talált is egyet hamarosan lovagias szomszédjában, — Jókaiában — s most aztán persze hogy könnyen ment, s úgy gyöngyözött eperajkáról a szép szd, hogy máskor a legbehízeltőbb nótáival sem aratott viharosabb tapsokat, mint e kedélyes jelenetnél, Temesvár lelkes közönségének rövid éltetésében.

Jókai másik szomszédnője: Erdélyi Marietta a színtársulat ünnepelt szubrettje, a direktorné sikerén felbuzdulva, hirtelen felpattant és Jókait köszöntötte fel: aranykorona helyett azzal csattantotta el mondókáját, hogy homlokon csókolta a bohémek királyát.

A fesztelen hangulat mindinkább emelkedett. De végre ütött a válás fájdalmas órája. Megható volt a búcsúzás, mely most következett. Jókai mindenkivel kezét szorított. A koszorús költő többeket meg is ölelt, meg is csókolta. A búcsú érzékeny pillanatában nem maradt egyetlen szempár sem szárazon. A jeles vendégeket a költővel az élén azután egész kocsisor kísérte a pályaudvarhoz, ahol a vonat indulásáig Jókai lángszellemének sziporkáival, szellemes ötletekkel és mulatságos adomákkal gyönyörködtette a társaságot. Majd helyet foglalt egyik vasúti kocsiában. A csöngettyű hármat kondult és a vonat egetverő éljenzések közt beszaladt az éj sötétjébe . . . A diadalnapok hajdani krónikása e szavakkal zárja sorait: „a szívekbe úgy bevésődött itt Jókai alakja és emléke, hogy generációk fognak elmúlni, míg a lezajlott néhány dra édes mámore szétfoszlik, s mi'g ismét megszokjuk, hogy ő többé nem egészen és kizárólag a mienk.”

Negyven esztendő pergett le azóta az élet rokkáján. A mindenségben egy perc csupán. Az emberi életben hosszú idő. S azóta, csakugyan Jókai a búbajos szavú nagy mesemondó, nem egyedül csak a mienk. Jókai — már az egész világé.

ADY ENDRE:
JÓKAI NAGYVÁRADON

A magyar társadalmi és politikai életnek nagy szenzációja volt 1901-ben, ahogy Jókai Mór élete őszén feleségül vett egy *Nagy Bella* nevű fiatal színésznőt. Jókai nem törődött családjával, Feszty Árpád és felesége ellenzésével, nem törődött író, újságíró és politikai barátainak azzal a legbensőbb családi ügyeit pertraktáló sajtóhadjárataival sem, mellyel házasságát kommentálták.

Naiv hitével határozta el házassága után néhány hónappal, hogy feleségét fellépteti a pozsonyi színházban és elkíséri útjára, hogy méltó fogadtatását biztosítsa. A reakciós szellem, mely nem tudta egy Jókai Mórnak sem megbocsájtani, hogy zsidó leányt vett feleségül, felizgatta a pozsonyi jogakadémiai ifjúságot, hogy botrányok rendezésével zavarják meg Jókainé Nagy Bella fellépését. A legnagyobb magyar írófejedelem megsebzett szívvel hagyta el Pozsonyt, Budapesten pedig néhány nap múlva újabb brutális kegyeletsértéssel zavarták boldogságát. Halottak napján Jókai Mór koszorút helyezett első felesége Laborfálvay Róza sírjára, melyet a rendőrség által később megindított vizsgálat megállapítása szerint Feszty Árpádné, Jókai fogadott leánya széttépett. A kegyeletsértés után adta ki Jókai Mór a budapesti lapokban ezt a nyilatkozatot:

„Minden évben, mindszentek és halottak napján első feleségemnek Laborfálvay Rózának sírjára koszorút szoktam letenni e felirattal: „*Jókai Mórné Laborfálvay Rózának*”! Az idén szentségtörő kezek a koszorú szallagját darabokra tépték. Akárki volt a sírtgyalázó s engem legtisztább kegyeletemben megsértő rosszakaróm, azt *legsúlyosabb átkommal sújtom vissza*.”

Budapest, 1901. halottak napján.

Dr Jókai Mór.”

Mint az országban igen sokfelé, úgy Nagyváradon is a történetek megdöbbenést keltettek. Ez a város elégtételt akart szolgáltatni a legbensőbb érzeiseiben megsértett írófejedelemnek. Elégtételt azzal, hogy feleségét meghívták a nagyváradai Szigligeti színházba vendégszereplésre. A meghívást a Szigligeti irodalmi társaság megbízásából *Sipos Orbán* és *Dr Bodor Károly* főtítkár irták Jókai Mórhoz. Az ünneplés preludiumjaképpen pedig *Ady Endre* irt Jókait glorifikáld vezércikket a „Nagyváradai Napi” 1901 november 7-iki számában: „*A poéta király és felesége*” címen, amelyben ő is Jókaiék meghívását sürgeti.

Cikkét Ady Endre így fejezi be:

„A Jókai pár vagy Jókainé jövetelénél *országgraszoló tüntetést csináljon Nagyvárad*. Minden szeretetünk, rajongásunk és — elkeseredésünk egyesüljön egy impozáns, nagyhullámú ünnepben, mely elfojtja teljesen a hitvány obskúrusok aljas lármáját. Hangos nagy tüntetésben egyesüljünk, melynek melegségét, belsőségét teljes erejében érezzék meg a szent öregember és az ő Sherezádéja, ki áldott legyen, hogy ifjúvá és boldoggá tette a mi nagy öregünket ...! Várjuk, nagy ünneplő kedvvel várjuk a királyt és királynőt, kikről tündérmesék fognak majd tündérien zengeni sok száz esztendő múlva is.”

A harcot a Jókai házasságát megbocsájtani nem tudok ellen egy vasárnapi tárcájában folytatja Ady:

„Volt a franciáknak — írja — egy ragyogó, nagynevű történetírójuk, egy történelmet író poéta, aki fehérhajú aggastyán korában feleségül vett egy ifjú szüzet. A nászúthoz az egész grande nation tapsolt s páros életük boldogságáért imádkozott minden becsületes szív. Aztán a fehér lilium karok közül elvitte a csontkezü halál a halhatatlan aggot. Az asszony pedig vön az ő ifjú fehér testére örökös gyászruhát. Leélte földi napjait az ő halott férje szent kultuszában ... És áldatik a franciák között a hatalmas fajának nagy dicsőséget szerzett férfit emléke, de vele egyenlőképen áldatik élete őszének megaranyozója, egyik kristalizációja nemének s szent megnyilvánítója az *örök nőinek*, melyről *Goethe* énekelt.

Ne érje gáncs a nászok nászát,
A sors választott öregét,
Ne sértsék a legutolsó,
De talán legcsodább regét! . . .

Szép, szép. . . De tudjátok-e, hogy *Jókai* kálvinista volt, kinek talán egyik *istentelen* öse a gályán sorvadt el? Tudjátok-e, hogy ezt milyen nehezen bocsájtották meg neki?

Hát illet-e, kellett-e, e szörnyű bűnre még szörnyebbet követni el? Illet-e feleségül venni neki egy zsidó leányt? . . .

Az élet egy folytonos megalkuvás. Az *adott* körülményekkel számolni kell. Magyarországon ma az *adott* körülmények olyanok, hogy olyan kettős bünt, mint a Jókaié, elkövetni nem szabad! . . . Mi ezt íme bevalljuk. Mért nem merik gyűlöletük és bosszújuk okát bevallani az *érdekeltek*? Mi szükség van az I. Jókainé és II. Jókainé-féle farizeuskodó szembeállításra? Egyébként nagy elődjük van a botránykozatóknak. *Petőfi* sohsem tudta megbocsájtani a Jókai első házasságát. De *Petőfi*nek jogcíme is volt ehhez és oka is volt!”

A Szigligeti Társaság meghívását hálásan és meghatóttan köszönte meg a sebzettszívű írófejedelem, de csak 1902. október havában került alkalom arra, hogy a *Somogyi* Károly színigazgató, *Ady* Endre és *Fehér* Dezső által megismételt meghívásnak eleget tegyen. 1902. október 14-én, Jókaiék érkezése napján Ady Endre ezt az üdvözlő cikket írja:

„Ha ez a mi kis nációnk nem szokhatott volna hozzá a szégyenkezéshez, Jókai Mór révén megtanulná talán a szégyenkezést. Nyolcmillió ember tömegéből sosem ragyogott ki még fej olyan ragyogással, mint a Jókai feje és kevesebb hálát az ő nagy kiválóságaért még nem tapasztalt ember Jókainál. Sienkievitz kis dadogó gyermek. Nevét egy napon sem volna szabad Jókaiéval emlegetni. S a lengyel rab náció! Mégis: Sienkievitz a világ ajkán él és dísztelenkedik. Jókai Mór néhány irgalom-fillérjét buta képviselő-gyermekek hánytorgatták fel csak nemrégiben is a magyar parlamentben, akik még sohasem kérdezték meg, hogy voltaképen miért növeljük mi a velünk barátságban sohse élő Habsburgok vagyonát minden évben nehéz milliókkal? Ha Jókai még száz évig élne s mi száz évig penitenciáznánk, ezt a hitványságunkat bajos volna helyrehozni. Mert Jókainál nem produkált még nagyobb magyart a török-tatárokkal, vagy finn-ugorokkal rokonkodó fajta, a dégénérait turáni, — mint az ellenségek mondják! és kérdés, fog-e még teremteni hozzá hasonlíthatót!

Elt és munkált Jókai. Ennek a munkálásnak értéke kiszámíthatatlan. Mindenesetre fölér a háromszáz éves török-magyar verekedéssel. Az emberek egyébként is kezdenek tisztán látni. Ma már hallik becsületes hang, hogy a poéta több a nagy tudósnál s a katona nagyság, a társadalmi nagyság: a poéta nagysága mellett semmi. Alig több, mint a bujálkodó nagyság, vagy betörő kiválóság. Jókai a legnagyobb és legkülönb magyar.

Volt egy fiatal, szép leány, akit nagyobb és szentebb érzés illetett meg a szent Cecíliák és Kunigundák érzésénél. Egyedül akarta pótolni azt, amivel a magyar nácid az Ő Jókaiának adása maradt. Ez a fiatal, szép leány mámorba ejtette a mi szent öregünk szívét s mámorba fogja tartani az utolsó szemlezárásig. Áldassék érte e fiatal, e szép, e szent nő. Ma Jókai Mórné. Ez abban a percben, mikor Jókai Mórné lett, Hungáriává vált. A mi jötevőnké, a mi nemtőnké, aki boldoggá tette a legkülönbet a mi fajtánkból. Még akkor poéta voltam s megcsendülnek a régi rigmusok:

Az a nő legyen százszor áldott,
Aki szívét ejtette meg,
Aki örök tavaszt varázsolt
A tarlott őszi táj felett.

Ne érje gáncs a nászok nászát,
A sors választott öregét,
Ne bántsák a legutolsó
De talán legcsodább regét! . . .

Az ő! A sors választott örege. Asszonya pedig a legszentebb. Imádjuk őket és aki hisz az imádságban, — imádkozik érettük. A mi legnagyobbunkkal, legkülömbünkkel folytassa a sors az ő csodáit. Jókai Mór és Jókai Mórné pedig érezzék itt Nagyváradon lelki csókjait a nagy szeretetnek, mely lehetne ezerszerre nagyobb is, Ő irántuk az is kevés volna.”

Maga Ady Endre írja meg a váradi Jókai-ünneplés tudósítását is. A beszámoló így szól:

A délután 4 dra 9 perckor érkező gyorsvonattal jöttek Nagyváradra Jókai Mór és neje. A költőkirály látogatása kiragadta a mindennapiasságból egész Nagyváradot. Három drátdl kezdve tartott a zarándokolás a pályaudvarra. Akik a pályaudvarra nem mehettek, a Fő-utcát szállották meg. Kint a pályaudvaron legalább 3000 ember volt. A Szigligeti társaság, színügyi bizottság, színtársulat, a sajtó, stb.

Sípos Orbán kir. tanfelügyelő kezdeményezése folytán az összes népiskolák nagyobb növendékei állottak sorfalat az állomáson. Az izgalom egyre nőtt és tetőpontjára akkor hágott, midőn a vonat megérkezett. Még nem is volt látható a költő alakja, máris egetverő éljenzés reszkettette meg a levegőt.

Leírhatatlan volt a lelkesedés mikor *Jókai Mór* és neje *Nagy Bella* egy első osztályú kocsiból kilépett. Az óriási néptömegben alig lehetett utat csinálni az illusztris vendégnak, egész odáig, hol Nagyvárad város közönsége nevében Rimler Károly polgármester üdvözölte.

Az óriási zajban és a folytonos éljenzésekben a polgármester beszédét csak a közvetlen közelben állók hallhatták.

Jókai Mór válaszában megköszönte a szívélyes és nem remélt fogadtatást. Többször volt Nagyváradon, ismeri annak művelt közönségét s megvolt győződve arról, hogy véleményében nem csalatkozik.

Ezután a leányiskolái növendékek nevében Hegyesi Márton bájos kis-leánykája] csinos beszéddel csokrot nyújtott át a költőkirálynak s kezét csókolt, mire Jókai magához ölelte a kis Hegyesi lányt.

A fogadtatás ezzel véget ért s megindult a menet a kijárat felé. *Jókai Mór Somogyi Károly karján, míg Jókainé Nagy Bellát Fehér Dezső vezette a kocsihoz.*

A közönség riadó éljenzése közben szállott fel a kedves vendégnár a város díszfogatába. Végig a Főutcán, éljenző tömeg állott sorfalat. Az

iskolás leánykák és fiúk virágot szórlak a kocsi elé. Folytonos ováció között, hosszú kocsisortól követve érkeztek meg Jókaiék lakásukra, a Rimánóczy-szállodába.

A vonattól beérkezve Jókaiékat a Rimandózy-szálloda első emeleti erkély szobájába vezették.

— Micsoda lelkesedés, micsoda lelkesedés! — sóhajtott fel Jókai. — Még a kolozsvári szép ováció után is meglepte ez a gyönyörű fogadtatás.

Künn az utcán ezalatt lelkesen éljenzett az erkély előtt a tömeg, úgy, hogy végre is kénytelen volt az ősz író az erkélyen megjelenni és megköszönni a szívélyes ovációt a következő szavakkal:

Kedves Barátaim! A jó Isten minden áldása szálljon le erre a városra s lakóira azért, hogy így fogadtak engem. Az önök kedveséért hálámat adom. Isten éltesse önöket. (Lelkes éljenzés és taps.)

Fél hat órakor délután a Szigligeti társaság tagjai tisztelegtek a magyar Írófejedelemnél Rádl Ödön elnök vezetése alatt.

Jókai a küldöttségnek ezeket mondta:

Tisztelt Polgártársaim, kedves Barátaim!

A legnagyobb megtiszteltetés reám nézve ez a lelkes fogadtatás és meghívás töledek, kik itt városotokban a szellemi életnek, amely Nagyváradot metropolissá emelte, irányítói és művelői vagytok. Ti vagytok itt a művészetnek, költészetnek, irodalomnak és kultúrának vezérei. A kultúra metropolisává lett e város már régen és mind jobban-jobban fejlődik. Vissza fogok mindig emlékezni erre a lelkes fogadtatásra. Nagyváradnak régi törekvése folyton kiemelkedőbb irodalmi fészekké lenni. Ide mint egy testvér-intézetnek, a Petőfi társaságnak elnöke jöttem, hogy kezet szorítsak veletek rokon törekvéseitekben. Magyarországot nem a hódítások, hanem a kultúra lángja fogja naggyá tenni. Van nemzetünkben szellem, csak láng kell, mely azt felgyújtsa. De éhez éleny kell és ezt fejleszteni, ez a missiónk. Szorítsunk kezet e célra, hogy a nemzet a szellem erejével gyarapodjék és hódítson avval a tökélyel, mely szellemi fensőbbiségénél fogva megilleti. Többször voltam e városban s ezt mindig megtaláltam s most pedig sokszorozottan.

Köszönöm e meghívást és ha egészségi állapotunk megengedi (s itt feleségéhez fordult) de Jókainé közbe szól: „Reám ne háríts semmit, én elmegyek” . . .

Jókai Mór (mosolyogva folytatta): Akkor elmegyünk. Van szerencsém bemutatni a kritikusomat — a feleségemet.

Jókainé: Hát én most mondok valamit. A Szigligeti társaság és Nagyvárad közönsége az, amint a lapokból ismerem, amely jó emberekből áll. Önök igazán jó emberek. Értik, mire mondom én ezt.

Annak a lelkes ovációnak, amellyel Jókai Mór és nejét Nagyvárad művelt közönsége a megérkezés alkalmával fogadta, este a színházban volt folytatása.

Az előadás 7 órakor vette kezdetét és ezt megelőzőleg Somogyi Károly igazgató ment el a költőkirály lakására, honnan Jókaiék Révai Mór orsz. képviselő társaságában mentek a színházba.

Somogyi Károly felvezette az illusztris vendégeket a városi páholyba, hol Rimler Károly polgármester és Hoványi Géza dr. színügyi bizottsági elnök várták őket.

Hoványi Géza dr. a színügyi bizottság nevében üdvözölte a Jókai-párt. Az igazgatóság Jókai két darabjának a Szigetvári vértanúknak és Cigánybáronak egy-egy felvonását tűzte ki előadásra.

Gyönyörű képet nyújtott a teljesen kivilágított színház, melyről a Jókai-pár a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott.

Az ováció természetesen egyre fokozódott s minden felvonás után frenetikus tapsvihar és éljenzés üdvözölte a vendégeket.

Jókai Mór felállott a páholyában és mély meghajlással köszönte meg az ovációt. Az előadás végén ismét ezer és ezer éljen hangzott fel, majd vaspapsban tört ki a publikum, mely a Jókai-párt a Fekete Sas vendéglőig kísérte el, hol már díszes társaság gyűlt össze a költőkirály és neje tiszteletére rendezett vacsorán.

Itt az első köszöntőket Rádl Ödön és Dési Géza mondták, azután Jókai beszélt:

Azon valóban remek beszédek után, — kezdette melyeket szívében feljegyzett, nehéz a válasz. „Amit t. Barátom és az irodalomban vezértársam, a Szigligeti társaság elnöke elmondott, azokban teljesül egész életem munkássága. Ő mutatott arra, hogy nem hiába küzdöttem az idealizmus terén, az irodalomban. A történelmet ép úgy ismerem, mint az u. n. veristák, én is tudom a társadalom szennyeit, de tagadom, hogy ami szép, nemes, az nem volna igaz, a honszeretet, a nőiesség s a férfi becsületérzése. Az életből vettem én ezeket s ezek képezik a regulát, a szenny a kivétel. Így tanultam és így tapasztaltam s ez az én meggyőződésem. Itt az teljesedik, ami az egész életemnek fáradozásait mindennél jobban megjutalmazza. Honfítársaim rokonszenve tetteim iránt. De ehhez kell egy Nagyvárad. Sok évtized óta ismerem e város lelkesülő közönségét, mely mindig a legnemesebb célokra törekedett. Megkísértek egy áldomást. Hosszú idő óta kultiválom, még sem értem ezt a műfajt. Mi magyarok felköszöntöttünk mindenkit, nehogy *egyvalaki* meglegyen sértve. De, hogy lehet *egy*et felköszönteni, hogy a *többi* meg ne legyen sértve?

Egy nemet közmondás magyarázza meg: Spring keck auf, mach mau auf, hör bald auf. Nálunk más kell. Könnyű volna fölköszönteni Nagyvárad költőit, íróit, művészeit. De jelen van minden tényező, különösen jelen vannak a hölgyek, kik pártfogói a jónak. „Egész Nagyváradra emeli poharát, mely a közművelődés előmozdítója volt s nem kívánhat mást, minthogy az anyagi és a szellemi jólét legmagasabb fokára emelkedjék s éljen Nagyvárad!

Percekig éljenezték és tapsolták a nagy poétát.

Ardelean Jusztin román hírlapíró hazafias érzéstől áthatott lelkes beszédében élteti az író, a magyarok büszkeségét, nagy lelkesedést keltve.

Rajta kívül még Kovács József honvédfőhadnagy és Hegyesi Márton tősztoztak.

A társaság hangulata végig rendkívül kedves, aranyos és rendkívül emelkedett volt. Éjfél felé bontottak asztalt Jókaiék s hajtottak haza lelkes ovációk között lakásukra.

* * *

Ennyiről számol be Ady tudósítása.

Másnap a Honvéd Hadapród iskolában és a Püspökfürdőben rendezett banketten ünnepelték a Jókai-párt. Rengetegen kísérték ki elutazásakor a magyar írófejedelmet, aki a búcsúzásakor átölelte, megcsókolta Ady Endrét és így köszönte meg a felejthetetlen ünneplést:

— Amiket rölam írtál, a mélyen érző igazi költő írása volt. Meg fogom őrizni írásodat s az emlékedet is halálomig.

